

४५१२

गु० व० सोसाइटी प्रबंधमाळा.
वाळलमयी यती द्यामि.
सरस्वता गुणवंतनी उया.
गणपतराम राजाराम लट्टे.

8482

The Gujarat Vernacular Society's Series.
Sheth Harivallabhdas Balgovindas Prize Poem.

THE EVILS OF EARLY MARRIAGE.

OR

THE STORY OF SARASVATI AND CUNAVANT

BY

GANPATRAM RAJARAM BHATTA. .

First Edition.—500 Copies.

AHMEDABAD,

THE GUJARAT VERNACULAR SOCIETY'S OFFICE.

(All Rights Reserved.)

Samvat 1946.—1890 A. D.

Price Six Annas.

Registered for copy right under Act XXV of 1867.

PRINTED AT THE "UNION PRINTING PRESS,"

AHMEDABAD.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટી પ્રબંધમાળા.

શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાલગોવિંદદાસ ઇનામકાવ્ય.

બાલગ્રંથી થતી હાનિ
વિષે
સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

રચનાર

ગણપતરામ રાજરામ ભટ્ટ.

“પરણાવવા બાળ, ખાવી ગાળ, ને વહોરવું બાળ.”

પ્રથમ આદિત્તિ. — ૫૦૦ પ્રત.

અ મ દા વા દ,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીની આદિત્તિ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધીન.)

સંવત ૧૯૪૬. — સન ૧૯૮૦.

કિંમત છ આના.

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ મુજબ આ પુસ્તક
સંબંધી સર્વ હક ગુજરાત વર્નાક્યુલર
સોસાયટીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અમદાવાદ,
ધી ક્રાંટ યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ઘેલાભાઈ
નરસિંહદાસે છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

સન ૧૮૮૭ ના ફેબ્રુઆરી માસના “બુદ્ધિપ્રકાશ”માં “બાળલ-
મ્મથી થતી હાનિ” વિષે શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસના ઈનામી
નિબંધ માટે કવિતારૂપ વાર્તા લખવાની જે બહુરખખર પ્રકટ થઈ હતી,
તે ઉપરથી આ સરસ્વતી ગુણવંતની કથાની યોજના મેં યથામ-
તિ કીધેલી છે. એ યોજનામાં અસંભવિત વિષય ન લાવતાં બાળલ-
મ્મથી જે જે હાનિઓ હિંદુ સંસારમાં નીપજે છે, તેનું શુદ્ધ ચિત્ર આ-
પવાનો મેં યત્ન કીધો છે. એ વિષે આ પ્રસ્તાવનામાં મારા તરફથી
વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ ન કરતાં, આપણા ગુર્જર કવીશ્વર દલપતરામે
એ ઉપર પોતાનું જે અનુમત આપ્યું છે, તેજ આ કથાની પ્રસ્તાવ-
ના રૂપ છે; માટે તે આ સાથે પ્રકટ કર્યું છે, અને એથી આ ગ્રંથનો
ખરો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ થશે એવી આશા છે.

નડિયાદ, તા. ૧-૯-૯૦

ગાંધી ૨૧૦ ભટ્ટ, ગ્રંથકર્તા

આ ગ્રંથ વિષે કવીશ્વર દલપતરામનું

અનુમત.

આળસથી થતી હાનિ વિષે “સરસ્વતી ગુણવંતની કથા”નું ક-
વિતારણ પુસ્તક રા. ગણપતરામ રાજરામ ભટ્ટનું રંગેલું મેં આદિથી
અંતસૂધી વંચાવી સાંભળ્યું, તેથી મને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે.
આળસથી આપણા દેશમાં અનેક પ્રકારનાં જે જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય
છે, તેનું યથાભોગ્ય વર્ણન ઘણી અસરકારક રીતે આ કથામાં કર-
વામાં આવ્યું છે; જે વાંચતાં પત્થર જેવું હૃદય પણ પીગળ્યા વિના
રહે નહિ, એવું તે છે. આળસથી કેવાં કળેડાં થાય છે, નામનાં કુ-
લવાન ધર જેવાથી આળસીઓનો ભવ બાળે એવા વર નીવડી તેનો
આખો જન્મારો કેવો દુઃખ કરી નાખે છે; તેમજ એવા ધરનાં સાસુ
નણંદ તેને કેવાં કંટકરૂપ થઈ પડે છે; આળસનો લહાવો લેવાની
લાહે અતિ ઉમંગે આણેલી વહુ ધરમાં સૌને કેવી પાંદડે પાણી પાય
અને પતિને પરમ વેદનાનું પાત્ર થઈ પડે એવી નીવડે છે; વળી આળ
વિવાહની ગાંઠે જોડાયલાં જોડાં ધાત પાતાદિકે, અને કાચી વયમાં
વળગતા વ્યાધિ આદિકે વીંટાયલાં હોવાથી, તેમનું થયલું પરણેતર
પાણીના પરપોટા પેઠે કેવું ક્ષણિક નીવડે છે; ઈલાદિનું ચિત્ર એવું તો
વિવિધ રીતે આ કથામાં ચિત્રાયું છે કે, તેની ખરી છાપ અંતઃકરણમાં
પડ્યા વિના રહેજ નહિ.

આળસમાં અનેક દુષણો રહેલાં છે. મળતા વિશેષ નહિ આ-
વવાનું, એટલે દંપતીના આખા ભવના ક્લેશનું, કારણ પણ તેજ છે; જેથી
કંઈક કમોતે મરે છે, કંઈક કુળને દુષણુ દઈ વંડી જાય છે; ઈલાદિ દોષોનું
દર્શન સારી ચતુરાઈથી આ ગ્રંથમાં ટૂંકામાં કરાવ્યું છે.

બાળલક્ષ્મી બાળવિધવાપણું પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેથી અની-
તિનો માર્ગ મોકળો થઈ, બાળહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, આદિ અનેક પાપનો
સંચાર થાય છે. માટે જો બાળલક્ષ્મીનો અટકાવ થશે, તો પુનર્વિવાહના
ધારાની વિશેષ આવશ્યકતા રહેશે નહિ.

આ ગ્રંથ શુદ્ધ સરળ ગૂજરાતી ભાષામાં, સૌ કોઈ સમજી તેનો
રસ અનુભવી શકે એવી કવિતામાં રચેલો છે, જે કવિતા તેના માપ
પ્રમાણે બરાબર દોષ રહિત છે. કવિતામાં મુખ્ય કશ્ચરસ છે, જેના
પેટામાં બીજા રસો યથોચિત શમાયલા છે.

સુસ્ત ગુણુગ્રાહી વિદ્વાન પુરુષો આ ગ્રંથમાંથી ગુણનુંજ ગ્રહણ
કરશે એવી મારી ખાતરી છે; આફી દોષ દૃષ્ટિએ જેનાર હર્જનો ઈ-
શ્વરના કૃત્યમાં દોષ દેખેછે, તો એવા વિષે હું કશું કહી શકતો નથી.
ભરતખંડનું ભડું ચાહનારાઓએ આ ગ્રંથને ઉત્તેજન આપી તેનો પ્ર-
સાર વિશેષ થાય એમ કરવું જોઈએ; કારણ તેથી લોકોમાં નિઃસંશય
સારી અસર થશે એમ હું ધારું છું. હું આશા રાખું છું કે, આ ગ્રંથકર્તા
પોતાનો ઉદ્યોગ જારી રાખશે, અને બાળલક્ષ્મી જેવા બીજા હાનિકા-
રક ચાલનો નાશ થવા પોતાની સાચી શક્તિનો ઉપયોગ કરશે, તો
લોકોનાં મનને ઉત્તમ બોધ આપે એવા ગ્રંથો પ્રકટ કરી શકશે;
જેથી દેશને મોટો લાભ થશે. ઈશ્વર તેમને એ વાતમાં સહાય
કરે. તથાસ્તુ!

અમદાવાદ, } (સહી). કવિ. દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ.
તા. ૨૪-૩-૮૯.

અનુક્રમણિકા.

૫૭

- ૧ અધ્યાય ૧ જો. સરસ્વતી અને ગુણવંતનો જન્મ.....૧
 - ૨ અધ્યાય ૨ જો. ગુણવંતનું ઉપનીત..... ૨
 - ૩ અધ્યાય ૩ જો. સરસ્વતી અને ગુણવંતનાં લગ્ન.....૧૭
 - ૪ અધ્યાય ૪ થો. નગરશેઠને ઘેર લગ્નમાં વિધ્ન.....૨૬
 - ૫ અધ્યાય ૫ મો. સરસ્વતી ને ભદ્રાની ગોઠડી.....૩૬
 - ૬ અધ્યાય ૬ ઠો. સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.....૪૬
 - ૭ અધ્યાય ૭ મો. ગૌતમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ. ૫૫
 - ૮ અધ્યાય ૮ મો. સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.....૬૩
 - ૯ અધ્યાય ૯ મો. લક્ષ્મીવહુની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યુ. ૭૨
 - ૧૦ અધ્યાય ૧૦ મો. સરસ્વતીના દુઃખની પરિસીમા.....૮૦
 - ૧૧ અધ્યાય ૧૧ મો. સરસ્વતીનો બોધ અને કથાનું રહસ્ય. ...૯૨
-

કહેવત:—“પરજ્ઞાવવાં બાળ, વહોરવું આળ ને ખાવી ગાળ.”

બાઝલગ્નથી થતી હાનિ.

સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

અધ્યાય ૧ લો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતનો જન્મ.

દોહરા.

- વંદી વિશ્વપતિ હેઠે, વર માયું ધરૌ બહાલ;
બળવા બાળલગન તણો, બહુ દુખદાયક ચાલ. ૧
- આરાધી અવિનાશીને, વિનવી વારંવાર,
ઇચ્છું ૧શિશુવય લગ્નનો, સમૂળ અહિં સંહાર. ૨
- વિમ્ન વિનાશક દેવને, પ્રેરુમી લાગું પાય;
રહે ન સ્થિર મુજ દેશીમાં, લઘુવય લગ્ન કદાય. ૩
- ભારજીને ધરૌ ભાવ હું, મતિ માયું સુખદાય.
કથવા બાળલગન થકી, હાનિ તણી કથાય. ૪
- ઉપજે અસર કસર ન રે, તજે તરત દુખચાલ;
સખળ સુરસ વાણી વિમળ, માયું જેમાં માલ. ૫
- ઇચ્છી હિત દેશી તણું, ભણું કથા ધરૌ ભાવ;
રજે તિમિર શિશુલગ્નનું, જેનો પ્રાઢ પ્રભાવ. ૬

ચોપાઇ.

- ધરા વિષે ધારા નામની, નગરી સુંદર હતી દામની;
વિવિધ રીતે વિલસે નોકમાં, વિનય વિવેક દિશે લોકમાં. ૭

- ભોજ સરીખો જ્યાં ભૂપતિ, ત્યાં ઊણુમ શાની પા રતી;
 લક્ષ્મી ને વિદ્યા બે વઢે, મમત કરે બેમાં કુણુ ચઢે। ૮
- હોક શોક વિણુ ભાસે બલા, નડે ન કોને ખૂરી બલા.
 પંડિતથી પંકાતી ખૂરી, દશા ન કોની જેમાં ખુરી. ૯
- વીર ક્ષત્રી જે મધ્યે વસે, ગૌ બ્રાહ્મણની વ્હારે ધસે;
 વિશ્વ વિદિત વ્યાપારી બણા, માનવ જ્યાંનાંમાં નવ મણા. ૧૦
- સતી પતિવ્રતધારી સહી, જતી જોગમાં બાકી નહિ;
 એવી પુરો ધારા ધરણીમાં, જન્મે જન જ્યાં શુભ કરણીમાં. ૧૧
- તેમાં વાડવ વસતો એક, કુલ્લીન ગૃહસ્થ ભરેલ વિવેક,
 સદાચારી શિવકેરો ભક્ત, પંડિત પૂરો જાણે જકત. ૧૨
- ગૌતમ નામે તે ગુણવાન, મહીપતિ આગળ જેનું માન;
 દાનાધ્યક્ષ તણા અધિકાર, મજેત્ર ભૂપ તણે દરબાર. ૧૩
- ખાન પાન સુખ લીલા દહેર, લક્ષ્મીને વિદ્યા જે ઘેર;
 નાત પરલ પંકાતો આપ, શુદ્ધ ઉભય કુળ કેરી છાપ. ૧૪
- પદ્મની પાર્વતી નામે નાર, શોભતી શીળ તણે શણુગાર;
 ગૌતમ પાર્વતી પુણ્ય પવિત્ર, દંપતી કેરાં ચાડ ચરિત્ર. ૧૫
- સુખ વૈભવ માણે બે જણાં, ધર્મ વાતમાં ધીંગાં ધણાં;
 સ્નેહ પરસ્પર જળ દૂધ જશો, દંપતીમાં દુખ હરવા વસ્યો. ૧૬
- રતિસુખ માણે સતી પતિ સાથ, પાર્વતી પ્રભુ લેખે નિજ નાથ;
 એક પત્નીવ્રતવાળો સિદ્ધ, ગૌતમ પણ પોતે ગુણનિદ્ધ. ૧૭
- અન્નનિષ્ઠ ભાવિક ભૂદેવ, સંત સાધુની કરતો સેવ;
 અતિથિ આંગણુ આવે જેહ, તમ આશ થાયે સૌ તેહ. ૧૮
- ન્યૂન ન સુખમાં દીઠી કંઈ, અર્ધી વય એ રીતે ગઈ;
 દુખ પામ્યાં સુખમાં દંપતી, સંતતિ વિણુ અકળાઈ અર્તિ. ૧૯
- પાંચ સંતતિ પાછી થઈ, થવા તણી આશા પણ ગઈ;
 એથી ખૂરી નર ને નાર, સુખ સઘળાં લેખે અંગાર. ૨૦
- દયામણી દારા દેખતાં, દુખ પામે ગૌતમ ગુણી છતાં;
 આપી ધીરજ દે ઉપદેશ, તોપણ તાણી ન તજે કલેશ. ૨૧

સ્વામી કહે, “શ્યામા સાધવી, નથી વાત કહુંછું તે નવી;
બાહુગરની બાહુ જશો, આ સંસાર અખિલ છે વસ્યો. ૨૨
સત્ય નથી એમાંનું કશું, નાશવાન જેમાં સૌ વસ્યું;
કોનાં પુત્ર અને પરિવાર? કોનાં ધન પશુ ને ધરખાર? ૨૩
જાવું મેલી સઘ જરૂર, સુખ દુખ ખોડું સમજો ઊર;
સ્વપ્ન ખેલ સરખો સંસાર, જળપૂર સરખો છે નિર્ધાર. ૨૪
માટે અમન વાળી માનની, જુઓ દૃષ્ટિ ધારી જ્ઞાનની;
ધર્મ સત્ય સ્થાયક અંતનો, છે એ બોધ સદા સંતનો.” ૨૫

ચોપાયાની દેશી.

પાર્વતી પ્રણમીને પતિ પ્રત્યે, વળતી બોલી વેણુ;
“વહાલા! છે અજ્ઞાન નિવારક, આપ બોધ સુખ દેણુ. ૨૬
પણ જડમતિ મારીપર એની, અસર અરે! નવ લાગે;
ભૂખ્યાને ઉપદેશ કર્યે જ્યમ, ભૂખ ન તેની ભાગે. ૨૭
તણ પાંખાળે તીરે હેયું, મેઘું ભાસે જેનું;
ઉપદેશ આરામ થઈ ઝટ, દુખ જશે શું એનું? ૨૮
રોમરોમ વીંછીની વેદના, દુરોગે રહી લાગી;
આંખે આંસું શું નહિ આણે, અરે! કહી ઘટભાગી? ૨૯
મહાજ્ઞાનીને માર પડે તવ, જ્ઞાન ધ્યાનથી ત્રાસે;
વિકળ બને કળ કાંઈ પડે નહિ, બૂમ પાડીને નાસે! ૩૦
શરીર તણે સંબંધે દુખથી, દીન જીવ દેખાય;
ત્યમ મન દુખથી આ આત્મા, પતિ, કહો ક્યમ નવ કળપાય? ૩૧
દેહદુઃખ ઔપધને યોગે, વૈદ્યો સઘ હણે છે;
મનદુખ મહાજ્ઞાની ઉપદેશે, હણુતા સર્વ ગણે છે. ૩૨
પણ અસાધ્ય દુખ દેહ તણું, નથી મટતું વૈદ્ય વડાથી;
ત્યમ અસાધ્ય મન દુખ નથી શમતું, જ્ઞાની તણા ષ્ઠકાથી. ૩૩
‘ભાસ લગી છે શોચજ’ સ્વામી, એ કહેવત નહિ જૂઠી;

૧ સઘજો. ૨ મન વાળીને-મનને સ્થિર કરીને. ૩ અભાગી મનુષ્ય. (તે અભાગીયું માણસ ‘અરે!’ કહી આંખે આંસુ શું નહિ આણે?.)
૪ પાક-બોધ.

હસતું ક્યમ આવે પતિ હોંશે, ઉરમાં અગની ઊડી!	૩૪
જ્ઞાન સુણું પણ ગમ નથી પડતી, અળખા છું અજ્ઞાતી;	
સંતતિવિરહ અસ્માધ્ય આધિપર, અસર ન થાય કશાની.	૩૫
અળગાં આંખ થકી થયલાં લાડકડાં બાળ રૂપાળાં,	
‘સદન તણી શોભાનાં રત્નો, વદતાં વચ્ચેનાં કાલાં,	૩૬
વિસારતાં કદિ નથી વિસરતાં, રમ્ય રમકડાં મારાં,	
હસતાં, હઠવાળાં, કાલાં, ચંચળ, ને સમજૂ સારાં.	૩૭
‘મા’ ‘મા’ કહીને ‘મોદ આપતાં, આવી વળગતાં છાતી;	
મીઠાંને પોઢાડી પારણે, શુભ હાલરડાં ગાતી.	૩૮
એ સૌ લીલા લેશ માત્ર પણ, ઉરથી ન ખસે અળગી;	
બાળું નવ ‘અવ હાયા અરે! એ આધિ મનને વળગી!!	૩૯
સંતતિ વિણ સમશાન સરીખું, ધર આ ખાવા ધાય;	
વૈભવ વાટ ઉઠેલા મુજને, આ સધળા સમગ્ગય.	૪૦
જીવિત ઝેર સમું લાગે, આગે નવ દેખું આશા;	
અભાગણી હું માટે પ્રભુએ, નિજ દરવાજા વાચ્યા! ”	૪૧
આમ કહી આંસુ ડળકાવી, ડગાવો દે નિજ કંથ;	
સ્થામા ફેરી શોક વરાળે, પતિ ભૂલે નિજ પંથ.	૪૨

છરપા.

ભૂલવણીનો ખેલ, ખલકનો જોતાં ભાસે;	
ભલા ભલા ભડવીર, જ્ઞાની ભૂલીને જ્ઞાસે;	
કાચે સૂત્રે સજડ, આંધિયા ખુધને ખ્હાદુર;	
મૃગજળ-તૂળણા માંહિ, મુઆ શાણા ને મ્હારૂર;	
સંસાર અસાર સમુદ્રમાં, ચલવો નાવ નર કો સદા,	
રે! જ્ઞાન પંથ ન કદી ભૂલ્યો, કર્ણ સુણ્યો ન દિઠો કદા.	૪૩
જોગી જંગલ વસી, યોગ પાળે વીતરાગી;	
તે પણ ‘પણ ચૂકીને, ધાય પૂરા અનુરાગી;	

૧ ધર. (છાકરાં ધરની શોભાનાં રત્નો છે. “ગૃહે રત્નાનિ વાઙ્મનાં.”)
 ૨ આનંદ. ૩ હવે-હમણા. ૪ ઘસાઈ બચ, ક્ષય પામે. ૫ નિયમ-પ્રતિજ્ઞા.

પરદુખ દેખી દ્રવી, પ્રેમ પાશે બંધાયે;
પશુથી બાંધી પ્રીત, વિયોગે વ્યાકુળ થાયે;
જડ ભરત જીવ તજતાં અહો, મૃગમાં મન વળગી રહું;
જપ તપ દૃઢ કીધાં જ્ઞાનથી, પણ તે માયા જળ વહું !! ૪૪

દોહરા.

નિર્જન વન વસનાર હરિ-ધ્યાન સદા ધરનાર;
પરદુખ દેખી પરજળી, ખેદિત ખચિત થનાર. ૪૫
તો નિજ સ્ત્રી સંતાપથી, પુરૂષ ધરે ક્યમ ધીર;
શ્યામા છે સ્વામી તણું, નિશ્ચય અર્ધ શરીર. ૪૬
આંખ તણી કીકી સમાં, હસતાં રમતાં બાળ,
મરણુ રમરણુ સંભળાવતાં, તાત તણા શા હાલ ? ૪૭
તોપણુ ગૌતમ ગુણુ નિધિ, ધારી ગભીરતા ગાત્ર,
સમજવે નિજ સુંદરી, જે છે સદ્ગુણુ પાત્ર. ૪૮
ઘટ ઘાયલ નિજ છે ઘણું, રહી ઉપર હુશિયાર,
શ્યામાનું સાંત્વન કરે, નબવા નિજ સંસાર. ૪૯
દધ દૃષ્ટાંતો અવનવાં, પત્નીને પરિતોપ,
ઉપજવે આદર દધ, કામિની તજવા શોખ. ૫૦
'વ્રત નીમ આચરવા રૂઠાં,' દે સુંદર ઉપદેશ;
'અભિલાષા એથી ફળે,' એવો ધરી ઉદ્દેશ. ૫૧

ચોપાઈ.

ઈશ્વરપર દૃઢ શ્રદ્ધા ધરી, સદાચાર પાળે સુંદરી;
દાન પુણ્ય દાંપતી અતિ કરે, યજ્ઞ યાગ ગૌતમ આદરે. પર

૧ હરણુ-ભરત રાજ સકળ રાજ્યરિક્ષિ અને સંસારનો ત્યાગ કરી કેવળ વીતરાગી થઈ નિર્જન વનમાં ઈશ્વરભક્તિ અને તપમાં દાઢ નિર્ગમન કરી મોક્ષ મેળવવા ગયા હતા. ત્યાં સિંહની ગર્જનાથી ત્રાસેલી હરણીનું ગર્જથી ગંજામાં પડેલું બચ્ચું તેમને હાથ આવ્યું હતું, તે સાથે તેમને માયા લાગી હતી; જેથી મરતી વખતે જીવ તેમાં રહ્યો અને મોક્ષ મળી શક્યો નહિ. માટે ફરી તે જડભરત થયા, જેમણે સુખ દુઃખ સમાન ગણી કશામાં ધ્યાન આવ્યું નહિ. આ કથા ભાગવતમાં છે.

એમ કરતાં દિન બહુ ગયા, પ્રસન્ન પ્રભુ તેઓપર થયા;
 રામા કરી પહોંચી ૧૨ળી, વામા વેળા પાછી વળી. ૫૩
 રહ્યો ગર્ભ ગુણવતીને તદા, માનની થઇ આપે મનમુદા;
 સ્વામીને સુખ ઉરમાં હતું, પ્રભુ સુખ દેશે કંઇ પણ નહું ! ૫૪
 આશા એને પ્રગટી ઊર, હરખ હવો એથી ભરપૂર;
 દંપતી સુખપર આવ્યું નૂર, જાણી દુખ નાશે સૌ દૂર. ૫૫
 ગૌતમ ૧૬૩૯ની સંભાળ, રાખે રીત રૂઢી એ કાળ;
 ખાન પાન સુખ માગે જોહ, હાજર તરત કરે નર તેહ. ૫૬
 રાજી રાખવા રામા તદા, તત્પર રે' સ્વામી સર્વદા;
 ગર્ભ આળ વિણુ જનમે જેમ, તજવોજ નાથ કરેછે તેમ. ૫૭
 જતન જતનું જીવતી કરે, ઉદર ગર્ભ જેથી ઊધરે;
 મનમાં મમ્મ થતી માનની, વધી કાંતિ જેતાં વાનની. ૫૮
 પૂર્ણ માસ નવ વીસા યદા, પ્રસવ હવો તનયાનો તદા;
 આનંદજ ગૌતમને આગાર, પ્રગટ્યો પાર વિના તે વાર. ૫૯
 હરખ હવો ગૌતમને ઊર; પાર્વતી ૧૭૫૬કિત થઇ ભરપૂર;
 દાન પુણ્ય કાયાં દિલવડે. વિદ્ય કાંઇ જેથી નવ નડે. ૬૦
 તરિયા તોરણ આંધ્યાં દાર, દૂધે ચોકે કર્યા ચીકાર;
 રીઝ આપી મનમાની સાર, સેવક જનને બની ઉદાર. ૬૧
 સગાં સહોદર સંતોષિયાં, જન ઝાઝાં જેથી હરખિયાં; ૯
 જાણ્યા જેથી તેડી કરી, જન્માક્ષર વિધિ હરખે કરી. ૬૨
 પુત્ર જન્મ જેવો આનંદ, પુત્રીમાં માન્યો સુખકંદ;
 સરસ્વતીનું ધરો અભિધાન, મનમાં સુખ પામ્યો મતિમાન. ૬૩
 અલૌકિક ભાસી ૧અર્ભકી, ૩૫ દેવકન્યા શું નકી ?
 દિન દિન વપુ તે રૂપે વધે, ચંદ્ર જેમ શુદ્ધમાં ૧નભમધે. ૬૪
 માતા પ્રેમ વધે ભરપૂર, વર્ષામાં નદીનું જ્યમ પૂર.
 તાત સ્નેહ સાગર સર્વદા, સભર ભર્યો ઊણો નવ કદા. ૬૫

૧ ખુશી (તે સ્ત્રીની આશા ફળી, એ અર્થ.) ૨ ધરની સ્ત્રી. ૩ ઘેર.
 ૪ પ્રકુલ-ખુશી. ૫ છોકરી-પુત્રી. ૬ આકાશ.

લાલન પાલન પુત્રી તણું, દંપતી રોજ કરતાં ધણું;
 પટ આભૂષણુ વિવિધ પ્રકાર, પહેરાવે ઉરને ઉદ્દગાર. ૬૬
 શુભ હાલરડાં મા ગાવતી, ઉરમાં લઇને જિહાવતી;
 રીઝાવી રડતી રાખતી, મુખ મીઠા શબ્દો ભાખતી. ૬૭
 ખમા ખમા કરતી હરધડી, જરા કાંઈ થાતાં માવડી;
 ભાષા ભાવ થકી શીખવે, સમજણ પાડીને થઇ સવે. ૬૮
 દૃશ્ય પદાર્થ તણું લધુ નામ, શીખવતી માતા સુખધામ;
 સરળ શબ્દમાં કહીને વાત, ખુશી કરતી મોદેથી માત. ૬૯
 અઘી તર્વની થઇ બાળકી, તાત માત મન દુખ ટાળકી;
 એવે માતાને મન ગમ્યાં, વપુમાં ચિન્હ વિલસતાં રમ્યાં! ૭૦

દોહરા.

અકળ કળા અવિનાશીની, જોતાં જગત જણાય;
 લીલાતું સૂકું બને, સૂકું લીલું થાય. ૭૧
 ભર્યું તેહ દલવાય છે, ઠાલું ઠીક ભરાય;
 ગાંગો ગાંગાશા બને, ધનજી ધનો ભણાય. ૭૨
 રોગી રાતો થાય ને, માતો માંદો હોય;
 પુત્રવતી વંઝા થતી, વંઝા સુતસુખ જોય. ૭૩
 જીવતાંને સુખ દુખ મળે, ફળે આશ દિન કોય;
 વળે ન વિષ પીધે કદા, મુવે નવિન નવ જોય. ૭૪
 પાર્વતી ફળ ફેકટ થયાં, જિલી અબળા વેલ,
 ફૂલી ફાલી સંતાન ફળ, અનુભવવા આ વેળ. ૭૫
 ગર્ભ બીજે ધરે ગેહિની, ગૌતમ ફરતી જોય;
 ઇચ્છે સુત ફળ પામવા, મહદાનંદે સોય. ૭૬
 અબળા પણુ ઇચ્છે અશું, આતુરતા ધરે જીર;
 સુતનો સંભવ સો વસા, જાણી ચિન્હ જર. ૭૭
 બાકી શી હોય બાળકો, ખરૂં બાપનું ધન;
 મા દુખનો મેલાણુ વળિ, બેલ બેનની અન્ય. ૭૮

૧ શરીર. (તે સ્ત્રીના શરીરમાં સારી નિશાનીનાં ચિન્હ તેણીને ગમે એવાં જણાવા લાગ્યાં—મતલબ તે ગર્ભવતી થઇ.) ૨ ધરની સ્ત્રી. ૩ તે.

- આવે ઉર અખળા તણે, આ'વા બહુ ઉદ્ધાર;
 પુત્ર પૂત પરિમા પડ્યા, ઉદ્ધારે નિર્ધાર. ૭૯
- જાતન કરે બહુ જાતનું, પાળે પથ્ય પ્રમાણ;
 જેથી નિજ શુભ ગર્ભને, હોય ન કરીએ હાણ. ૮૦
- સ્વામી પણ સંભાળ બહુ, રાખે રૂડી રીત;
 પત્નીથી ક્રૂણ પામના, પ્રાઢી ધરોને પ્રીત. ૮૧
- ગાવિંદની ગતિ ન્યારીથી, ગમતું થયું આ વાર;
 પાર્વતી પુત્ર પ્રસવ હવો, વર્ત્યો જય જયકાર. ૮૨
- ભૂખ્યાને ભોજન મળે, નિર્ધન પામે ધન;
 દંપતી દશ ગણી તેથી ખુશી વ્યાપી હરખ્યાં મન. ૮૩
- પંડુને પગ આવતાં, અંધાને શુભ આંખ;
 તે સુખ તે જો પામ્યાં, અપંખ પામે પાંખ. ૮૪
- ખુશીના ખળકા ના ખળ્યા; ઉછળ્યો દધિ આનંદ;
 હર્ષ ભરતી આગળ વધી, ધસડચો ઉર આકંદ. ૮૫
- હિસવવિધિ આ વારની, મુખ વર્ણી નવ જાય;
 પુત્રીવેળથી પાંચ ગણી, વાત બધે વખણાય. ૮૬
- જન્મ જોગને અનુસરી, પુત્ર નશ્વ શુણ્વંત;
 ધાર્યું ગૌતમ શુણ્વનિધિ, ચતુર વિચારી ચંત. ૮૭
- જ્યમ જ્યમ દિવસ જતા ગયા, અર્ભક ઉછર્યો ઐમ;
 માત પિતાનો પીયૂષશો, પામી સુખકર પ્રેમ. ૮૮
- લાડ કોડ વર્ણન કયા, કથતાં લાંબુ થાય;
 સમય જતાં પછી શું થયું, કહીશ જીજ્ઞે અધ્યાય. ૮૯

૧ પૂત નામનું નરકછે. "પૂતાત્ર ત્રાયતે પુત્રઃ" પુત્ર પૂત નામના નરકથી
 પોતાના પરિયાને તારે છે. ૨ સમુદ્ર. ૩ કલ્પાંત. ૪ ડોકરો. ૫ અમૃત.

અધ્યાય ૨ જો.

ગુણવંતનું ઉપવીત.

ચોપાઈ.

એક દિવસ ગૌતમ ગેહિની, નાથ પાસ બેસી નેહિની,
વાત કરે મન વશકારિણી, ચતુરા ચિતકેરી હારિણી. ૧
“સ્વામીનાથ, સુખ દાતા અહો ! કહો કશું ચિત મધ્યે ચહો ?
કર્તારે કરણા શુભ કરી, જેથી ગતબાજી સુધરી. ૨
અવસર આ આવ્યો બિજળો, ગતમાં લાભ કશો નવ મળ્યો;
પૂર્વ સંતતિ દઈ દિવ દાહ, ઉછરી જરા વહી મરણપ્રવાહ ! ૩
લ્હાવો તેમાં કંઈ નવ મળ્યો, પણ પ્રભુ ઉત્તર વયમાં ફળ્યો;
તો આ અવસર ક્યમ ચૂકિયે ? મળી મોજ તે ક્યમ મૂકિયે ? ૪
નથી ઘડોનો અહિં નિર્ધાર, પળમાં શું કરશે કર્તાર ?
તો પળ સોના સરખી મળી, જાવા ક્યમ દેવી જે ફળી ? ૫
ખૂબી કીધી ખાઈ પી ખરી, આભૂષણ પટ વિધ વિધ ધરી;
ન્યારી વાત આતો છે નરી ! જેમાં ખુશી ‘ખલકે છે ખરી ! ૬
લખેશરી સુખ હોયે લખ્ય, સંસારે સાચી શુભ શાખ;
પણ જે વિણ સુખ લેખે રાખ, રાખીને અદકો અભિલાખ, ૭
તે સુખ સંતતિતણું નિર્ધાર, છે સંસાર તણો જે સાર,
હોય જેહને તે વિધિ અંક, ‘રાજે સંતતિ થકી પણ રંક. ૮
કોડપતિ ઉર પામે કલેશ, લૂખા લ્હાવ ગણે સૌ શેષ;
સંતતિ સુખવિણ ન્યાળે ન્યૂન, સમૃદ્ધિ સૌ સમજે મન શૂન્ય. ૯
સુતવિતનો જેને સંબંધ, તેને ‘સોનું અને સુગંધ’—
મળ્યાં મહીતળમાં માનવાં, નથી વેણ કહુંછું તે નવાં. ૧૦
પ્રભુએ પૈસો દીધો પૂર, જેથી મોજ કરી ભરપૂર;
દયા દાન ને સુખ ઉપભોગ, અનુભવી બારે માણ્યા ભોગ. ૧૧
બિજળ પ્રભુએ પૂરી કરી, સંતતિ ધન અર્પી નરહરિ;

૧ દુનિયામાં (જે વાતમાં દુનિયામાં ખરી ખુશી રહેલી છે, એ વાત તે છાકરાંની સમજવી.) ૨ શોભે.

- તો લહાવો તેનો લીજિયે, કેમ કસુર એમાં કીજિયે? ૧૨
 જીવતાં જોગવિયું તે ખરૂં, માટે વિનતિ વહાલા કરું;
 ભમ લાડકીનાં નિર્ધાર, આ વર્ષે કરવાં આ વાર. ૧૩
 લાડકડાને દધ ઉપવીત, લમ કરો ઘડી જાય 'લક્ષિત;
 પેટ સંતતિ પરણાવવી, વિવાહ વિધિ શુભ વર્ણાવવી. ૧૪
 ખરો લહાવ છે એ સંસાર, હરખ વિવાહ સમો નવ સાર;
 સાર અર્ધ વય વીત્યે સર્વો, તો વિચાર જોઈએ કંઈ કર્યો. ૧૫
 આઠ વર્ષની થઈ બેનડી, ઉછેરવે હરકત નવ નડી;
 પાંચ વર્ષનો પુત્ર પ્રમાણુ, હવે ન ઉપજી કશિયે હાણુ. ૧૬
 એથી હરિની મરજી એમ, સુખ દેવાની દીશે તેમ;
 માટે સુખ અવસરનો લહાવ, લેવો અજર કયાં વિણ નાવ !
 જીવતાં જોઈું તે છે ખરૂં, અધિક કંથજી શું ઊચરૂં ?" ૧૭

દોહરા.

- જાતમ કહે, "શુણુ ગેહિની, બાવિક ભોળી 'ભામ;
 તંતુ તરૂં વિતરૂંના, તજ તું તરત તમામ. ૧૮
 જન્મ, મરણ, ને પરણુ છે, ૪ કરણહારને હાથ;
 મનોરથો મિથ્યા વહે, માંનવિયો નિજ માથ. ૧૯
 અવસર આવે શ્રીહરિ, કરશે પૂરી આશ;
 સંતતિની જો સુંદરી, ક્યાં હતી સ્વપ્ને આશ ? ૨૦
 વેળા વહાલી વહી નથી, સમય ધણો છે શુદ્ધ; •
 અપકવ ફળછે આપણાં, તવ નવ કર જક-જુદ. ૨૧
 વેળા વિણુ ફળ વેડિયે, કશી ન લખએ લહાણુ;
 સ્વાદ ન મન માન્યો મળે, ઉપજે એમાં હાણુ. ૨૨
 આશા પૂરણુ કોઈની, નથી થઈ નિર્દાણુ;
 છોડો તેનો છે નહિ, પદ્મની ! કહું પ્રમાણુ. ૨૩
 લાલચ લાખ મળે છતે, લૂપી અહિં દેખાય;
 તૃણા તન અટકી પડે, પુષ્ટ બહુ પેખાય. ૨૪
 સંતોષામૃત પાન કરી, ધરવો શુભ પરિતોષ;
 સમય તણાં ફળ સાંપડે, સજવો ઉર સંતોષ. ૨૫

સુત વિત દારા સાંપડે, પણ ન કહે જન પૂર્ણ;	
અધિક અધિક આગળ વધે, તૂળ્યા તરણી તૂર્ણ.	૨૬
માટે માની માનની, મુજ વાયક ધર ધીર;	
બનશે બનવા કાળમાં, કાળજડું કર રિયર.	૨૭
ધારે જન નિજ ધ્યાનમાં, 'હુંજ કંઈ તે થાય;'	
સ્વાન શકટ હેડે યથા, વૃથા માન ધરી જાય.	૨૮
ગોવિંદનું ગમતું થશે, તજ તું ફિકર તમામ;	
ધણીનું ધાર્યું થાયછે, માનથી ફેકટ જમામ.	૨૯
માત પિતાને ઉર વિષે, મુજ વિવાહ અભિલાષ	
હતો ધણો પણ ના ફળ્યો, ગહોંચ્યાં સ્વર્ગ વિલાસ.	૩૦
પચીશ વર્ષે પરણિયો, તુજશું તુજ વય બાર;	
પકવ વયે ફળ પ્રીતનું, અનુભવિયું સંસાર.	૩૧
જેને જેશું કામછે, તેને સમજણ સાર	
આવે મેળથી આપતું, તે ગમતું નિર્ધાર.	૩૨
અથવા હરિ ધમ્મ વડે, બને ન એવો યોગ;	
તો તે તેનું મેળવે, સમજી યોગ્ય અયોગ્ય.	૩૩
પરણબવાનો લ્હાવ છે, પાંચ દિવસ પિતુમાત;	
પરણનારને તો દિશે, ભવ બાધા ભણી ભાત.	૩૪
તો તેના શુભ કામમાં, નિજ લ્હાવાને માટ,	
અયોગ્ય સમયે માતપિતુ, શીદ કરે ઉચ્ચાટ.	૩૫
સંતતિનું સુખ સાંપડ્યું, શોભ્યું આ ધરસૂત્ર;	
આનંદે જીછેરિયાં, પ્રીતે પુત્રી પુત્ર.	૩૬
કાલા મીઠા શબ્દ શુભ, શુણી રીઝ્યાં દિનરાત્ર;	
એ લ્હાવા આગળ અહો! બીજાં સુખ શા માત્ર!	૩૭
ગુલાબ સરખા ગાલ ને, અરણુ મલકતું મુખ;	
ચુંબન એવા ગાલનું, કરીને ભાગી ભૂખ!	૩૮
એ લ્હાવાથી નથી અધિક, લગ્ન તણો અહિં લ્હાવ;	
પરણનારને તો ખરો, લગ્ન સમયનો લ્હાવ.	૩૯

૧ હોડી. ૨ બિતાવળી. (જેમ જેમ માણસને જોઈતી ચીજો આવી મળેછે, તેમ તેમ આશાની હોડી બિતાવળી આગળ વધેછે.) ૩ ગાફું. ૪ મમતા-મમત.

- પ્રેમ નીમ સમજે નહિ, પરણવું તે શા માટે;
 એવાં બાળક છે હજી, તો ક્યમ કરવો ઠાઠ? ૪૦
- સુધારવા નિજ સંતતિ, સમય આજ અતુકૂળ;
 પરણાવવાનો પક્ષની, પૂર્ણ દિશે પ્રતિકૂળ. ૪૧
- સરસ્વતી સુખદાયની, શીખેછે રઘુવંશ;
 કાવ્ય કામ કાચું હજી, સમજે ગાયન અંશ. ૪૨
- અમર અને રૂપાવળી, ગુણવંતો ધરે ધ્યાન;
 શીખે સજ્જ થઇ ખરો, પણ હજી છે નાદાન. ૪૩
- આવાં કાચાં બાળકૂળ, પકવ થયા વિણ હાલ;
 જંજળે ક્યમ જોડવાં? બગડે એમાં તાલ. ૪૪
- તનયા^૨ તન^૩ ક્યમ પહેરવું, સમજે નહિ બહુ ઠીક;
 તન^૪ ત્રાસે નાસે છળે, બાવાની ધરે બીક. ૪૫
- તો એવાં બાળક તણો, વિવાહ કરવો શાય?
 વનિતા વિવાહ એ નથી, જરૂર વિચારી જોય. ” ૪૬

ચોપાયાની દેશી.

- વનિતા બાકુળ થઈ અતિ ઉરમાં, શુણી કંથ ઉપદેશ;
 પથ્ય પાળવું શુણી રોગી જ્યમ;^૧ કાળજ પામે કલેશ. ૪૭
- અરૂચતી અણુગમતી લાગી, વાત સ્વામીની એમ;
 સુખકારી કડવું આપધ, કંપાવે ઉરને જેમ. ૪૮
- નાથે નેહ ધરી ફરે ફરીને, વર્ષાવી શુભ વાણી;
 સુંદરી લેશ ન ગ્રહણ કરે, જ્યમ પત્થર ઉપર પાણી. ૪૯
- માનનીને બહુ રીત મનાવી, ગુંથી સમજણુ જાને;
 માની નહિ, સાચું તે શું છે, જ્યમ નાસ્તિક નવ માને. ૫૦
- આતુરતા અંધારું બહુ, અબળા ઉરમાં અવરાયું;
 બોળીમાં ભ્રમ ભૂત તૂત કરે, જાણે જઈ ભરાયું. ૫૧
- બોલી બળ આણીને અબળા, આંખે આંસૂ આણી;
 “ જાણી નાથ તમારી સમજણુ, તર્ક ન કરશો તાણી! ” ૫૨

૧ અમરકોરા. ૨ છોકરી. ૩ શરીર. (છોકરી શરીરે લગડું કેમ પહેરવું તે બરાબર સમજતી નથી.) ૪ છોકરો.

ધેલી ગરવી નાત આપણી, વળી ઘેલા સૌ લોક;	
બાળક બહુ હોંશે પરણાવે, સમજણ સૌની ફેક!	૫૩
નાત પટલ છે નાથ આપ તવ ક્યમ નવ બાંધો ધારો?	
બાળલગ્ન કરતાં માર્તિ જન, બળ કરો ક્યમ નવ વારો?	૫૪
વારો શી રીતે બીજને, વિપરીત કહીને વાત?	
તોલ તમારો થાય લઠાં, નવ માને સઘળી નાત.	૫૫
નારી ધરનીનેજ ગમે તે, કથવું સરળ જણાય;	
નર આગળ નારી છે નિર્ભળ, તરણા તોલ ગણાય!	૫૬
આખા આ ભવમાં શુભ ભાગ્યે, આખર અવસર એવો,	
આવ્યો વિધિ યોગે શુભ વિધિ અહિં કરવા લાયક જેવો.	૫૭
એથી ઉરમાં હવી અભિલાષા, રાખે જે સંસારી;	
વસ્તીમાં વસતાં નરનારી, રાખી ન શકે વારી.	૫૮
વારિં નયણે હુંજ ભરી, અટકાવું એ અભિલાષા;	
ન્યારી શક્તિ નાથ તમારી, નિરખી નાંખું નિસાસા!	૫૯
મોડ ધારી મન ગમતો, રાતો હાથ થયો નવ મારો;	
રામણ દીવો કર નવ ધરિયો, વ્યર્થ ગયો જન્મારો.	૬૦
ગણેશ આ ધર નવ બેઠા, નવ મંગળ ધાળ ગવાયાં;	
બુગતેથી પરણેલાં જોડાં, પોંખી ધર ન લવાયાં.	૬૧
મૂરતિયો મન ગમતો કોડે, કોડ ધરી નવ ચાલી;	
શમજુમ કરતી વહુવાર નવ નિરખી, ઉમ્મર ચાલી.	૬૨
વે'વાહી વે'વાણુ સાથ નહિ ગુજ કરી મન ગમતી;	
એજે ઉમ્મર વહી એકલાં, રહી અહીં દિલ દમતી.	૬૩
અમૃત પીવાની પળ એકજ, સફળ કરે સંસાર;	
લ્હાવો સંતતિ વિવાહનો છે, અમૃતથી સુખકાર.	૬૪
શાકર મીઠી લાગે સોને, કાં બુદ્ધાં કાં બાળ;	
છોટાં મોટાંને લમ લાગે, લમ લલિત રસાળ.	૬૫
ધાવંતા બાળકને કહિયે, 'પરણવું છે ક્યમ તારે?'	
મલકાવી મુખ ડોક હલાવી, 'હા' મુખથી ઉચ્ચારે.	૬૬

૧ મોટી. ૨ દેવયોગે. (વિધિ-બ્રહ્મા, સૃષ્ટિકર્તા.) ૩ શુભ ક્રિયા.
૪ વર. (આ ડોકાણે દીકરીનો વર.) ૫ ગુણ-છાની વાત.

- પચીશ વર્ષે પરણ્યા પોતે, વડાધ નથી કરી એમાં;
વાત વિચારે નિજ વીતકની, તત્વ નથી કશું તેમાં. ૬૭
- નહાન પદ્મા માથાપ મુએ, ઘર ગરીબ હતુંજ તમારું;
ભાવ હશે પણ ભાવ ન પૂછ્યો, કોઇએ સજ થઈ વાર. ૬૮
- એથ ન કોઇ તણી રહી અહિં પછી, અધિક બન્યા હેઠાસી;
ગયા ઉદર ભરવા ને ભણુવા, કલેશ પામીને કાશી ! ૬૯
- રાંડી રાંડ તણી હું આળા, એથ વિનાની હળવી;
જર વિણુ જોડ અરે જોને અહિં, મોઘી હતી બહુ મળવી. ૭૦
- એથી અધિક ચર્ચા નાતમાં, ફરતી મુખ સંતાડી;
વિવાહ જોગ જડે ન જીવમાં, મંદ હતી મુજ માડી ! ૭૧
- મારે વર્ષે રાગો જોગો,^૧ મળ્યો આપણો એવો;
'ભાદને દે નહિ, બાદને લે નહિ,' એ કહેવતના જેવો. ૭૨
- સંતતિનં સદ્ભાગ્યે સ્વામી, સમય નથી આ તેવો;
તો રૂડા અવસરનો દહાવો, કેમ ન લેવો દેવો ? ૭૩
- વળી વિચારો વાત હૃદયમાં, એમાં હિત છે ભારે;
ચિત નથી તેપર નાથ તમારું, માટે વદવું મારે. ૭૪
- સંતતિ આખર નાનાં, સ્વાયક કોઇ નથી અહિં વાર;
સખળાં સંબંધી મેળવવાં, ઉરની વાત ઉચારું. ૭૫
- ધામ અને ધન હોય તથાપિ, હોય ન એથ અરેર !
રઝજે તે બાળક બહુ રીતે, થઈ ખુવાર ખરેરે ! ! ૭૬
- લ્હાવ અને છે લ્હાણુ તેથી મેં, વાત વિવાની ઉચારી;
તત્વ તપાસ્યા વિણુ તેનું પિયુ, તુચ્છ ગણી મતિ મારી. ૭૭
- હળવું બોહી અરે સ્વલનાનું, નર કિમ્મત નવ લેખે;
અબળા આળ ભરી ગણી આપે, હરેક વાત જુલેખે." ૭૮
- આમ વદી વામા એ વેળા, પારવંતી આંસુ આણી;
ગૌતમરામ ગળ્યો, સમજ્યો ઉર, મતિ પળમાં પલટાણી. ૭૯
- રામા હક આગે રામે નવ, વિવેક લેશ વિચાર્યો;
તો ગેહિની આગે ગુણી ગૌતમ, કવણુજ માત્ર બિચારો. ૮૦

છાંપા.

રામા હઠથી રામ, હેમમૃગ જાણી ધાયા,
 સીત હરણ દુખ સહ્યું, કમાણી એહ કમાયા;
 મોહિની હઠથી મોહી, હસ્ત માથે મૂકીને,
 ભસ્માસુર ઝટ ભસ્મ થયો, નિજ વર ચૂકીને;
 જીવતી હઠમાં જોખમ ધણું, જર જિવ જશની હાણુ છે;
 ગણપત ગેહિની હઠ વિશ્વમાં, વહેતી નદીની તાણુ છે. ૮૧
 પાર્વતી વચન પ્રવાહ, નાવ મતિ નાવ તણાયું;
 સમજણ તણું સુકાન, હાથ નર રહ્યું જણાયું;
 દદ વિચારનો કુવા થંભ, કકડી મરડાયો;
 પૃથ્ ભાગ પળ માંહિ, તરત જોતાં તરડાયો;
 એથી સ્થિતિ ગૌતમ રામના, મનની આમ થઈ હવે;
 સંક્ષેપે સાર કયું શુણો, શ્રોતા સૌ થઇને સવે. ૮૨
 ગૌતમ મન ગણ્યું એમ, બણ્યું બામાએ જે છે,
 તે નથી કેવળ તુચ્છ, સ્વચ્છ ફળ એમાંએ છે;
 વકરો વિશ્વાસથી, કર્યા જેવું છે કામ;
 આરત ને અર્ધીરાઈ, નભે નહિ જગમ નામ;
 માટે માનની મન માનતું, થાવા દેતું માલે;
 કામનીએ કલેશ કરી કદી, હઠ નથી કીધી ક્યાહરે. ૮૩
 જરૂ ઉપડતે બોલ, નથી જીવતી અહિં બોલી;
 બાળા બની બહાવરી, બોલ આજે બહુ બોલી;
 જ્યંબ બોલ વનિતાય, વિવેક તણ મુખ વદિયા;
 રામા ધરી ઉર રીસ, રાતી થઇ આપ્યા રદિયા;
 એથી અપમાન થયું ગણી, રીશ ન મુજ મન વ્યાપતી;
 દેખીને ઉર પ્રગટે દયા, કામની કલેશે કાંપતી. ૮૪

૧ વરદાન. (એને વરદાન હવું કે જેને માથે હું હાથ મૂકશે તે બધી ભસ્મ થશે. મોહિનીએ એને માથેજ એનો હાથ મૂકાવ્યો, જેથી તે બધી ભસ્મ થયો. પુરાણમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. એમાંથી સ્ત્રી ચ દિવની માયા જોવાની છે.) ૨ ધણી-ધણીની બુદ્ધિરૂપી વહાણ. ૩ વહાણ. ૪ મર્મના બોલ-- જેમાંથી અનેક અર્થ થાય.

ભવ બાધો બામની, ભાવ મુજ ઉપર ભારે,
 ધાર્યો જ્યમ દૃઢ બંધન, અખિલ ધાતા પર ધારે;
 વેદ વચનની તુલ્ય, વેણુ મુજ માન્યાં મહિલા;
 મન ઉપજવે મોદ, માનનીના ગુણુ મહિલા;
 પલટઇ ગઇ આ પળ પદ્મની, અંતર આધિ ઊપડે;
 સમજૂ જ્યમ સન્નિપાતથી, ધૈર્ય તજી ન રહે પડે. ૮૫
 રોગી પર શી રીશ, શીપ નવ ઠામજ જેતું ?
 દયા ધરી દિલ માંહિ, કિન્ને આપધ ઝટ એતું;
 લમ માનની મન રોગ, જવા મન ગમતું તેને
 કંઈ હવે આ કાળ, શાંતિ સુખ યાચે એને;
 ઉર વિચાર એવો આદરી, ગૌતમ ગેહિનીશું વધો;
 બળ અબળા પામી એથી બહુ, શ્રેષ્ઠ પાક જાણે સઘો. ૮૬
 “પ્રિયા અહો પદ્મની, શોચના તજી તુજ મનની;
 ધાર્યું તુજ ઝટ થશે, ધારણુ થઇ મુજ મનની;
 વાર હવે નવ થશે, સાર તું લેજે શોધી;
 કલેશ તજી કામની, વિચારો તજી તુજ કોધી;
 હસી બોલી હવે કરવાનું તે, વદ મન ગમતું માનની;
 શુભ વિધિ લગ્નાદિક કામમાં, જરૂર દિશે તુજ જ્ઞાનની. ૮૭
 ઉપવીત ઉજ્જવળ મને, પુત્રને ઝટ અવ દઇએ;
 પદ્મી ધરીને પ્રીત, લ્હાવ લગ્નાદિક લઇએ;
 જોઇતી વસ્તુ વિવિધ, મગાવો મનને ગમતી;
 કસર ન રાખો કાંઇ, કશીપણુ નથી અહિં ‘કમતી’;
 ગૌતમ ગેહની ગમતું વદી, ઉપવીત ઉદ્યોગે વળ્યો;
 લ્હાવો તે લલના મન તણો, ફાલી ફૂલીને ફળ્યો. ૮૮

૧ આખી સૃષ્ટિને ધારણ કરનાર-મૂળનાર ઈશ્વર. ૨ સ્ત્રી. ૩ માં-
 હેના. ૪ મનનું દુઃખ. ૫ ધારણે-માપમાં. ૬ માફક આનંદો. (સારો
 પાક બાધો હોયને તે માફક આવવાથી કાયામાં જેમ કૌવત આવે છે,
 તેમ પોતાને રૂચતી વાત પતિએ કહેવાથી પાર્વતીના શરીરમાં બળ
 આવ્યું. તાત્પર્ય એ કે હર્ષ પામી ઉમંગમાં આવી.

અધ્યાય ૩ જો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતનાં લગ્ન.

ચોપાઈ.

પાર્થિતી પ્રેમ કરી ભરપૂર, પતિ સન્મુખ નૈતમ ધરી નૂર,
વદી એક દિન આણી વ્હાલ, “પડ્યો પુત્ર ઉપવીતમાં તાલ. ૧
જુક્તિ જનોઇ તણી બહુ બેશ, વખણાણી નાતે અવશેષ;
જીવન! જશ જેમાં બહુ મળ્યો, એ દહાવો મન ગમતો ફળ્યો. ૨
પુત્ર પુત્રીને રૂડી પેર, વરાવવાં મન ગમતે ઘેર;
કામ રહ્યું એ બાકી કંથ, વિચારવો વ્હાલા તે પંથ. ૩
પાંચ દામથી પૂછાવિયું પુત્ર માટ, પતિ કહો શુભ કયું?
પદ્મનાથ ધર બહુ પાંશરું, કુલ્દીન ગૃહસ્થ નિહાળું નર્યું. ૪
રાજપુરોહિત વિત્તે ભર્યો, ધાંગી ઢાલ ધીરજની નર્યો;
સગો કરો જો એ સાબધો, તો ગુણ છે એ વાતે બધો. ૫
સુતનું સુખ નધી તેને હજી, સુતા એક સુત દામે બજી;
નિવાસી આ નગરીનો વળી, એવી વાત મુજ લાગે ગળી. ૬
સુતનો એ સસરો કદિ હૈય, એથ ન એ ગંવી અહિં કોય;
છે વય હજી છત્રીશ વર્ષની, આશ ધણી છે ઉત્કર્ષની. ૭
તેની તનયા લક્ષ્મી નામ, રૂપાળી ભાળી સુખધામ!
હા વાળો તેની હે સ્વામ, તો લક્ષ્મી વસશે સુતધામ!! ૮
સાત વર્ષની છે સુખકરી, સુતથી જરૂી મોટી છે ખરી;
પણ છે વાત બધી પાંશરી, માટે ના કહેશે નવ જરી.” ૯
સુંદરીના શબ્દો સાંભળી, જાતમ દાઢ તરત તવ ગળી;
પણ વિચાર જરૂી કરી મતિમાન, બોલ્યો જાતમ શુભ ગુણવાન. ૧૦

૧ ન્યૂનતા-ગીણપ. ૨ હે સ્વામી. ૩ આ વાક્યમાં ૬વનિ છે:-એમાં એવો ભાવ છે કે, જો લક્ષ્મી નામની કન્યાને માટે હા વાળશે, તો છાક શના ધરમાં લક્ષ્મી (પૈસો) થશે; કારણ તે શ્રીમંતની પુત્રી છે, ને તેના બાપને એ વિના બીજું છાકું છે નહિ. એથી એ આવતે પૈસો પણ આવશે.

- “વરથી વહુવય હોય વિશેષ, લાભ નથી એમાંહે લેશ;
 ઉંદર બિલાડીનો એ મેળ, ખરોળ દુખકર એમાં બેલ. ૧૧
- સુખ શ્રીમંતની કન્યા થકી, મળવાની આશા નવ નકી;
 લાડ ઘેલો હોયે લાડકી, પાયે નહિ પાણી વાડકી. ૧૨
- સમાનશું બાજી માંડિયે, ગરીબ ગુણી ત્યમ નવ છાંડિયે.
 મુજને તો ભાસેછે એમ, હાણુ ન જેથી ઉપજે તેમ.” ૧૩
- પૂર્વતી પતિશું બોલી તદા, “સંશય નાથ ધરોછો સદા;
 એથી કામ ન હોયે કદા, સધળું સરખું નથી સર્વદા. ૧૪
- ભાગ્ય પ્રમાણે મુખ દુખ મળે, વાવે હિત સમજી જે ફળે;
 ફળ દેવાં શ્રી હરિને હાથ, માનવી મોટમ લે નિજ માથ. ૧૫
- બળદેવો તમ મામા તણો, ન્હાનો વહુથી અતિશે ધણો;
 ચાર વર્ષનો ચોખો ફેર, તોપણ વર્તી લીલાલહેર. ૧૬
- કશા વિનાનો ૧કાળીદાસ, પરણ્યો મોટે માથ અવાસ;
 તો ઊધડિયું તેનું ભાગ્ય, દૂર થયું દળદર દુર્ભાગ્ય.” ૧૭
- આમ અનેક દર્ષ દૃષ્ટાંત, ભામાએ ભાગી પતિ બ્રાંત;
 એથી વામા વાતે વળ્યો, જૌતમ ગેહિની વચને ગળ્યો. ૧૮

દોહરા.

- સ્વામી કહે “ શુણુ સુંદરી, સગાઇ એ સુખકાર;
 બા, સજ થા! મેં સર્વથા, સવ કરી સ્વીકાર. ૧૯
- પણ પુત્રીને માટ તો, ખરી કરાવી જોળ,
 શોધવું આના સોળનું, ઉત્તમ ધર વિણુ ઘોળ. ૨૦
- જેતાં અત્રે અંખીને, નજર નાખી નિર્ધાર,
 ઉત્તમ ધરવર છે નહિ, બાકી કો વરનાર. ૨૧
- પૈસે પૂરા છે ખરા, પણ કુળ કોરા છેક;
 દેતાં દુહિતા તેહને, ન રહે કુળનો નેક. ૨૨
- મોટે મોકલો આપણા, તનના પુરૂષ પ્રવીણ;
 ગંગોતરની ધર ૧ગોતવું, નિર્મળ વાંધા વિણ. ૨૩

પૈસે પૂર તણી ધણી, આશ ન રાખું ઊર;	
કુળ કાંચન, ધન કથિર છે, નથી એમાં કંઈ દૂર.	૨૪
પુત્રી પુત્રથી કો રીતે, નથી મારે મન ન્યૂન,	
તો તનયાને તારણી, સમજ ન મન ધન ન્યૂન.”	૨૫
પય શાકર ઘોળ્યા સમાં, સ્વામીનાં શુણી વેણ;	
રૂપ્યાં રામાને હાટે, હરખ્યાં એથી નેણ.	૨૬
પછી નૌતમ નામે સગો, વૃદ્ધ વિવેકી જાણ,	
કુળ શીજ આખી નાતમાં, વસેલ જેની વાણ,	૨૭
તેડી તેને સાદરે, સમજવી શુભ રીત,	
સગાઈ સારી શોધવા, કરી વિનતિ ધરી પ્રીત.	૨૮
પાર્વતી વિનય ધરી વહે, “પંજા નૌતમરામ,	
વરનો તોટો છે પડ્યો, ધારામાં બહુ ધામ.	૨૯
નાખી નજર ન ખેંચતી, સરસ્વતીને માર;	
ઊંધ ન એથી આવતી, ઉપજે ઉર ઉચ્ચાટ!”	૩૦
ગૌતમ નૌતમને કહે, “પંજાજી શી પેર	
કરવી, વર કુળ યોગ્ય કો, શેષ નથી આ શહેર.”	૩૧

હરિગીત*છંદ.

વૃત્તાંત વર વહુનું શુણી, વળતી વઘો દિજ તે વડો;	
“પરણાવવા પુત્રી અહો! શિદ શોચ કીજે એવડો!	
નથી નાતમાં દેવાઈ ગયું, નથી દાટ વળિયો દેશમાં!	
કુળવાન વર નથી કાતરે ખાધા, ધણા છે દેશમાં! ૩૨	
સાગર સમાણી નાતમાં, કુળ રત્ન કંઈક હશે ખરાં;	
તરણું અડે ભડકો બને, નવ માત્ર શુદ્ધ અહો નથી!!	
નવ રત્ન ધર બેઠે મળે, મહાયત્થી ખોળ્યે મળે;	
કુલવાન વર ખોળ્યે જડે, વિચાર કીધે ના વળે. ૩૩	

૧ દૂધ. (દૂધમાં શાકર ભેળ્યા જેવાં સ્વામીનાં વચન સાંભળી પાર્વતી
 ર્વે પામી.) ૨ એક ભતની મોટી રૂવાંવાળી ચેજ ચામાસામાં ચોકબંધ
 થાય છે, જે વાલેલા ધાન્યના ઊગતા છાડને ખાઈ જાય છે તે. રૂઢિમાં એમ
 ખોલાય છે કે-“શું કુળવાન કાતરે ખાધા છે?”

ઇંદુર, અવંતી, મંદુસર, ચંદેરી, ને રતલામમાં,
 કાશી, કનોજ, પ્રયાગ, આદિક બહુ જથાના મામમાં,
 ખાંતેથી ખોળી કાઢતાં, કુળવાનનો ટોટા કશો ?
 વર લાવું વંશ વિશુદ્ધનો, વાંધો ન જરિ જેમાં વસ્યો.” ૩૪
 પાર્વતી પ્રણમીને કહે, “પંજાળે આપ પવિત્ર છો;
 સારા સગા મુજ સ્વામીના, સમ બાળપણના ¹મિત્ર છો;
 માટે વિશેષ કહેવું પડે નહિ, આપને આ વેળમાં;
 ²મ્હામાં લગન નિર્ધાર કરવું, માનજે એ મેળમાં.” ૩૫
 ગૌતમ કહે “નૌતમ શુણો, મુખ માર્ગી શુભ સાહિયને,
 વાધો વિવા'ને કામ, હામ ધરી, કરી ઝટ ઝનિયને.
 છે નેગ આજે જેષ્ઠતા, સુમુહૂર્ત છે સિદ્ધિ ભર્યું;
 તૈયારી તેથી કરો, આટલું કામ આ જેષ્ઠએ કર્યું.” ૩૬

દાહરા.

કર્યું પ્રયાણ પહોં લાં થકી, પંજાએ ધરી પ્રીત;
 બહેલે ચઢીને વાધિયા, ખર્ચા ભરી ખચીત. ૩૭
 સાથ લીધો સમજાવીને, સોજતી ઉત્તમ નામ;
 જેડે તોડે કંઇકનાં, એવો મન ³અભિરામ. ૩૮
 જેડું બે ભૂદેવનું, છળ કળમાં ⁴કામેલ,
 ખેલાડી પાડું ખરૂં, મન જેને સી સ્હેલ. ૩૯
 મૂળદેવ સહદેવની, પ્રતિમા પાકી તેહ,
 મડાવે મન મોજથી, છંડાવે પણ જેહ. ૪૦
 અમૃત મુખ જેને વહે, ઘટમાં વિષ છૂંટાય,
 લાલચ દે લપટાવીને, જેમાં જન લૂંટાય. ૪૧
 એવા પાકા પીર તે, વાલ્યા નવ જનનાર,
 વલ્યા વિવા' ઝટ જેડવા, ધારાથી નિર્ધાર. ૪૨
 માળવ ખોળ્યો મન દઈ, જઈ આહિં તહિ બહુ ગામ,

૧ મારા સ્વામીના મિત્ર, એ અર્થ. ૨ માહ માસમાં. ૩ નિત્ય કર્મ-
 સંધ્યા પૂજા આદિ. ૪ મનને ગમતો (નૌતમના મનને ગમતો સોજતી
 તેણે પોતે પસંદ કરી લીધો.)

- ૧ કુલ્લે હાથ મુકાવતા, કંઈ કંઈના લાઇ દામ. ૪૩
જમવા પેટ ભરી જમણ, વિધવિધનાં મ્હામિષ્ઠ;
પરણા બહુ ધરના બન્યા, સિધ સાધક બે શિષ્ટ. ૪૪
ઉત્તમ નૌતમને કહે, “પંચા ૧શિશિર ૩સમસ્ત,
સદ્યો છ આપ શરીરને, બન્યા જેઠીમલ મસ્ત.” ૪૫
નૌતમ કહે “ભટ આપ ક્યાં, છો ઓછા આ વેળ?
પુષ્ટ દિશો પાડાયો લમ, શિવનંદી માતેલા!” ૪૬
આમ કરે ઉપહાસને, કરે પ્રવાસ ૪પ્રયાસ;
અંતે પુરો ઉજળેણીમાં, આવ્યા એક અવાસ. ૪૭

ઓપાઈ.

- ઉજળયિનીમાં એણી વાર, વસતો વિપ્ર રૂંડે વ્યવહાર;
હજાર ધરમં કુળમાં ચઢે, કુળ મદમાં માથું નવ ધડે. ૪૮
સંપત્તિ જોકે હતી ૧પતી, છાતીથી છત કરતો છતી;
દંભી દીક્ષિતનું ઉપનામ, એ નામે જાણેજ તમામ. ૪૯
કૃષ્ણા કામિની, તૃષ્ણા સુતા, સુત ત્રણ હલિા જેને હતા;
ન્હાનો નટવર નવ વરસનો, હતો કુંવારો મતિ નરસનો. ૫૦
તેને આવાસે આ વેળ, જોળવવી મન ધાર્યો મેળ;
નૌતમ ઉત્તમ આવી ચઢ્યા, નમસ્કાર કરી પામે પજા. ૫૧
“છઠ્ઠા ઉરમાં બહુ ૭અબ્દથી, હતી ધણી શું કહું શબ્દથી;
ફળિત થઈ તે આજ જરૂર, દર્શનથી દુખ નાઠાં દૂર.” ૫૨
એક એમ કહ્યું જેટલે, બોલ્યો ઝટ બીજે તેટલે;
“પ્રસંગ વિણ પ્રીતિ હોય તથા, નથી જવાતું કહું જે યથા. ૫૩
એક પંથ દો કાજ જરૂર, હોય તોજ પગ ઉપડે પૂર.”

૧ કુલ્લે હાથ મુકાવવા એ બોલવાની રૂઢિ છે, એનો અર્થ લાલચ આપવી. (આ બે જણા કંઈ કંઈને છોકરો છોકરી પરણાવી આપવાની લાલચો આપી પૈસા કઢાવી લેતા હતા. એમની તો આ વિવાહને બહાને ખરી મોશમ જગી હતી. કંઈ કંઈ નાતોના ભાંજગડીઆ આવા ધંધા કરેછે.) ૨ શિયાળો. ૩ આખો. ૪ યતન-શ્રમ. ૫ પતી રહી હતી, આવી રહી હતી. ૬ દિમ્મત. ૭ વર્ષ.

“છે સાચું” નૌતમ કહે “એહ, એમાં રંચ નથી સંદેહ. ૫૪
 દીક્ષિત દર્શનને મહિમાય, એક પંથ દો કારજ થાય.”
 ઉત્તમ કહે, “કહો ઉત્તમ વાત, અહો શી દીક્ષિત ધરની ‘ભાત?’” ૫૫
 વખાણતાણે દીક્ષિત વહો, બેશ બેદ બોળે નવ લહો;
 આપી આદર આસન દીધ, પશુચાર્ય પ્રીતે મસ કીધ. ૫૬
 જમી કરી થઇ સ્વસ્થ સુપેર, વળગ્યા વાતે વિપ્રો ફેર;
 દંભી દીક્ષિત કહે “મહારાજ, પધારિયા આ ધર શે કાજ?” ૫૭
 નૌતમ કહે કર જોડી કરી, “ઉમેદ મન મોટી આદરી;
 આવ્યા દીક્ષિત કેરે દાર, કરવા ઇચ્છત કાર્ય શ્રીકાર.” ૫૮
 ઉત્તમ કહે “એ સાચું ખરૂં, પણ દળી પડી નવ કહો એમ નરું;
 દીક્ષિતનું શુભ કરવા સાર, આવ્યા ઉલટ ધરી આ વાર.” ૫૯
 નૌતમ ઉત્તમને કહે, “બ્રાત, વિવેકમાં કરવી જે વાત,
 તેમાં મોટમ નવ લીજિયે, કારજ જશનું જે કીજિયે.” ૬૦
 દંભી કહે “શો વાત વિચાર છે તે સ્પષ્ટ કરો નિર્ધાર;
 શો છે લાભ અમારે ખરો, વળી તમારો મુખ બચરો.” ૬૧
 હસી પંચાણ કહે પ્રીતથી, “શુભને દીક્ષિત શુભ રીતથી;
 ધારામાં ધીમંતો દક્ષ, જ્ઞાતમરામ દિશે ૧ પૂરપક્ષ. ૬૨
 દાનાધ્યક્ષ અધિપનો એહ, કુળ મોટમમાં ઝળકે જેહ;
 નથી અજણ્યો જે આપથી, પંકાનો મોટે માપથી. ૬૩
 તેની તનયા રૂપ નિધાન, ગુણવંતી સરસ્વતી અભિધાન;
 વય છે વર્ષ અહો! આઠની, સમજણ વર્ષ દિશે સાઠની!” ૬૪
 નર્યી વર તે લાયક લાગતો, કુળ શીળમાં ભળતા ભાગ્યનો;
 ખોળ કરી બહુ સ્થળમાં ફરી, તોપણ નજર જરી નવ ઠરી. ૬૫
 રૂપ લહાં કુળ, કુળ લાં અન્ન, દીકું નહિ ફરતાં બહુ દિન;
 અવંતીમાં આવ્યા એટલે, સ્મરણ થયું તમ તણું તેટલે. ૬૬
 જૂના સ્તેહો અમારા આપ, કુળ શીળમાં ૨ છતરાતી છાપ;
 આપ ઘેર વર છત જાણીને, આવ્યા અંતર ખુશી આણીને. ૬૭
 આપ યોગ્ય જ્ઞાતમ ધર ગણી, મોદ ધરી કરિયે માગણી;
 સફળ પંથ કરવા કારણે, આવ્યા આપ તણે બારણે. ૬૮

હિત એ પક્ષ તણું ઉર ધરી, નજર ઠરી અત્રે ગુણુ ભરી;”
 વિનતિ કરી મારી સ્વીકાર, વિવા’ મેળવે આણી વાર.” ૬૯
 ઉત્તમ કહે, “હિત જ્ઞાતમ થકી, દીક્ષિતનું ઓણું નયીં નકી;
 ધર એકે ગરવો ગુણુ થાય, શું એ લાભ લણું લેખાય?” ૭૦
 નૌતમ કહે “લાયકને લાભ, દેવો ઉચિત અડેલો આભ;
 સ્નેહીની સેવાને યોગ્ય, લાભ મળે કરવો ઉપયોગ.” ૭૧
 ઉત્તમ કહે “દીક્ષિત મહારાજ, વાત ગળે ઉતરી આ કાજ ?
 કે સંશય છે ઉરમાં કંઈ ? કૃપા ઉમાવરની છે થઈ.” ૭૨

દોહરા.

દીક્ષિત ડોળ ધરી વદે, “અહો ! બલા ભૂદેવ !
 જળ ક્યમ જાઈ શકે જુઓ મોભે, ભરિયાં નેવ ! ! ૭૩
 ઝારી સોનાની ખરી, પણ પીતળની પૂઠ;
 કાઝ તણી તરવારને, મોઢી ધાતુની મૂઠ; ૭૪
 તો તેની કિંમત કરી, કસી જોવી કરી કાઝ;
 ઝમાલ નહિ એ ઝમાલમાં, મિથ્યા માયા ફાડ. ૭૫
 નટવર માટે આજ લગી, આવ્યાં મારાં આઠ,
 કસર દોઢી કુળ કલ્પતાં, કીક કયોં નહિ ઠાઠ. ૭૬
 કુંદન સરખું કીમતી, જનલક્ષી જળયી પતિત,
 અગ્નિ સરખું ઓપતું, મુજ કુળ મહીમાં મિત્ર ! ૭૭
 રજ કે તજ તેમાં નથી, આજ લગીમાં રંચ;
 શુદ્ધ કુળનો મૂળથી, સાચવિયો શુભ સંચ. ૭૮
 રહે કુંવારો પુત્ર કે, જન્ય સમૂળો વંશ,
 પણ કુળમાં ઓછો કદી, હજે ન અર્ધો અંશ. ૭૯
 પુત્રી માટે પણ ધર્યો, તેવો ટેક જરૂર;
 કુળવંતો વર લાવવા, રેલાતું ધનપૂર ! ૮૦
 આપે વાત કહી ખરી, હિતની જે નિર્ધાર;

૧ મહાદેવ-શિવ. ૨ કુળાભિમાની માણસો સામાના કુળની ઓડ
 કાઢવામાં આ દોહરામાં લખ્યા પ્રમાણે બોલેછે: ‘એનું ધર તો સાચું પણ
 મોસાળ બિતરું, મોસાળ સાચું પણ સાસરું નીચામાં, એટલે ઝારી તો
 સોનાની પણ પૂઠ પડધી પીતળની’ ઇત્યાદિ ૩ કું-સાર. ૪ વસ્તુ.
 ૫ પૃથ્વી.

પણ સંશય કુળ પક્ષમાં, ભાસે મને લગાર. ૮૧

તેથી મન નથી માનતું, હા કહેવા આ વાર;”

શુણી એવું નૌતમ વદી, સ્પષ્ટ કરી ઉચ્ચાર. ૮૨

ચોપાઈ.

નૌતમ કહે, “ દીક્ષિતજી દક્ષ, સલ વાત કહું છું નિષ્પક્ષ;
કુળમાં ગૌતમ કાચા નથી, ધારામાં ધોંગા સર્વથી. ૮૩

વર મેળવવા મહી આ મથી, શા કારણથી કહું તે કથી;
નથી ઇચ્છા ગૌતમની અન્ય, ધનથી કુળ સમજે છે ધન્ય. ૮૪

“આપ બરાબર ધર કુળ પક્ષ, મેળવવા જેનો છે લક્ષ,
તે તમથી ઓછો નથી રતી, માનો મહારાજ મહામતિ.” ૮૫

અષ્ટમ પદ્યમ કરી બહુ રીત, ચળવ્યું દંભી દિનનું ચિત્ત;
પાંચ હજાર તણી પૂરતે, માન્યું તે મોટી મૂરતે! ૮૬

સુત ચાંદસો કયો સ્વીકાર, મળ્યો વિવા’ નવ લાગી વાર;
નૌતમ ઉત્તમ કરી નિર્ધાર, આવ્યા પુરો ધારા મોઝાર. ૮૭

ગૌતમને ભેટ્યા ધરો ભાવ, કહ્યો બનાવી^૨ આપ બનાવ;
એથી હરખ્યો તે ઉર અતિ, ફળી આશ મનમાં જે હતી. ૮૮

પાર્વતી પ્રસન્ન થઇ અલંત, કુળ મોટમનો જેને તંત;
પછી માધ શુદ્ધ પંચમી તણું, લગ્ન કર્યું નક્કી શુભ ધણું. ૮૯

કંકોતરી લખી કુળની રીત, સગાં સ્નેહીઓને ભર પ્રીત;
મંડપ મોટો બાંધ્યો ધણો, તોડ જોડ નાંખ્યો તે તણો. ૯૦

ઘોળાવ્યાં રંગાવ્યાં ધામ, ચિતરાવ્યાં ચિત્રો બહુ ઠામ;
તપ્પા હાંડી ઝુમર અપાર, ટાંગી શોભા કોંધ હૃદપાર. ૯૧

ગણપતિ ધર બેસાડી કરી, મંડપ મુહૂર્ત કર્યું મન ભરી;
ચોધડિયાં^૩ ચાલતાં-કીધાં, મૂલ માગ્યાં આપતાં. ૯૨

સગાં સહોદર તેડી સર્વ, જિજ્ઞાસવા માડ્યું સુખપર્વ;
જમણ ચાલતાં કીધાં સાર, કળી, જલેખી, ને કંસાર. ૯૩

માધ શુકલ પંચમી રવિવાર, આવી જન ભરી ઉદ્દગાર;

૧ પોતાના બરાબર. ૨ જોડી કાઢી. (મીડું મરચું બહારની ઉમેર
ણું કરી પોતે જે કામે નીકળ્યા હતા તેની વાત કહી.) ૩ સુંદર.

- તે દિન લગ્ન થયું નિર્ધાર, હર્ષપૂર વહું અપરંપાર. ૯૪
- પાર્વતી ગૌતમને તે વાર, સાંપડિયો સાંસારિક સાર;
- ભોજ ભૂપ સામંત સમેત, આબ્યો ગૌતમ ધર ધરી હેત. ૯૫
- શોભાની સીમા ત્યાં વળી, આશ 'દંપતીની ત્યાં ફળી;
- મંગળ ગીત ગવાયાં ઘણાં, ધન્ય ભાગ્ય સમજ્યાં એ જણાં. ૯૬
- સાત દિવસ રાખી શુભ જન, કીધું સ્તુત્ય ધણું સન્માન;
- પૂરત પ્રીતે પૂરણ કરી, વળાવી જન વિનય અતિ ધરી. ૯૭
- જશ લીધો જર ખરચી ઘણો, “વાહા વિવા’તો ગૌતમ તણો !”
- એમ વદા નાતીલા સર્વ, તોપણ ગૌતમ ન ધરે ગર્વ. ૯૮
- અખાત્રીજનું સુતનું લગ્ન, પદ્મનાથ ધર થઈ મન મગ્ન
- કીધું કોડ ધરી શુભ રીત, અંતરમાં અદકી ધરી પ્રીત. ૯૯
- વીતક વીત્યું તેમાં એક, પણ પ્રભુએ વાળ્યું વિપ છેક;
- રાતે લગ્ન થયું નિર્ધાર, સુખ પામ્યાં સઘળાં નરનાર. ૧૦૦
- દિન બીજે જન્મવા કંસાર, હતું મુહૂર્ત વરવહુને સાર;
- તેવે તાવ તલ તતડે રેતશો, વરના વપુમાં આવી વર્યો. ૧૦૧
- એથી રંગમાં ભંગજ થયો, જીવ મૂર્ચનો બીડી ગયો;
- ગુણવંતાને બહુ ઝગોવડે, નીકળ્યું દુખ વર્ણન શું કંડે ? ૧૦૨
- ગૌતમ ઘેલા જેવો થયો, પદ્મનાથ સ્તંભિત થઇ રહ્યો;
- વરસા આંસુ રેડતી, પાર્વતી પીડ કહી નવ જતી. ૧૦૩
- નહાનાં બાળક કેરાં લગ્ન, કરીને નવ થાવું મન મગ્ન;
- નયો એ સુખ વાંચિતનો યસ, ભલ્ય ભાગ્ય કર્તા પળ જમગ્ન. ૧૦૪
- પૂરણ પુણ્યે પડ્યું પાંશડે, ગુણવંતાનું મટ્યું ગોવડે;
- શાંતિ થઇ સૌ ઉરમાં એમ, ગત આત્મા આવે ફરી જેમ. ૧૦૫
- આગળ વીતક શાં વીતિયાં ? જીવી બાળક શું જીતિયાં ?
- લઘુવય પરણી શું લાઠિયાં ? કહીશ હવે મેળી પાઠિયાં. ૧૦૫

૧ સ્ત્રી પુરુષ. ૨ તેવો. ૩ ગોખર-સમજડ બળિયા. ૪ ભાગેલું-છેદેલું.
(નાનપણમાં લગ્ન કરવાં એ ઇચ્છિત ફળ મેળવવાનો યજ્ઞ નથી, પણ એતો
પળમાં સારા ભાગ્યને ભાંગી નાંખનાર છે.)

અધ્યાય ૪ થો.

નગરશેઠને ઘેર લગ્નમાં વિધ.

સવૈયા એકત્રીશા.

પુત્ર પુત્રી પરણાવી દંપતી, પુલકિત થઇ પામ્યાંજ પ્રમોદ;
હર્ષ સ્પર્શ બહુ વર્ષ નબ્યો નહિ, જાતમ ઘરમાં પેઠી ગોદ.
પાર્વતી કહેછે “પ્રીતમ મારા, વહુ છે આડીરાહ અપાર;
રીશ તણું જાળું ડંખીલી, વઢી પડતાં નવ લાગે વાર. ૧
ઉન્મદને અતિ ઉછાંછળી લમ, આળસુ *અળવીતરો અત્યંત;
જક ઝાલે, તક તે ન તપાસે, નિજ ધાર્યું કરવાનો તંત;
ગુણવંતાને લેશ ગણે નહિ, સરસ્વતીશું સામી પ્રીત;
ભટકે ભવન પરાયે ભલો વિધ, *ભીંતર કોની ન ધરે ભીત. ૨
ચિત ચંચળ જેનું અતિ દીશે, *ચંચળ શિર નવ રાખે એહ;
લાજ ન લેશ લહે મોટાંની, મદભરો મ્હાલે માતો મેહ;
જૂઠું વિના ખીજું નવ જલ્પે, જીભ સવાગજની છે સ્પષ્ટ;
સાચું કહેતાં લેશ સહે નહિ, ખોટાં પાડી કરી દે ખટ. ૩
હળવેથી દેતાં શીખામણ, મણનું મોં કરી જોડે તર્ત;
ધુંધવાતી રાતી થઈ ફરતી, જીએ સકળ સાપણની સર્ત!
વઢી પ્રથમ પછી રડી પડીને, કરે આશિયાળાં એ વાર;
સમજુંધું એથી ઉર એવું, નયો વહુને છેજામાં સાર. ૪
પણ અણ ચાલે હદ. આવે ત્યાં, કહો ક્યમ જોડ્યાવિણુ રે'વાય?
દેખત ડોળે ધૂળ ભરે ત્યાં, ક્રોધ કરી કંઈ પણ કહેવાય;
ગદ કાલે *કાળીને મેળે, એની મેળે એ તૈયાર
જવા સજ્જ થઇ રજ પૂછ્યા વિણુ, શોભીતા ધરોને શણગાર. ૫
કહ્યું મેં 'આ મેળામાં મોટી, ભીડ થશે અતિશે ભયકાર;

૧ અડચણ-ગોદા ચાળવણી. ૨ અટકચાળી. ૩ મનમાં. ૪ વચ્ચ.
(માથે લીંગડું રાખતી નથી; મતલબ કોઈની લાજ કાઢ્યા વિના મર્યાદા
રહિત ફરેછે.) ૫ કાળિકામાતા.

ધીંઘાણું મચશે ધમરોળે, ધંમમધંમા થશે અપાર;
 નથી ગયાનો ઘાટ આપણો, ઠાઠ નથી લાંનો બહુ ઠીક;
 લંપટ લાંઠ લફંગા લોકો, ધણા ગંઠિયાની છે બીક.' ૬
 આ રીત કહ્યું બહુ તોપણ ચિતથી, વાત ન ખસી જવાની નેટ;
 સમજીને સરસ્વતી સાથે, મોકલી વાત વિચારી પેટ;
 સાયંકાળે સરસ્વતી પાછી ફરી, તવ કહ્યું એને એ વેળ;
 'આલો ધર જઈએ ઝટ આપણ, વીતી ગઇ આજે બહુ વેળ.' ૭
 પણ નવ માન્યું તંત કરીને, તરછોડી છોડીને છેક;
 સખિયો સાથે જવા સજ્જ થઈ, તજીને વહુવારનો નેક;
 દોઢ પ્રહર રાતે દેખાણી, ઉઘડાવ્યું હળવે રહી દાર;
 એ'ને કહ્યું 'બહુ વાર થઇ કાં?' ઉચરી મુખ એવો ઉચ્ચાર, ૮
 'પિયર ગઈતી' વદિ વહુ એવું, 'લાં જમી કરી આવી આ વાર;
 તેથી અટકા રહી હું લાં અતિ, વિશેષ એથી લાગી વાર;
 સરસ્વતીએ પછી કહ્યું 'ભાભી, પિયર તમારે કરી તજવીજ;
 પણ પત્નો લાં પણ નવ લાગ્યો,' એશુણી વહુ ખરી પામી ઝીજ. ૯
 'હિરાં' મારાં તું 'હેરેછે, વગર કારણે રહી અહિં રોજ;
 આપ સમાં ગણશે ન અન્યને, બહુ કાષે ઘટશે નિજ બોજ !'
 મેણાં મસ માર્યા 'તું હું' કહી, તનયાને તતડાવી તર્ત;
 ઝમકો ભાભી નહુંદનો ઝટ, ઝેર ભયોં પડિયો મુજ સર્ત. ૧૦
 વચમાં પડી સાચી શીખામણ, સંભળાવી વહુને મેં સાર;
 રડીને રાતી થઈ બોલી વહુ, 'એ ગળી મુજને મારો માર!
 સંપ કરી મા દીકરી મુજને, સંતાપો છો અહિં દિન રાત;
 જમણ પિયર કાલે હું મારે, પછી સુખ ભોગવને ભલિ ભાત !' ૧૧
 અંગૂઠી સોનાની એણે, આપ તણી આપેલી ડાલ
 ખોઈ જોઈ મેં રોઈ એ પછી, નયીં ઝાઝું કહેવામાં માલ;
 તેર વર્ષની ત્રિયાધર્મમાં, આવી દિશે માતેલી મરત;
 વધી ઉકરડા પેઠ ઝડપથી, પૂર્ણ પડ્યે વિધ વિધની વસ્ત. ૧૨
 'વણછો લાગ્યે જેમ વધે નહિ, સ્વમ સુત રોજ સુકાતો જાય;

૧ ગુપ્ત રીતે જોવું તે. ૨ જુવેછે. ૩ આજો. (નહાના છાંડ પાસે મોટું ઘાડ આવેલું હોય છે તો તે પેલા મોટા ઝાડનો આજો પડવાથી વધી શક્યું નથી. ગુણવંતને વહુનો વણછો લાગ્યો હોય એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરેછે.)

એકાદશ વર્ષ તણો છે પણ, ઉમ્મર આઠ તણીજ કળાય;
 ખાનપાન દહં પુષ્કારી પણ, દુષ્ટ દૈવ મુજ છે વિપરીત;
 ગુણવંતો કાંગડુ કણ છે હજી, સમજે નહિ સંસારી પ્રીત! ૧૩
 મૂષક મનીને જોઈ ટકે નહિ, તેમ તનુજ દેખી નિજ 'દાર,
 દોટ મૂકો દોડે ધરથી ત્યાં, કેમ પડે ભામાપર ભાર?
 લેખું એનું લેશ ગણે નહિ, ભેળાં કદિ મ્હાભાગ્યે થાય;
 છીંકારો છાકેલી કરે તવ, હાકી સુત આધો થઈ જાય!! ૧૪
 આ રીતે વીતે દુખ દહાડી, કહ્યું મેં આપ સમીપ બહુ વાર;
 છછણે છે જાતી મારી પ્રિય, નભશે ક્યમ સુતનો સંસાર!
 વેવાઈ વેવાણી આગળ, વહું શાં વેણુ વિશેષ પ્રકાર?
 વહુએ વાત વધારી કહીને, વેર વધાયું છે નિર્ધાર. ૧૫
 સુતા સરસ્વતી શોક સિંધુમાં, દૂખેલી મુજને દેખાય;
 ખેદ કંઠે કે રોગ ભંડો છે, તેથી પેટ ભરી નવ ખાય;
 મ્હાન^૨ મુખ દીશે છે એનું, જેનું કારણ કંઈ ન કળાય;
 આપું છું સુખ મન માન્યું પણ, ઉરથી એ અદકી અકળાય. ૧૬
 ત્રણ આણાં જઈ આવી સાસરે, ત્રણ ભવનું દુખ દીકું ત્યાંહિ;
 સાસુ નાનું શિકેતરીઓએ, પેટ પાણી પડવા દોષ નાહિ;
 સહનશીળ છે સુતા આપણી, તાપણી દુખનીથી તપી તેહ;
 વ્વટમાં રહી વધી નવ અહિં કશુએ, પણ દુર્ગળ દીડી બહુ દેહ. ૧૭
 ચર્ચા એના ધરની સઘળી, ચાર મતિએ લખી હતી અત્ર;
 દેવરામની દીકરી મોટી, જે પરણેલી છે પ્રિય તત્ર;
 માસ નવચી આણું નવ આણું, કારણ એનું શું કહેવાય;
 દહાડે પાડે થઈ દીકરી, રાખંતાં અહિં મન લજવાય. ૧૮
 પુત્રપુત્રીની પીડે મારા, પિંડ વિષે અકળામણ છેક,
 વધી છે ઉભરો ક્યાં હું કાહું, દેખું દુખ વધતું અક્કેક;
 કરે છૂટકો કર્તા જો કદિ, માનું હું મોટા આભાર;"
 વધી જાતમ ગેહીની એવું પછી, વર્ષાવી દગથી જળધાર. ૧૯

ચોપાઈ.

- વનિતાથી ગૃહ દુઃખ સાંભળી, ગૌતમરામ વધો કળકળી;
 “હાથ કર્યો હૈયે વાગિયાં, વાઘ્યાં તેવાં ફળ લાગિયાં. ૨૦
- આક વાવો આંખાની આશ, રાખીશ નહિ વળગી વિશ્વાસ;
 કૌચ વાવો ફળવા કેવડો, લોભ ન રાખ અહીં એવડો ! ૨૧
- લઘુવય લક્ષ લહાવનું ખીજ વાવી, સંતતિ સુખ નક્કીજ
 ઈચ્છિશ નહિ એ રીતે અરે, જોજો દૈવ હવે શું કરે ! ૨૨
- ‘અંકુર ખીજતણાં દેખીને, બીએછ કયમ મન દુખ લેખીને !
 વૃક્ષ થશે ફળ ફળશે યદા, જીવેશ તો જોઈશ તું કદા ! ૨૩
- સુત વિદ્યા ભણુવાપર લક્ષ, રાખે નવ યત્ન કરે લક્ષ;
 સુતાબ્યાસ^૧ કાચો બહુ રહ્યો, કરાવેલ જળપૂરમાં બહ્યો ! ૨૪
- આટો ખાવો ભસતું જેમ, પરણ્યા પછી સુધરતું તેમ;
 માટે ઊંનું ખાતાં મુખ, દાઝે તેનું ન ધરો દુઃખ !” ૨૫
- આમ દંપતી દુઃખની વાત, કરેછ એવે મ્હાઉતપાત
 થયો પોળમાં વળિયો રોળ, ઘર ઘર સૌ મન પેટો ઘોળ. ૨૬
- કળાપીટ ઓચિંતી હવી, વાત નીપજી વિપરીત નવી;
 ઓચિંતું શુભીને આઠંદ, માનવી મન પડિયાં ઝટ મંદ. ૨૭
- ગૌતમ પાર્વતી શુભી પોકાર, ઘોંસ ભર્યા ધસિયાં ધરખહાર;
 નગરસેઠ કરે આંગણે, ગજબ રેલિયો સૌ ઉર હણે. ૨૮
- વિવિધ વાત ચર્ચે નરનાર, જેવો જે ઉરનો ઉદ્ગાર;
 એક કહે ‘રઠયા બહુ રામ, થયું વડું વિપરીત એ કામ.’ ૨૯
- ખીજો કહે ‘દૈવનો કોપ, ફનાકારી આ ધૂટી તોપ !’
 કહે ત્રીજો ‘વ્યાધ્યો કળિ કૂર, અન્યા’ આવો હવો જરૂર.’ ૩૦
- ચોથો કહે ‘ચોરીમાં ખરે, રંડાપો રેલ્યો અહિં અરે !’
 કહે પાંચમો “દાટયા ભૂલે, લખ્યા ન ભૂલે’ જન શું રૂલે !’ ૩૧
- લક્ષના લોચન ભરી કહે એક, ‘બગડયું છોકરી કેરું છેક;’
 ખીજ કહે ‘બાઈ ! કાળો કેર, વર્તાણો વિમળશા ઘેર.’ ૩૨

ત્રીજી કહે 'સખી ! આ સંસાર, કન્યા કેમ ઉતરશે મારે,'
 ચોથી કહે 'વિમળા સુખ સર્વ, ધૂળ મળ્યાં પ્રવચે મારે.' ૩૩
 પાંચમી કહે 'પૂર્વેનાં પાપ, ઉદય થયાં જે કામ અમાપ,'
 છઠી કહે 'છટ્ટીના લેખ, મટે ન એમાં નહિ મીનમેખ.' ૩૪
 વઘો એક 'પહેલા પહેરમાં, વાત શુણી સોરા સોરમાં;
 વરનો પત્તો ખાતો નથી, થાક્યાં માણસ મસ અહિં મથી.' ૩૫
 બીજો કહે 'અરે શું કહું, ગૃમ થયો વર જાણી સદ્,
 ખોળ કરી ખાંતે સૌ વળ્યું, બીજો પહેર વીત્યો ના વળ્યું.' ૩૬
 ત્રીજો કહે 'તળ ઉપર થતાં, પ્રહર ત્રીજો તજવોજમાં જતાં
 વર મુડું મળિયું વાવમાં, દુષ્ટે કાર્ય કર્યું દાવમાં.' ૩૭
 ચોથો કહે 'ચંચો શું વાત! થઈ ધરેણાં માટે ઘાત !
 લાલચથી લાખણો પ્રાણ, લીધો કેા લુચ્ચે નિર્વાણ.' ૩૮
 કહે પાંચમો 'શિવ શિવ અરે! બાળા પાંચ વરસની વરે
 રદ કરે! કર આપી ગઈ રાત, ભવ બાધો ઉપગમી અશાત!' ૩૯
 આમ લોક ચર્ચા થાયછે, ત્રાહિ! ત્રાહિ! ત્યાં વર્તાય છે;
 વિમળ શેઠ માથું કૂટતો, ઉર જોને અગ્નિ બાઝતો. ૪૦
 વિમળા વિવિધ કરેછ વિજ્ઞાપ, 'પ્રગટ્યાં ક્રિયા જનમનાં પાપ !'
 જટિયાં વીંખે ને ભૂ પડે, ધડ જેતું દુઃખથી નયી ધડે. ૪૧
 વર્ધમાન વર કેરો આપ, 'હાય! હાય! ઓ મારા આપા!'
 કરી પોકાર કરે કલેશનો, કહે 'સુત ડાઘ દીધો મેશનો!' ૪૨
 સગાં સાગવાંનો દુખ શોર, શુણી વર્ષે આંખે જળભોર;
 કરુણા જળ અર્જુન રેલિયો, શોક સિંધુ સધળે ફેલિયો. ૪૩

દાહરા.

પેરપેરની વાતથી કેરું કારણ માત્ર
 સમજાવ્યું સંકેતમાં, મુઓ શેઠ જ્ઞમાત્ર. ૪૪
 વિમળશાહ બહેવારિયો, વડો દેશ વિખ્યાત,

આડત જેની અવનિમાં, બારતમાં બહો બાત.	૪૫
ધારાનો ધનવાન તે, નગર શેઠ નિર્ધાર,	
હુડી વસ્તી વન વિષે, જેની થાય સ્વીકાર.	૪૬
સંતતિ માંહિ સુતા હતી. મોંઘી એકની એક;	
સાત વાંઝિયા ખારની, ગણુતો સુન સમ નેક.	૪૭
દશ પંચોળે દીકરી, દીઠી પ્રગટી દદ;	
આનંદી એથી અતિ, ગણુતો શુભ અદદ.	૪૮
વિમળ અને વિમળા મળી, વિવાહનો સંકેત	
દહાવો લેવા ઝટ કર્યો, આણી સુતાપર હેત.	૪૯
‘અરે વૃદ્ધ વય આપણું, નયી પળનો નિર્ધાર;	
પુત્રીને પરણાવોને, સુખ લઈએ સંસાર.	૫૦
અલખત આપણી છે ઘણી, ઘણી તેનો નયી કોઈ;	
જમાઈ ઝટપટ મેળવી, જઈએ સુખ આદિ જોઈ.	૫૧
સુતા જમાઈનું જોડણું, રમતું જમતું ઘેર,	
જોવામાં ખુબીછે ખરી, એ સુખ મોટું મેર.’	૫૨
આમ અનેક વિચાર ફરી, ફરી ત્વરા તે વેળ;	
સાત વર્ષના વર થકી, મેળવિયો ઝટ મેળ.	૫૩
સમારંભ કાઢ્યો ઘણો, લગ્ન તણો અતિ સાર,	
મંડળ મોટો બાંધીને, રંગી રૂઝાં ધાર.	૫૪
કોડે લખી કકોતરી, દેશ વિદેશ અપાર;	
નોંતરિયા નૃપ લક્ષમાં, સહિત સુખા સરદાર.	૫૫
વૈશાખી પૂનમ તણું, કર્યું સુતાનું લક્ષ;	
વદ પડવે હદ વળી ગઈ, રદ થયું સુખ થઈ ભક્ષ.	૫૬
અલંકાર અધ લાખના, વર વપુ પરના જોઈ,	
ચળ્યું ચિત કો ચાંડાળનું, પાપો નજર પટ પ્રોઈ.	૫૭
લલચાવીને લઈ ગયો, પુરથી દૂર એકાંત;	

૧ આડત-માત્ર જેના નામથી પણ લેવડ દેવડ ચાલે એવી શાખ.

૨ પચાશ વર્ષ.

કૂર કર્મ કયું કારમું, નિર્દય થઈ નિર્બ્રાત.	૫૮
હુએ દાખીને મુખે, ટોટો પીશી તર્ત,	
લીધ ઘરેણું ગંદિયે, પ્રાણ હરી એક સર્ત.	૫૯
કાન તોડી કડી વીંટલા, કાઢી લીધા કૂર;	
શિશુ હણવા શઠ લોભિયે, રે શું જણવ્યું શર !	૬૦
ગોટો પોટો કરી પછી, બાંધી અહુવિધ બંધ,	
અવડ વાવમાં નાખિયો, કાલો વર ધરી કંધ !	૬૧
પડેલ પહેલા પહેરનો, જડયોજ ત્રીજો પહેર;	
શમ વરનું મળ્યું વાવથી, થયો શહેરમાં શોર.	૬૨
ઉત્તરી મોટી મેદની, ધર્યાં મનુપનાં 'શૃદ્ધં;	
સાસું સસરો જટ ગયાં, કરતાં અતિ આકંદ.	૬૩
વર્ધમાન વિહ્વળ થતો, દોડયો દેતો દોટ,	
કહેતો મુખ 'હો દીકરા! ખરી ખવાડી ખોટ !!'	૬૪
જમાઈ ભૂંડા હાતથી, મુએ ભાળી એ વાર,	
વિમળા ઊભેથી પડી, ન ખમાયે નિર્ધાર.	૬૫
આવી પાછી શુદ્ધિમાં, કંઈ રદન અતિ 'ગાદ;	
"પ્રભુ તે પતંગ સુવાડીને, પાડયો ઉપર પહાડ !	૬૬

રાગ પરજ.

"પહાડ કીડી પર પાડયો રે, 'દોર ડોળે' ધરી વાઢયો; 'ટૅક.	
હાય દૈવ આ તેં શું કીધું, દીધું અમુલ્યક રતન;	
લીધું જટ ઝડપી જમ હાથે, જાળવું શું કરી જલન?	પહાડ૦ ૧
સુખડી સાત વાનીની આપી, હું ભૂખડીને સઘ,	
કોળિયો ભરતાં માંહિ ઉડાવી, ટળવળું ભૂખે અઘ.	પહાડ૦ ૨
ઉજળો દિવસ દર્શાવ્યો તેં હરિ, સોનાનો પ્રગટી સૂર;	
દુખવાદળ દમ દોટ ચઢાવી, કેમ થયો જટ કૂર ?	પહાડ૦ ૩
આશ હતી ઉરમાં અતિ મીઠી, અમર મને હો ઇશ !	

૧ ટાળાં. ૨ ધણું-(લાંબેરવરે) ૩ લગનરૂપી દોર, બીજો અર્થ વર. ૪ પરજનુનારી પુત્રી રૂપી ડોળ.

નાસ દધને નિરાશ કરી ઝટ, દર્ઠ આ દુષ્પત્નું વિષ !! ૫૬૩૦ ૪
 ગર્ઠ કાલે ધર ગીત ગવાયાં, ઉછળ્યો અતિ આનંદ;
 હાય પીટ થાયે આજે મન સૌનાં પડિયાં મંદ. ૫૬૩૦ ૫
 લાડકી મારી લેશ ન જાણે, પરણવું તે શા માટ;
 રંડાની પળ માત્ર મહીં ઓ દૈવ! શો વાળ્યો દાટ ! ૫૬૩૦ ૬
 કાલો બહાલો ખતેલ કનૈયો, કોડામણો સુકુમાર;
 મૂરતિયો મનગમતો તેનો, આજ વળ્યો સંદાર ! ૫૬૩૦ ૭
 જે મુખ જોઈ મોહી મનમાં અતિ, પૂર્ણ હું પામી પ્રભેદ,
 તે મુખ જોઈ શોધ મન હું છું, હરિ આ શો તુજ કોવ ? ૫૬૩૦ ૮
 રૂપ રસિક રઠિયાળું અનુપમ, જોઈ હું તૂત ન થાકી;
 વિરૂપ ગજપ્પ ગુજરેલું જોઈ હું, ચિતથી ચમકી જાગી!!! ૫૬૩૦ ૯
 હાય જાણી કરી ઓશિયાળી, સુતા સલૂણી સાર;
 અલખેલી કાલી ઘેલીના, મુખમાં ધરી અંગાર!! ૫૬૩૦ ૧૦
 મુખ દુષ્પ છે સમતોલે જેને, એવી અજાણી બાળ,
 ભવિષ્ય તેને ભડકો ઉઠાડ્યો, કહેવાઈ પરમ કૃપાળ ! ૫૬૩૦ ૧૧
 હાય દૈવ! દુહિતા દુષ્પ દેખી, દેહ ટૂંકે ક્યમ પ્રાણ ?
 ગોઝારી હું છું પરવારી, કાઠ મુખ મુજ ધાણ !! ૫૬૩૦ ૧૨
 વજ્રોતી છાતી રાતી થઈ પણ, ફાટી ન જૂદી થાય;
 માર સુદર્શન મહેર કરી, હૈવ ઝખ મારતો આ જાય ! ૫૬૩૦ ૧૩
 જમ કરતાં પણ જુલમી જનથી, જમાઈ હણાવ્યો આમ;
 કાળથી કૂર કરમ કર્યું જોણે, દીવો દિલમાં ડામ !! ૫૬૩૦ ૧૪
 રદ થાવાનો રાગો જોગો, ક્યમ મેળવિયો આમ?
 વિષ અમૃત રૂપે આપી પ્રભુ, મૃતવત્કીધ તમામ. ૫૬૩૦ ૧૫-૮૧

દોહરા.

શુભી વિલાપ વિમળા તણો, ૧દિનકર થઈ દિલગીર,
 શીકા પડી ફકીરી ધરી, ગયો મહોદધિ તીર ! ૮૨

૧ સૂર્ય. ૨ મહાસાગર. (સાયંકાળે આથમતા સૂર્યે ઉપરની આ દો-
 હરામાં ઉત્પ્રેક્ષા ફીધી છે. તેમજ એ વખતે ઘેરાં વાદળથી પૃથ્વી આ-

- ૧ વસુધાને વૈરાગ્ય બહુ, પ્રગટયું આજ અભંગ,
 ૨ અંબર ભગવું ઓઢીને, ધાર્યો જોગણી ઢંગ! ૮૩
 જોવો પડે ઝમોર આ, તેથી જહિમાંશુ આજ,
 બે ઘડી મોડો જાગિયો, દિવ ધરી દુઃસહ દાઝ! ૮૪
 મેદિની માણસ માત્રની, શિયળ થઈ ગઈ ગાત્ર;
 શોક સિંધુમાં ડૂળિયાં, મજેલ માનવ માત્ર. ૮૫
 કડકા થાયે કાળજી, એવી કથા ભરી કલેશ,
 અટકાવું કયો આટલી, લાભ ન જેમાં લેશ. ૮૬
 સાર અહણ કરવા સરસ, પળવા સુખકર પંથ.
 અસાર બાળ વિવાહનો, દાખ્યો દુખકર પંથ. ૮૭
 કાળો પડે કલેશની વાત ઉપર ધરી સઘ,
 મૂળ કથા કંઈ ચાલતી, શુભને શ્રોતા અવ. ૮૮

ચોપાઈ.

- ગીતમ કહે ધરણીને “અરે, કાળો કેર થયો આ ખરે!
 કારણ એનું શું તે કળ્યું, ફળ એ બાળવગનનું ફળ્યું. ૮૯
 અહો આપણાં મોટાં ભાગ્ય, પ્રગટેલી ચોરીમાં આગ
 ખુઝાઈ ઝટ સુકૃત કો ફળે, હતી આપણી આવી વસ્ત્રે! ૯૦
 ગોમરૂં શુભવંતાને હતું, નિપજત એમાં કંઈ પણ નવું;
 પણ પણ રાખ્યું પ્રભુએ સઘ, વળી જાત નહિતો દુખ હદ. ૯૧
 શર્ણી વિદ્ય કાંટાથી સર્જી, તોપણ દુખ છે ભવમાં ભર્યું;
 તેનું કારણ બાળવિવાહ, બાળે ભવ બાધો દઈ દાહ. ૯૨
 અનુભવ તેનો તુજ યાય છે, અલ્પમાંદિ અકળાઈ જાય છે;
 હજી નિપજશે આગળ કરું, વિષ ભાવ્યા ભોજનમાં વસ્યું! ૯૩

અઘાહિત થઈ હતી, તે ઉપર ૮૩ માં હોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે. પડવો હતો, એથી ચંદ્ર બે ઘડી મોડો જાગ્યો; એ ઉપર ૮૪ માં હોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે.)

૧ પૃથ્વી. ૨ લૂગડું. ૩ ભૂલમ. ૪ ચંદ્ર. (હિમ-ડાંડાં+અંશુ-ફિરણ.)

૫ સંસાર. ૬ જન્મારો.

જ્યૌશ ઝાંઝું તો તું દષ્ટ, લાભ હાનિ દેખીશ નિજ દષ્ટ;
 નહિતો સંતતિને તો નકી, ભોગવવાનું છે તુજ થકી!! ૯૪
 હ્દાવો શેવાની લાલચે, માતપિતા પુલકિત થઈ મચે;
 રચે લગ્ન લઘુવય બાળનાં, પણ એ પગરણ છે આળનાં.” ૯૫
 મૌતમ સ્ત્રીશું વાત વિવેક, કરેછ તવ આવી જન એક
 કહે “ઉઠો ઝટ આણી વાર, ચાલો ચટપટ ન કરો વાર. ૯૬
 પદ્મનાથને નયી પાંશરૂં, આવ્યું ઓયિતું ફેફરું;”
 શુણી આ'વું ગૌતમ પાર્વતી, દોડ્યાં ઝટ ગરવી કરી ગતિ. ૯૭
 પ્હોંચ્યાં વેવાઈ ઘર યદા, પોકરાણુ શુણિયું ત્યાં તદા;
 જોયું તો વેવાઈનો પ્રાણુ, પામેલો દીઠો નિર્વાણુ. ૯૮
 જે વેવાઈની હતી મન ઓથ, દેખી તેની દુષ્કર લોથ,
 પાર્વતી ઉછળી લે જાળિયાં, ‘સુતને સુખ જરિ નવ જાળિયાં!’ ૯૯
 રડારોળ ચાલી ત્યાં રહ્યો, કલેશ ન જાયે મુખથી કહ્યો;
 મરણુ વિધિ કરિ ઝટ તે ઠોર, સ્મશાન શય લીધું કરી શોર. ૧૦૦
 દહન ક્રિયા કરી થઈ દિલગીર, આત્મા જન ઐતિનીને તીર;
 સ્નાન કરી કરીને ખર્ખરો, ખાળ્યો ખેદ ખચિત જે ખરો. ૧૦૧
 દેખતાંમાં દિન દશ ગયાં, સર્ગોં સ્નેહી તત્પર સૌ થયાં;
 દિવસ પાણી કરવાને કામ, નોતરે નાત રાખવા નામ. ૧૦૨
 કયો દ્વાતમેલો ભલે ભાન, ફરતા ફરતી કરી ત્રણ નાન;
 હહાણું લાહું ઈઈ દક્ષણા, જશ લીધો જેમાં નહિ મણા. ૧૦૩
 કારજ પાણી પૂરું થયું, પછી સૌ સૌકરે ઘર ગયું;
 પડી તેહને જાણી પીડ, ભાગ્યું જેનું ત્યાં રહી ભીડ. ૧૦૪

અધ્યાય ૫ મો.

સરસ્વતી ને ભદ્રાની ગોઠડી.

ચોપાયાની દેશી.

એક દિવસ એકાંત મેડીમાં અશાંત ઉરથી આપે,
સરસ્વતી બેઠી અતિ શોકે, દિલનું દુખ બહુ વ્યાપે. ૧
પાણી પામ્યા વિણુની ફકદળી, પીણી પડિ કરમાએ,
પ્રેમ પાણી પતિનું નવ મળવે, હતી એ એહ દશાએ. ૨
દિવેલ વિણુ દીવો થઈ ઝાંખો, તેજ રહિત થઈ જાએ;
નાય સ્નેહ વિણુ દેહ દીપ, એવો એનો દેખાએ. ૩
શિશિર માંહિ રહ્ય પડવે ઓઝુમુદની, ફૂલ થઈ જ્યમ વિખરાએ,
પદ્મિની એ સાસરી દુખ શોષે, દગ્ધ વિવર્ણ જણાએ. ૪
ઉણુ શ્વાસ અકળામણુનો અરવિંદમુખી ત્યાં નાંખે;
રક્ત નેત્ર આંસુ ભીંજેલાં, નવ જરિ અહિં તહિં ઝાંખે. ૫
એકતાર દુખ વિચારમાં થઈ, ભાસે થયલી ઢગલી;
જાણે પારધી જાળ પડેલી, ન દોાય શું મૃદુ મૃગલી! ૬
દશા આવીમાં દીઠી આવતાં, ભદ્રા સખીએ એને;
જન્મ થકી જાળ દૂધ સરીખો, સ્નેહ હતો એ બેને. ૭
“એ’ની ક્યમ છે આમ! આજ તુજ, આવી હું તુજ પાસે;
પણ નહિ પલક હલાવી પેખે, જડ પૂતળીવત્ ભાસે. ૮
ધણે માસ આવી તુજ મળવા, ક્યમ નવ મુખ મલકાવે ?
દશા આવીમાં ક્યમ દીશેછે ? આંસુ દગ્ધ ડગકાવે. ૯
હું મળતી તુજને તારે તું, હવે પૂર ઉભરાતી;
દોટ દઈ મુજ કંઠ વળગતી, ખુશી મનમાં નવ માતી.” ૧૦
સખીના સ્નેહ ભર્યા શબ્દો શુણી, સરસ્વતી સજ થઈને
આંખ ઝોહી ઝટ આદર આપ્યો, બેઠી પાસે જઈને. ૧૧

૧ કેળ. ૨ હિમ-કાર. ૩ પોઈણી. ૪ કમળવદની. (અરવિંદ-કમળ.)
૫ કામળ. ૬ આંખે. ૭ લૂછી નાખીને.

ઉપરથી હસતું મુખ રાખી, પૂછી ખબરો પ્રીતે;
 “બે”ની બહુ દા’ડે તું આવી, પૂર્ણ વર્ષ એક વીતે. ૧૨
 તુજ વિણ ગમતું ન હતું મુજને, એથી અધિક ઉદારી,
 પ્રગટી’તી તેમાં પર પીડા, પોળે પ્રગટ પ્રકાશી. ૧૩
 વિમળશેઠની ચંદા ચટ લઈ, ચોરી ચઢાને રાંડી;
 પદ્મનાથ વેવાઈ દેહ અહિં, ગયા પલકમાં છાંડી ! ૧૪
 મુજનસિંહની સાત વર્ષની, દીકરી દેવળદેતો
 વર અપંગ બનિયો બળિયાથી, બળ્યો બધો ભવ એતો ! ૧૫
 આવા બહુ ઉત્પાત સ્મરણ, એકાંત આજ સખી મુજને
 થઈને ઉદાસ કરી બહુ શું કહું, તારવી બેની તુજને. ૧૬
 આજ મળ્યે તું મન બહુ હરખ્યું, ઉદાસી થઇ ગઇ અળગી;
 બાધિ તૂજ વિયોગે બહાલી, હતી અંતરમાં વળગી. ૧૭
 કહે કંથને ક્યમ છે બેની, બેની વૃત્તિ એક છેની ?
 જીવતીનું જોખન છે જીવન, પ્રીતિ જોઈએ જોની.” ૧૮
 પ્રશ્ન તણો ઉત્તર પુલકિત થઇ, સખીને ભદ્રા આપે;
 સ્વામીનું મુખ સ્મરણ થતાં, લાલી મુખ પર શુભ આપે. ૧૯
 “બેની ! બહુ મુખ છે સ્વામીનું, મુજને કહું શું તુજને ?
 સ્નેહ તણા સાગરછે નાગર, બોલાવે હસી મુજને, ૨૦
 નયન બેહથી ભરિયાં નરખું, હરખું મુખ જોઈ હસતું;
 વિનોદ બહાલ વધારી કરે નિત, વદન વિલાસી વિલસતું. ૨૧
 દુર્લભ વસ્તુ સુલભ છે મુજને, વલ્લભ કેરી કૃપાથી;
 મનવાઇની નથી નવાઈ મારે, નથી હું જાણી કશાથી. ૨૨
 ‘બહાલી’ કહી વાલમ બોલાવે, અધિક ઉમળકા આણી;
 કેલી કલોલ કરી રીઝાવે, વદી અમૃતવત વાણી. ૨૩
 સતાર લઈ સંગીત ગવરાવે, સ્વર પૂરી મુખ આપે;
 અથવા શીખવવા નવું મુજને, રાગ નવીન આલાપે. ૨૪

૧ શોભતું. ૨ નવાઈની વસ્તુ. ૩ આશ્ચર્ય. (મારે નવાઈની વસ્તુની કશી નવાઈ નથી—મતલબ મને જે જોઈએ તેમનવાંછિત મળ્યુંભયછે.)

વય બત્રીશ વર્ષ તણી મધ્યે, બત્રીશ લક્ષણ ૧ પહેલાં
 વપુમાં વર્ષથી આગળ વધીને, આવી વસિયાં બહેલાં. ૨૫
 સોળ કળા સંપૂર્ણ થવા હું, સોળ વરસની માંહે,
 નાથ નવીન ૨ તરતીય કરે અતિ ટેક ધરીને ભાંહે. ૨૬
 જીવ એક બેનો બેડાણો, વપુ બે બેવા માત્ર;
 પળ છટાં પડવું મુજ ન ગમે, પતિ છે પ્રેમનું પાત્ર. ૨૭
 આવીશું અહિં પણ જીવ છે તહિં, શું કહું સૌ વિસ્તારી?
 તુજ લીધે પતિ વિરહ તણી પળ, ગમન થશે સખી મારી.” ૨૮

દાહરા.

સખી મુખ મુખ શખદો શુણી, સરસ્વતી દુખ અંગાર,
 ધીક્યા ધૃત ધટ જ્યમ દળે, અગ્નિમાં એ વાર ! ૨૯
 નાખ્યો મ્હાનિઃશ્વાસ તવ, નયણે ભરીને નીર;
 સ્તંભિત મૂઠિત થઈ ગઈ, વાગ્યે વિરહનું તીર ! ૩૦
 વિષ વ્યાપ્યું કો કારમું, કે કરડયો ત્રિપદંત,
 તેમ શિથિળ પડી સુંદરી, સખીપ હોય જ્યમ અંત ! ૩૧
 દેખી અચાનક દુર્દશા, ભદ્રા તથા ભયભીત;
 ‘અકસ્માત આ શું થયું,’ એમ વિચારે ચિત્ત. ૩૨
 શ્વાસ ભરી ઉઠી ઝડપથી, ભરી લાવી જળ જામ;
 ખોળે મસ્તક લેઈને, છાંટયું ધરીને હામ. • ૩૩
 ખસતો પંખો ભીંજવી, દોળ્યો સુખદ સમીર;
 હોઠ ભીંજવી ભાવથી, ગળે ઉતાર્યું નીર. ૩૪
 સુખદ સરભરા એક ધડી, કાધી સખીની આમ;
 સળવળી આંખ ઉઘાડી તવ, આવી સખીને હામ. ૩૫
 “આમ શું છે દુખ અંતરે, હો સખી મુજ સહપાત્ર !

૧ પેહેલેથીજ. શરીરમાં બત્રીશ લક્ષણ બત્રીશ વર્ષની ઉમર થતાં
 પેહેલાં આવી વસ્યાં છે. વય કરતાં લક્ષણ આગળ વધ્યાં છે—૪.)
 ૨ સારી ગોઠવણ. (હું સોળ વર્ષમાં સોળે કળા સંપૂર્ણ થાઉં, માટે મારા
 પતિ નવી નવી યોજનાઓ કરે છે) ૩ સર્પ. ૪ વાયુ.

મુજ સુખ શુણ્વંત શાચી તુજ, ગયાં શિયિળ થઇ ગાત્ર ॥	૩૬
૧ક્ષુધિત સંખીપ બોજન તણું, વર્ણન કરતાં વાર,	
૨ક્ષુભિત બને જ્યમ તેમ તુંજ, નિરખી મેં નિર્ધાર.	૩૭
ભીંતર દુખ અતિ ભારી છે, નથી એમાં સંદેહ;	
૩મુઘ્ધા દુઘ્ધામાં પડી, દગ્ધ દિશે તુજ દેહ.	૩૮
પંદર વર્ષની પદ્મની, જોખન રતમાં આજ,	
દીશેછે ડોસી સખી, કળા વિહીન કુણ કાજ ?	૩૯
ખ્હાનાં બાહરનાં કહ્યાં, દિલ દુખનાં સખી સોય;	
માનું ક્યમ ૪ઉજ્જ્વલદે, આગ અચિંતી હોય ?	૪૦
કીડી ચટકે કોઇ દિન, ચઢે ન વિષ વપુમાંહિ;	
બાવળ શૂળે બરછીની, થાય બરાબરી નાહિ.	૪૧
માટે સખી સાવધ થઈ, કથ કાળજ દુખ સ્પષ્ટ;	
ઘટમાં ઘૂંટી રાખતાં, ટળે ન કદિએ કષ્ટ.	૪૨
અંતરાય કો વાતનો, મુજશું હે સાહેલી !	
નથી રાખ્યો પણ આજ તે, ઠગીને દૂંડે રેલી.	૪૩
૫આત્રસ્નેહી આગળ સદા, સુખ દુખ કથવું સઘ;	
જો મેં મુજ સુખ તુજ સંખીપ, કહ્યું યથાસ્થિત અઘ.	૪૪
દેવું, લેવું, ગુંજની કહેવી, શુણ્વંત વાત,	
જમાડવું, જમવું છ એ, સ્નેહ ચિન્હ બહો ભાત.	૪૫
આજ ચિન્હ જૂદું દોડું, તુજમાં બહાલી બેન;	
પ્રેમ નેમ ક્યમ પાલટયો, ખરે શું વળગ્યું બેન ?	૪૬
અંતરમાં અકળાઇને, ઉભરો ઉર રાખીશ,	
શમશે દુખ નહિ એથી પણ, વધશે દુખ દિનનિશ.	૪૭
સ્નેહ પાત્રમાં દાલવે, થાય ઠીક સુખ બેન;	
ઉરનો ઉભરો નીકળ્યે, ચિતમાં પડશે ચેન.	૪૮
જો હું તુજ સખી સ્નેહનું ગણુતી હોય સત્પાત્ર,	

૧ ભૂખ્યું. ૨ આતુર-ગભરાયલું. ૩ જેને જીવાની કૂટતી અથવા નવી કૂટેલી છે એવી સ્ત્રી. ૪ બનું પાણી. ૫ સગું, વિશ્વાસુ. ૬ નડતર-પીડાં.

તો ઉભરો ઠાલવ, ન 'લવ, ત્યાગી સંશય માત્ર." ૪૯
 સાહચરનાં શુણ્ણી વેણુ તે, સરસ્વતી ધરૌ ધીર,
 સ્થિર થઇ ઉભરો ઠાલવે, લૂછી ભોચન નીર. ૫૦

રાગ વિવેક વણુઝારાનો.

“દિલનું દુઃખ હું શું કયું, સખી મારીરે;
 ભવ આ મુજ દુઃખ ભરેલ, કહું શું વિસ્તારીરે.
 વૃથા જન્મ મેં અહિં ધર્યો, સખી૦
 અનુભવવા કૃત્ય કરેલ. કહું ૧
 પાપ ઉદે થયાં પૂર્વનાં, સખી૦
 દુઃખધન ગગડ્યો મુજ ભાગ્ય; કહું
 બીજ યુરાં બહુ વાવિયાં, સખી૦
 જગ્યા વિષ અંકુર મુખ જાગ્ય. કહું ૨
 આશા ઉમેદની હું ભરી, સખી૦
 ભાસે ભાવેનાં ભડકો ભવ્ય; કહું
 મુખની અભિલાષા ધણી, સખી૦
 સરખો નથી રસ્તો, સવ્ય. કહું ૩
 મણિપર્વત મેં માનિયો, સખી૦
 પાસે જઈને પેખ્યો દવ દૃષ્ટ; કહું
 અમૃત જળ જે ધારિયું, સખી૦
 પીધે પરમ હું પામી કષ્ટ. કહું ૪
 મુખ તુજને તે મુજ નથી, સખી૦
 ઉલટું એથી દુઃખ દીઠ; કહું
 સાસરી ભારી દુખ ભરી, સખી૦
 આણું ત્રણમાં દીઠ અંગીઠ. કહું ૫
 સાસુ શૂળી સરખી મળી, સખી૦

૧ લવારો કર. (તો ખરો ઉભરો ઠાલવ-જે ખરું હોય તે કહે, લવારો ન કર.) ૨ સઘળું. ૩ અંગીઠી (સોનીની ધાતુ ગાળવા તપાવવાની સગડી, પોંખ પાડવા માટે ખાડો ખોદી દેવતા સળગાવેછે તે.)

નણુદલ વિષમૂળી નેટ;	કહું.	
પળ કળ વળવા દે નહિ,	સખી.	
પાણી પડવા નવ દે પેટ.	કહું.	૬
ગળખ અળખ ગૂળરવા,	સખી.	
મળ ઉપરાંત આપે કામ;	કહું.	
વાંધા વિવિધ કાઢી વઢે,	સખી.	
ગાળ આપી દે દિલ ડામ !	કહું.	૭
વિધવા નણુંદ બાળરંડ છે,	સખી.	
જે જમદંડથી જુલમાત !!	કહું.	
સાંધા વાંધામાં પૂરી,	સખી.	
ઉરમાં જેને ઉદમાત.	કહું.	૮
મુજ પિયુ પળ પળ શીખવી,	સખી.	
સાંધો મળવા નવ દે સાર;	કહું.	
નાવ છે વય રૂપે રૂડો,	સખી.	
પણ ચિત્ત ચમકેલ અપાર.	કહું.	૯
ટકે ન પગ પળ ધર વિગે,	સખી.	
પતિ છે ભટકેલ ભગેલ;	કહું.	
માન ને સાન કરી નથી,	સખી.	
દીશેછે ચમકેલ ચઢેલ.	કહું.	૧૦
જેઠ બેઠ જમદૂત છે,	સખી.	
ધડી ધડીમાં ભરાયે ભૂત;	કહું.	
સસરો મિથ્યાભિમાની છે,	સખી.	
ચલવે ધર તૂતે તૂત !	કહું.	૧૧
કો કોને નવ કહો શકે,	સખી.	
આપી ન શકે સદ્બોધ;	કહું.	
વાત કરતાં વઢી પડે,	સખી.	
વસુ ધટિયું, વાધ્યો વિરોધ.	કહું.	૧૨
આવી સાસરી સાંપડી,	સખી.	

તેનો સુખરૂપ શો પરિણામ ? કહું
 કેળે કેળ, કાચે કાવચ, સખી
 ૧આકે હોય ન કદિયે ૨આમ. કહું ૧૩
 મહિયરમાં મને પાંશરૂં, સખી
 લાગતું નથી રે લવલેશ; કહું
 બાબી લક્ષ્મી લાડકી, સખી
 પેઠી પિયર ૩અલછ ભરી કલેશ. કહું ૧૪
 મનતું માન્યું તે કરે, સખી
 ગળે મુજ બાઈને તૂણ તોલ ! કહું
 લાજ અને મરજદનો, સખી
 અંશ એમાં નથીજ અધોળ. કહું ૧૫
 સામી પ્રીત મુજશું દિશે, સખી
 દેમે ડાકણ કેરી દટ; કહું
 માત પિતા વૃદ્ધ છે થયાં, સખી
 લખ્યું કટ શું મુજ અદટ !! કહું ૧૬
 એક વરસ અહિં વીતિયું, સખી
 આણું આવ્યું ન તોય અર્ધાપિ; કહું
 એથી પિતા માતા મને, સખી
 વાત વિવેકની છે વ્યાપિ. કહું ૧૭
 તેથી મને પેલે દિને, સખી
 મોકલશે સાસરિયે સઘ; કહું
 પણ પણ માઈં ત્યાં હવે, સખી
 રહેશે શું ? વિચાઈં અઘ. કહું ૧૮
 આ દુઃખ ને આ વિચારમાં, સખી
 થઈ દગ્ધ ભૂલી હતી જાન; કહું
 પડદો ખોલી પેટનો, સખી મારીરે,
 ગાયું આ મેં મુજદુખ માન. કહું શું વિસ્તારીરે." ૧૯-૬૯

મોતીદામ છંદ.

સરસ્વતી દુઃખ શુભી સખી કાન,
ઉદાસ બની પલટી વપુ વાન;
થઈ દુઃખી ને દ્રવ્યો તે તતકાળ,
અઢી ચિતલહેર ડસ્યો જ્યમ આળ. ૭૦

અહો! જનવનીતથી કામળ ઊર,
દિશે જગ સજ્જનનું ભરપૂર;
દ્રવે નિજ તાપ અડે જનવનીત,
ગળે પરપીડથી સુઝ ખચીત. ૭૧

ખચીત થયો સખીને અતિ ખેદ,
નિસાસ મૂકી ધરિયો જનિરવેદ;
તથાપિ તપાસી લહાં તક તેહ,
થઈ ઝટ સ્વસ્થ સ્મરી ઉર સ્નેહ. ૭૨

સનેહી ખરું દુખમાં દહ ધીર,
હરે ઉર દાહ સિંચી મુખ નીર;
ખરે શુભ ધર્મ ઉરે ધરી એહ,
સરસ્વતીને સખી તે પછી કેહ. ૭૩

“અહો મુજ બેની! ધરી ધીર સાર,
કયું કંઈ જે ઉર તે તું ઉતાર;
નકી ભવ નાટક રૂપ નિહાળ,
દિયે વિધ વેષ પ્રભુ પ્રતિપાળ. ૭૪

ભજવી શકે દીધ વેષ સુપેર,
રીઝે પ્રભુ પ્રેમ ધરે કરી મ્હેર;
પરાક્રમીને કપરું દહ કામ,

૧ પીગળી-જમી. (દ્રવ્યું-જમવું, પીગળવું.) ૨ સાપ. ૩ માખણ.
(સજ્જનનું હૃદય માખણ કરતાં પણ વધારે કામળ છે, કારણકે માખણ-
ને પોતાને તાપ અડેથી તે પીગળેછે, પણ સજ્જન તો પારકે તાપે
(દુઃખે પીગળેછે.) ૪ નિર્વેદ-હતાસી, વૈરાગ્ય. ૫ જગત-હુશિયાર.
૬ જૂહો જૂહો-તરેહવાર.

જુએ નીર એનું તપાક્ષી તમામ.	૭૫
ખરો નથી ખેલ સદા નભનાર,	
અનિશ્ચિત છે જનને કસનાર;	
કસોટી ચઢી બની કાયર છેક,	
તજીશ ન બેન કદા સુવિવેક.	૭૬
ધરી દૃઢ બેષ ધર્યા તણી ટેક,	
ભગ્નવ ભલી વિધ તું હરિનેક;	
થશે પ્રભુ તેથી પ્રસન્ન અપાર,	
રહું કરશે તુજ તે કરતાર.	૭૭
શીખી સુધરી બની તું બહુ જાણુ,	
ખરેખરી *અત્રીશ *એસઠ ખાણુ;	
અહો ! અજમાવો બતાવ તમામ,	
ભગ્નવ દોધું કપરું નિજ કામ.	૭૮
ક્ષમા તણું ખરૂં ધરી ધીર હાલ,	
હઠાવોશ દુઃખ દિશે દગ હાલ;	
મીઠાં મુખ વેણુ પ્રીતિ શુભ નેહ,	
કરે વશ વિશ્વ સદા સુખદેણુ.	૭૯
સહીશ દુખો, વશ નમ્ર રહીશ,	
કટૂ શુણતાં પણ મીન ગ્રહીશ,	
તદા દિન સ્વદ્ય તું જીત કરીશ,	
કદાપિ ન કોઈ કરે ફરો રીશ.	૮૦
જન્યે કરો નાવ થશે વશ બેન,	
પ્રીતે શુભ સેવ સજે દિન રેન;	
વિશેષ કયું સખી શું તું સમીપ,	
દોષાવ સુગાન તણો તુજ દીપ.	૮૧

હાહુરા.

ચીદ જાણુને ચાર શું, કહે સમજાવી બેન ?

૧ લક્ષણ. ૨ કળા. ૩ નીતિ.

અતુરો ચિંતા દૂર કરી, તજ તુજ અવળાં ચેન. ૮૨
 શર પરીક્ષા સમર છે, ધીર પરીક્ષા દુઃખ;
 જ્યેષ્ઠા જન જય કરે, ભય દુખ સમજ સુખ. ૮૩
 કાં નર કે કાં નારીએ, નિજ શિર નિર્મિત વેષ
 ભજવ્યો ભંગ થયા વિના, વેદી વિપત્તિ વિશેષ, ૮૪
 તો તેનાં અવિચળ રહ્યાં, આ અચળામાં નામ;
 દુખદરિયો તરી જય કરી, પામ્યાં સુખ અભિરામ. ૮૫
 સીતા, કુંતા, દ્રૌપદી, દમયંતી સતી સાર,
 લીલાવતી લક્ષ્મણવતી, સહુ દુખ આ સંસાર. ૮૬
 તેનાં ચરિત તપાસીને, બોધ ગ્રહણ કર બેન;
 ભજવ ભાવે લખ્યું ભાવથી, સુખ દુખ ઇન્દુવ અહિં છે ન. ૮૭
 ભદ્રા સખીએ ભાવથી, કરીને ગહુ ઉપદેશ,
 શાંત પગાડી સરસ્વતી, ટાળી ઉરનો ક્લેશ. ૮૮

અધ્યાય ૬ ટો.

સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.

ચોપાઈ.

સાસરિયે સરસ્વતી ધરી ધીર, સહેછે દુખ બોળે નિજ શીર;
 પિયર પાણી ગગરો નથી ભર્યું, પાણિયાઈ ભરવું અહિં ઠર્યું. ૧
 નથી પાશેર દળ્યું જોણિયે, તોલું એક દળવું તેણિયે;
 નીચોવ્યું નથી નિજ વસ્ત્ર કદાય, ઘોવાં ગાંસડી અત્ર સદાય. ૨
 વીણવું ઝાટકવું વાળવું, ખાંડવું ખંખેરવું ચાળવું,
 એકાં અબોટ કરવાં સાર, બંપ ન જીવતીને પળવાર. ૩
 સખત મળૂરીના કેદીને, જે શિક્ષા હોય ન કા દિને;
 તેવી સહે ને વહે સરસ્વતી, ડગે ન દુખથી પણ પા રતી. ૪
 આઘાઈન અદકી રહે આપ, તપે ન તરછોડે ધરી તાપ;
 હસતે મુખ ઉત્તર આપતી, વહે ન રીશ જેને વ્યાપતી. ૫
 તોપણ તેને કરવા જેર, સાસુ નહુંદ કરે બહુ કેર;
 વાંધા કાઢીને બહુ વહે, નમ્ર રીત રૂખે પણ નડે. ૬
 સાસુ ઊર સમજેછે એમ, 'વહુને દુખ દઇએ બહુ જેમ,
 તેમ કરપ મારો બહુ થડે, માથે એ કદિયે નવ ચડે.' ૭
 નહુંદ પણ એવું લેખતી, 'ચલણ ભાભીનું ન ચડે રતી.'
 એથી મા દીકરી દરરોજ, અસહ્ય વહુપર નાખે બોજ. ૮
 વિનયવેદી વશવર્તિની વહૂ, પ્રેમ તેમ સમજે જે સહૂ,
 કોમળ હૃદયની કપટ રહિત, ઈચ્છે જે સૌનું ઉર હિત, ૯
 તેવીને વશ કરવા માટ, સાસુ નહુંદ રચે બહુ ઘાટ;
 વશ કરવો 'કરી મદઝર હોય, તેવો તાલ રચે બે સોય. ૧૦
 જાગ રહિતને દેવો રચ, પાપ રહિતશું રચવો પેચ,
 ઉપાય તેવા સાસુ નહુંદ, આદરતી નરતી થઈ અધ. ૧૧

ચોપાયાની દશી.

- નણુંદ એક દિન નાક રૂલાવી, છણકો કરી કહે એવું;
 “જામ શ હવે જળ ભરવા તો થાશે અહિં જોવા જોવું! ૧૨
 ઘોતાં ને પાણી ભરતાં ભવ જય વહી તુજ રોજ;
 ઠમક ઠમક કરતાં પગ ધરતાં, આ ધરમાં નહિ બોજો!” ૧૩
 મલકાતે મુખ શાંત ચિત્તથી, સરસ્વતી ઉત્તર આપે;
 “નણુંદલ ડાહ્યાં થઇને વદવું, આમ ઘટે નહિ ‘આપે.’” ૧૪
 “ડાહ્યાં ને ગાંડાં કરતી રહે, છાની અરે છખીલી!
 જીભ સવાગજની છે તારી, ઢળી પડી થા નવ દીલી! ૧૫
 ઘડે ઘણા ગોઆ ક્યાં પાજ્યા, દોરડું નવું ધસી નાખ્યું;
 જીવ નથી વશ ભરતાં પાણી, એવું શું લાં ઝાંખ્યું?” ૧૬
 નણુંદી નખશિખ જવાળ ઉઠે લમ, વઢી દુઃસહ દુર્વાક્ય;
 સરસ્વતી સહન કરી જામ બોલી, શમતા થકી સુવાક્ય. ૧૭
 “બેન આમ શું બોલો બળ કરી, વિપરીત વાંકાં વેણ;
 ઘડે નથી ગોઆ મેં પાજ્યા, નથી નિરખ્યું કંઇ નેણ. ૧૮
 નીચું ન્યાળી કામ કરુંછું, ગજ પ્રમાણે ગમતું;
 સાચું બોલું સમ ખાઈ પણું નસીય દિશે મુજ નમતું! ૧૯
 કુવે વેગળે જતાં આવતાં, વાર થાય જરિ ઝાઝી;
 જાણોછે તે છતાં વદોછો, જાણે મરિયે લાજ!” ૨૦
 “લાજવંતની દીકરી દીડી, લટકાળી રહે છાની!
 ધૂંધટમાં ધર ધાલે એવી, પાછી ન ધરે પાની!! ૨૧
 જાએ જીવે કામ કર્યામાં, ધડો ન દીઠો ધરથી;
 મેળ ન મેળવે જાણ્યો મમતે, વીપરીત થઇને વરથી!!” ૨૨
 વિષ વ્યાપે એવાં કટુ વચનો, નણુંદી ઉચરી જ્યારે;
 સરસ્વતિ અતિ અકળાઇ, વદી નિજ બ્રમર ચઢાવી લારે. ૨૩
 “બોલો મા અવળું રીતિથી, નીતિ માર્ગ વિચારે,
 ભાવે તેવું જ્યમ બક્ષો લમ મુખ આવ્યું ઉચ્ચારે. ૨૪

૧ પોતે-તમારે. (તમારે આમ બોલવું ઘટવું નથી.)

- એ નયી ઘાટ તમારો નણદી, માપે રહીને વદજો;
માપ ઘટે મર્યાદા કરી તોડી નાખો હદ જો.” ૨૫
- આટલું વદતાં મણતું મોં કરી, બખડતી ફફડતી બાલી,
ચટકો ચિતમાં ધરી ધુધવાતી, ચોક વિષેથી ચાલી. ૨૬
- તૂટી ખાટમાં પડી ઓરડીમાં, ગોટપોટ થઈ તૂણા;
“કેમ બેન શું થયુંછે કહેની,” આવી ઉભી કૂણા. ૨૭
- હિતર નવ આપ્યો બોલાવે, તવ ઓઢણું કરી ઊંચું;
જોયું તો દીકરી દિલમાં કંઈ, જાણે દીકું ખૂંચું. ૨૮
- “બાં, બેટા, શું છે?” કહી પૂછ્યું, દીકરીને પંપાળી;
તરછોડીને પાસું ફેરવ્યું, જોયું ન જરિએ ભાળી. ૨૯
- હુસકાં ભરીને દમ તાણ્યો, ઘટ ધાયલ થયું જ્યમ દીશે;
રાફ સરીખું મુખ કીધું અતિ, ભરાઈ નવતર રીશે. ૩૦
- “કાણે દૂભી કહે દીકરી તું, તેને હું દેખાડું!
‘લૂંચી હલાવી હોય તેની હું, મુખથી ખેંચી કાઢું!’” ૩૧
- બડબડતી બોલી તૂણા તવ, “બોલે બહુ શું થાય ?
થતું હોય તો તો નિત આવડું, શાનું કદિએ થાય? ૩૨
- નખ જેટલી આવેલી કાલની, મગમાંથી પગ કાઢી,
બોલે શાનું આંખ કાઢી, હહણી ઘોડાની લાડી?” ૩૩
- દીકરીનું દુખ કારણ વહુ ગણી, ઘણી રીશ ઉરમાં આણી,
હડકાઈ ફૂંતરીવત દોડી, વહુ પાસે વદી વાણી. ૩૪

હરિગીત છંદ.

- “વંદેલી બહાલાંમોઈ ઓ, છાકેલી ગદ્દી ગામની !
લાતો કહે ક્યમ નાખી રહીછે, આમ તરફ તમામની ?
કરડકણી ફૂતરી પેઠ ડાવાં, નાખતી સૌને ફેર;
નયી ઓશિયાળી તારી તૂણા, કે સહન તારૂં કરે. ૩૫
- પગ ભાંગવા પડશેજ તારા, ધબ ધરેછે પાપણી !
દેઈશ જીભ તુજ ડામ, તોડી દાંત તારા સાપણી !

જનંદાતણી વહુ બહુ બકી, ઘઉં તેહ ભરવા જો ગઈ !
 મોટા તણી મહિયર સડે, પડી આતી પોતી ત્યાં લખ. ૩૬
 કંઠે કુંપો ધરી પ્રાણ કાઢે, ખાસકું શું ફાટિયું ?
 નંદો નવી વહુ લાવશે, દેવાઈ ગયું નથી પાટિયું ?
 મોટા ફરી પરણાવવાને, વાર નથી કરવી કશી;
 ‘બઈ બોર ને સરગવા’ કરશે, પિયરમાં વિપતે વસી. ૩૭
 મેં વરસ એકથી તારી કાસળ, કાઢી’તી ઓ ફૂતરી !
 ઓ નાક વની નકરી શું મુખ લઈ, આવી આંગણુ ઊતરી ?
 તુજ તોર જોર તમામ હું તોડીશ તજવીજે કરી;
 ઢાળીશ ઢીંચણુમાંથી, બેડી થઇશ નહિ પાછી ફરી !” ૩૮
 આ વજ્રપાત સમાં શુણી, સાસુતણાં વચનો તદા,
 થયરી ગદ્ય સ્થિર રહી ન શકી, સરસ્વતી હૃદય લાગી ગદા;
 તોપણ ધીરજ ધરી સ્વસ્થ થઈ, ઉચરી જરી મુખથી અચ્ચું;
 “સાસુજી માફ સાંભળો, મેં કીધું નથી ખોટું કશું. ૩૯
 કીડી ઉપર નવ કટક રચશે, આશરે છું આપને;
 છો અત્ર શિરનાં છત્ર તમ મમ, સ્થાન મુજ માખાપને;
 બાને નથી બૂરું કહું, સવળું કથ્યે અવળું લહું;
 માગુંછું તેની માફ હું, ચિતમાં ન મેં ભૂડું ચહું.” ૪૦
 “રે ! બોલ નવ ઓ બોકડી, જોમૂખ વાધણ પાપણી !
 બની અળશિયું બહુરૂં, પણ છે જાણું કાળી સાપણી !
 બા બેન કહેછે નણુંદને, પણ પાકી પિતરાણી પડે
 રસ કેળવેછે મસ અહીં, એકલહઠી કદિ ના હટે. ૪૧
 છે નજર તારી નેશ, મેશ ધલાવી દેશ ઉજડ કરી
 જંપીશ અરે ઓ ઝાંપડી ! ઠરવા નહિ દે કો ઠરી;
 છે તોડ જોડ મરોડ તારો, ખોડ લાગે એહવો;

૧ વચલા છોકરાનું નામ. ૨ એવી કહેવત છે. (જેનું ઠેકાણું ન હોય,
 આધાર ન હોય, તેને માટે એ કહેવાય છે. અર્થ ધણું કરી એછે કે “એ
 બાઈ બોર અને સરગવાની રીંગો વીણી ગુજરાન કરશે.” ૩ એવું.

નહિ તે નભે જરિ આંહિ, તોડીશ તોર તુજ સી તેહવો." ૪૨
 નેત્રા વિષે ભરૌ નીર નીચું, જોઈ રહીજ સરસ્વતી;
 ગાળો તણો વર્ષાદ વરસાવી રહી સાસુ અતિ;
 આખો ન પ્રત્યુત્તર અવાચક પ્રાણી પેઠે થઇ રહી.
 કટુ વચન રૂપ કટારે માર હજાર વાર રહી સહી. ૪૩
 રે! વાણીહીન પશુથી અધિક ધીરજ ધરી શુભ તેણિયે,
 નહિ સળવળી કે તાણું ડસકું કમકમીને જોણિયે;
 ગાળો દઈ દઇ, ગાલ દૂખે, પેટમાં ગોળો ચઢે,
 ગઈ સાસુ વહુ પાસેથી પાછી, નિજ કર્યું નિજને નડે. ૪૪
 મૃદુવેદી પત્થર વરસતે, છૂંદાઈ ભૂમધ્યે ભજે,
 મૃદુલોચની દુખમોચનીની, અત્ર થઈ એવી વલે;
 રે! કુમુદનીપર કરાં વરસાવ્યાં સમું કરી કામને,
 માંખણથી પોચે હૃદય કૃત્યા દઇ ગઈ બહુ ડામને !!! ૪૫
 તોપણ તરસ નવ ખાઈ, ડસભરૌ દુઃખ બહુ દેવા હજી,
 ધાલવા જખરો ઘોળ. કેળવવા કુરસ પોતે સજી,
 મા દીકરી થઇ એક, બુદ્ધા બહુ ઉદાવ્યા એ વિષે,
 બહાલોજ વૈરી થાય, લાલ્ય ભરાય વિષ વ્યાપે શિષે. ૪૬

દોહરા.

નટવર વર સરસ્વતી તણો, છર ભરિયો છે આપ;
 સમજે નહિ ખોટું ખરું, ચઢયું રાખે રીશ આપ. ૪૭
 રૂઝઝૂકળ છે અતિ ઘણો, આખે કેદ અપાર;
 વિષ ને રીશ પળ પળ પ્રગટ, નિરખાએ નિર્ધાર. ૪૮
 કોષ સહજ વાતે કરી, તરત કરડવા ધાય;
 જીવાન કાળા નાગશો, જોતાં તરત જણાય. ૪૯
 તોપણ વિનયની વાંસળી, પ્રેમ પયતણું પાન,
 કરાવી બાજીગર બની, સરસ્વતી રહે દૃઢ ધ્યાન. ૫૦
 ડસે તથાપિ નવ ડગે, મન વશ મોરો રાખી,

વર વશ કરવા ચલમાં, અધિક રહે અભિલાષી. ૫૧
 આમ કામ નભવેછ ત્યાં, સાસુ નહુંદ આ વાર
 નાખે વિદ્ધ ખરેખરૂં, ખરવા દુખ અંગાર. ૫૨
 કો મુનિ તપધારી તણું, જપ તપ કરવા ભમ,
 અસુર ઉપાયો આદરે, નાખી મલિન થઇ મમ. ૫૩
 તેમ તપસ્વિની સરસ્વતી સ્વામીસિદ્ધિ તપ માંહિ,
 કુલટા બે નાખ્યો કલહ, કસર ન જેમાં કાંઇ. ૫૪
 દિશા માત્ર હું દાખતું, તેની અત્ર જરૂર,
 ઝેર વેર જેથી વધ્યું, વનિતાપર ભરપૂર. ૫૫
 આબ્યો નટવર ખ્હારથી, બળ્યો ઝળ્યો ધર માંહિ,
 બાવાના મઠથી કરી, કેદ અધિક ચિતચાહિ. ૫૬
 ધરમાં માને બેનતું, મન દીહું અતિ જાય;
 પૂછ્યું “છે શું આજ મા, કહે શી છે ઉર ખૂંચ ?” ૫૭
 બળી ફફડીને પછી, દાખ્યું ઉરતું દુઃખ;
 તૃણાએ તે તક કર્યું, રાવણ સરખું મુખ! ૫૮

ચોપાઇ.

કૃષ્ણા કહે “શું કહું દીકરા, અંભળીથી નખ જાણું પરા;
 અનુભવ તેતો આજે થયો, ગુણ ને પાડ કર્યો તે ગયો!” ૫૯
 નટવર કહે “આ શું તું કહે, ચિતમાં શું કહેવાને ચહે ?
 પાડ સમજ રજ તેની મને, આજે આમ થયું શું તને ?” ૬૦
 મા કહે મચકો કરી તે વાર, “સમજને પૂછે શો સાર ?
 સગાઇ સ્ત્રીની સાચી નકી, મા ને બેન તણી નવ ટકી !” ૬૧
 આજ કાલ આવેલી તણું, ચલણ વધ્યું ધરડાંથી ધણું;
 તેહ અનણ્યું નથી અહિં કાંઇ, સમજને પૂછે શું બાઈ ? ૬૨
 ધણી માનીતી ઢેરી હોય, ગામ આખું અભડાવે સોય;
 મેં તો સમજ એવું નકી, પેટ ગાંઠ વાળી છે પકી. ૬૩
 તેથી જાહે દઈ દોરડો, બોલું ના છો ચૂલે પડો !
 પણ આ રાંડ દુખી દીકરી, પીડ પારકીની છે ભરી ૬૪

તેનાથી જવ નવ રહેવાય, લૂલી હાલે કંઈક લવાય;
 આજે તેમ થયું જે વાર, તે નથી કહેવામાં કંઈ સાર !” ૬૫
 નટવર તવ થઈને આકળો, કહી “પેટમાંહી નવ બળો;
 જે હોએ તે ચોખું કહો, મરમ ગરમ કહીને નવ દહો.” ૬૬
 “દહીએ શું તુજને દીકરા ? ‘બોડી માથે વરસ્યા કરા’ !
 બુવતી તુજ જોખન મદભરી, ચાહે તેમ કરે નિજ નરી. ૬૭
 ભરવા પાણી પ્રીતે જાય, વાર રોજ ત્યાં ઝાઝી થાય;
 નફ્ટ નરો પનઘટપર ફરે, વાત તેશું વળી વળીને કરે. ૬૮
 મુખ નવ ટાંકે ખડખડ હસે, વાટે વાત કરતી નવ ખસે;
 એવું જોઈ જાણી આ બેન, ચિતમાં એને ન પડયું એન. ૬૯
 તેથી શીખામણ દેવા સાર, ઉચરી હળવે રહી ઉચ્ચાર;
 તેવે તરછોડી ‘છોડી’ને, ચટકાવી ગાળો ચોટીને ! ૭૦
 મેણાં ઢૂણાં માર્યા ખણાં, અપલક્ષણ કહું શું એ તણાં ?
 ગાય ગીત ગુણકાની રીત, અતિ ચંચળ છે એનું ચિત. ૭૧
 ઊઘાડે શિર બેસે આપ, રાખે મુખ સામી નિન આપ;”
 વિપ આપે એવું વૃત્તાંત, લંબાવી ભરી ભારે બ્રાંત. ૭૨
 એથી ભૂત ભરાયું ઊર, સુતમાં સો ગાણું પ્રગટયું શૂર;
 મર્કટને મદિરા પાછને, છેડે લયમ કર્યું આ બાછને. ૭૩
 ઊઠ્યો રાતો થઈ ઊઝળી, હતો જેહ ઓછી પાસળી;
 અબજાને દેવા અતિ માર, ગયો ગતિ કરિ દુષ્ટ ગમાર. ૭૪
 મન હણાયું છે જેનું ધણું, તન હણવા તે દુખણી તણું,
 ધન પગ ધરતો પશુ તે ધસ્યો, દિશે ડાગળીનો જે ખસ્યો. ૭૫
 શોએ છે સુંદરી એકાંત, સ્મરોને દુખદ બન્યું વૃત્તાંત,
 તેવે કેર તણો કાટકો— થયો, પડે બરડે સાટકો ! ૭૬
 ગજબ મેહ પડિયો મારનો, કરવા પ્રલય તણી ધારનો !
 ક્યો કસેશ કીચડ દુખ દેણ, વહ્યું વિપત્તિ કેડું બેહુણ. ૭૭
 નિદોષી મૃગલીપર જેમ, છૂટે શાવજ થયું આ તેમ;
 વર્ણન તેનું કવિ શું કરે, ખેદ ખચિત જેમાં છે ખરે !

કહેતાં શુણ્વતાં ઉર કમકમે, કૂર વાત કોને નવ ગમે;
દયા પ્રગટી હૈયું પરજળે, અન્યું શુણ્વી શોએ નવ વળે. ૭૯
માટે પછી શું થયું તે કહું, ધાત વાત કથવા નવ ચહું;
નટવર ડસનો રસ દેઇને, ગયો ગાળ પણ મસ દેઇને. ૮૦

ઢાહરો.

વહુને માર પજો ધણો, તેથી સાસુ નાણુંદ;
મકલાઈ મસ મનવિષે, પામ્યાં બહુ આનંદ. ૮૧
નણુદી કહે “નાચણ તણો, ઠીક ઉતરિયો તોર;”
સાસુ કહે “એ કૂતરી, ફરી ન કરશે શોર !” ૮૨
ડાકણ જેવા દીલની, દયા રહિત અતિ કૂર;
હરખાઈ મા દીકરી, પુલકિત થઈ ભરપૂર. ૮૩
મધ્યાન્હે પુરુષો જમ્યા, નાહી ઘોઈ એ વાર,
નટવર ખાઈ પી ગયો, રોષ ભયો ધરખાર. ૮૪
મા દોકરી ખાતા સમે, તત્પર થઈ જે વાર,
તે વેળે ત્યાં શું થયું, શુણ્વને તેનો સાર. ૮૫
સાસુ વહુ પાસે જઈ, કહે “વહુ શો આ રોષ ?
ભૂખી રહી ભાઈ કરી, દઈશ ન કોને દોષ ! ૮૬
ધરના મનુષે કંઈ કહ્યું, તે ઉપર શું તાન ?
મોઢી થઈને આવડી, માગ ન જાઝું માન !” ૮૭
તે શુણ્વી નણુદી નવેણથી, બોલી વ્યંગ્ય દઈ સાદ;
“મુ શાને શિર દુઃખવે, કરીને વ્યર્થ વિવાદ ? ૮૮
દળ મહિયરનું દાખડે, ભરી રાખ્યું છે સાર,
આરોગી એ તો હશે, ચાલ કરે કાં વાર ? ૮૯
છઈએ ભૂખ્યાં આપણે, એણે હું ગાર
કીધું હશે, ભૂખી ન હશે, ચાલ કરે કાં વાર ?” ૯૦
આમ દુખીને ડામપર, લૂણુ દઈ મ્હાલાંઠ
નણુદી જવાળ ઉઠાડતી, સોના કરીને સાઠ. ૯૧
જમી બે ‘જમકિ’ કરી જશી, પછી પ્રીતે થઈ એક,
વહુ ભૂખી ભવને રહી, તેનો તજ વિવેક ! ૯૨
બોલી નહિ તે આપડી, અબળા બલા સમીપ,

૧ દાસી-જમની દાસી. (ખરી નિર્દયને માટે એજ વિશેષણ ઉચિત છે.)

જેઠે જન્મની દાસીએ, કૌંધો પ્રકોપ પ્રદીપ.	૯૩
વિષમ વાક્ય વનિતા સહન કરી નવ બોલી વેણુ;	
મૌન ગ્રહણ કરીને રહી, ભરી નીર નિર્મળ નેણુ.	૯૪
દિવસ આયમ્યો દુખ ભયો, પડી રાત્રી ભરી પીડ;	
ચમકેલા નર ખર તણી, શમી ન દુખકર ચીડ.	૯૫
શ્વશુર જેઠ જાણે નહિ, માટે જીવતી સુખણુ	
જાડી પરાણે આપથી, કઠણ થઈ નિર્વાણુ.	૯૬
કૌંધી સરભરા નિજ બની, ભરી આપી જળપાત્ર;	
વાળુ કરવામાં વળી, સુંદરી તેહ સુપાત્ર.	૯૭
શયનસ્થાન સ્વામી કને, જઈને જોજા હાથ;	
“હું અપરાધી આપની, નવ તરછોડો નાથ!”	૯૮
પશુ આગળ અતિ આદરે, કથવા ચહું પુરાણુ;	
અર્થ ન સરિયો એહથી, ઉપજી ઉલટી હાણુ.	૯૯
વિનય વૈરી આગળ કર્યો, કૂર ચોગણો હોય;	
અગ્નિમાં ધૂત હોમતાં, ભડકો ભારે જોય.	૧૦૦
તેમ થયું તે રાત્રિમાં, સરસ્વતી પામી ન સુખ;	
દિવસથી દોહું દેખિયું, ‘દામણીએ મ્હાદુઃખ.	૧૦૧
આમ દિવસ ઉત્પાતના, જીવતીને વહી જાય;	
વનિતાને વિપતિ વિષે, બહાણું ન સુખનું વાય.	૧૦૨
દુખવાદળ દિન દિન ચડે, ગાજવીજ પણુ થાય;	
ઉલ્કાપાત નવે દશે, થાતાં રોજ વગાય.	૧૦૩
કો દિન કામિની કોડ ધરી, રાંધે થઈ રળિયાત,	
નણુદી નખોદ ધાલતી, નડી તેમાં બહુ ભાત.	૧૦૪
શાક દાળમાં શાકિણી, ગુમ રીતે લઈ લાગ,	
લવણુ મરચું ભરી પોશને નાખે દેવા દાગ.	૧૦૫
ભાત માંહિ રજ ભેળવા, ભૂતડી ખાય ન ભૂલ;	
સવળાનું અવળું કરી, ઉપજાવે અતિ શૂળ.	૧૦૬
ગણાવી ગાંડી ડાહીને, દેખાડે નિજ દોર;	
આઘ ભાષને રાઈ દઈ, કરવે કર્મ કઠોર!	૧૦૭
આ રીતે વીતે ધણું, તોપણ તારુણી ટેક,—	
તજે ન તનમન વશ કરી, નિજનો સમજી નેક.	૧૦૮

અધ્યાય ૭ મો.

ગૌતમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ધારા વિષે ગૌતમ જ્ઞાનવાન, ધરે સદા શંભુ તણુંજ ધ્યાન;
ઉપાધિ તેમાં ધરની નડીને, પીડે જીવાત્મા ચિતમાં ચઢીને. ૧
તેથી ત્રિપુરારિ સમાધિ માંહી, પડેછ ભંગાણુ સદાય સાંહી;
એથી ઉદાસી થઇ આત્મજ્ઞાની, ચહેછ ચિત્તે કંઈ વાત જ્ઞાની. ૨
જુદાયુષે ભક્તિ ભલેરૌ થાવા, રાજ્યાધિકારે કરૌને નદાવા,
વસ્યોછ એકાંત ગૃહે સ્વતંત્ર, તોયે સયો ના નિજ કીધ તંત્ર. ૩
કંકાશ રોજે ધર થાય ભારી, છે કલેશકારી નિજ પુત્ર નારી,
મર્યાદ જેણે મદ છાકી મેલી, ગણે ન સાસુ કહ્યું ગર્વ ઘેલી. ૪
ઢોળા અને ફાડી કરે ફિતૂર, ચોરી કરી શાહ અને ચતુર;
ચરિત તેનાં નિજ સ્ત્રી શુણાવે, ધ્યાની છતાં શીષ ધિક્કા ધુણાવે. ૫
એકાંતમાં એક દિને સ્ત્રી આવી, વદી “શુણો કાગળ આ હું લાવી;
વાંચો સુતાનો પિયુ આ સુપત્ર, લાલ્યા ગળનંદ ગયેલ તત્ર.” ૬
પુત્રી તણો પત્ર પ્રીતે વિકોકી, આતુરતા આપ શક્યો ન રોકી;
આનંદ આનંદ ઉરે છવાયો, કમાણી જાણે અતિશે કમાયો ! ૭
સુતા મળ્યાથી પણ તોપ ભારે, પત્રે કરી ગૌતમરામ ધારે;
વિચિત્ર છે વિશ્વ વિલાસી માયા, કળી શકે ના અતિ દીર્ઘ ડાહ્યા. ૮
ગણી મણિ માનવી તર્તે ઝાલે, અંગાર તે નીકળી હાથ બાળે;
પીયૂષનું ધારી પડીકું પોતે, ઉકેલતાં ઝેર જણાય જોતે. ૯
આ વિપ્રને એમ બન્યું તદા સાં, ઉકેલિ જોયો ઝટ પત્રને બ્યાં;
નિઃશ્વાસ નાખ્યો નીર નેત્ર આણી, બન્યો તદાકાર વઘો ન વાણી. ૧૦
ઢીલી પડી પાર્વતી ધ્રૂજી બોલી, “છે શું અરે કંથ કહોનો બોલી !

૧ શિવ. (ત્રિપુર+અરિ. ત્રિપુરાસુર નામે દૈત્યના શત્રુ, માટે ત્રિપુ-
રારિ એવું શિવનું નામ છે.) ૨ સંસારથી અલગ થવાની વાત, સંન્ય-
સ્ત લેવું, વગેરે.

આપત્તિ છે કાંઈક આવનારી, કે આવી છે ભાગ્ય વિષેન ભારી? ૧૧
 વાંચો લખ્યું વાર કરો ન ઝાઝી, પળે પળે પર્ણજું બહેમ દાઝી!"
 ઝીને કહે ગૌતરામ માની, "છે વાત ઉત્પાતની છેક છાની. ૧૨
 નથી કલ્પા લાયક લેશ કોને, ઉધાડી પાડીશ તું સર્વ કોને;
 માટે મને ગુમ લખેલ પત્ર, પ્રકાશ હું નાહિ કરીશ અત્ર. ૧૩
 ઉચિત હું સઘ કરીશ એવું, કર્યું ન કોએ કદિ પૂર્વે તેવું;
 નથી સમાચાર કંઈ નહારા, ચણીશ ના બહેમતણા મિનારા." ૧૪
 દોહરા.

ગૌતમને કહે પાર્વતી, "પતિ મારી અપતીજ
 રાખો તવ નવ ક્યમ પડે હું ભૂંડી શિર વીજ! ૧૫
 જન-મારો આખો ગયો, વિશ્વાસે દિન રાત;
 બળું ના મુજથી જરી, રાખી છાની વાત. ૧૬
 સુતવધુ ગણતી નવ ગણે, તો તમ આગળ તોલ
 શો મારો સ્વામી કહો? મિથ્યા બોલું બોલ! ૧૭
 ધડપણુ ગત મારી ગઈ, પડી હજારી પતિ પાસ,
 ગુવાનીમાં જેણે ધણો, રૂપ્યો મુજ વિશ્વાસ. ૧૮
 બળ્યું હવેતર આ મારું, ધાન ખાજી તે ધૂળ!
 મમત હવે શાને કરે? વંદ્યાં મારાં મૂળ!! ૧૯
 તનયાએ ગળી તુજ મને, મન જૂદું મસ કીધ;
 તાત વાત લખી ગુંજની, માત વિસારી દીધ!" ૨૦
 કકળી અતિશે કામની, બોલી બળતા બોલ;
 'ગળી ગૌતમ વાણી વધો, વચને બેળી બોળ. ૨૧
 "વહાલી વ્યંગ્ય ન બોલ જરિ, છે તુજ દઢ વિશ્વાસ;
 પત્ર પડીકું ઝેરનું, ક્યમ છોડું તુજ પાસ? ૨૨
 તુજ મન નિર્ભળ છે ધણું, તેથી સહન નહિ થાય;
 માટે મેં ન પ્રકાશિયું, કરવા ઉચિત ઉપાય. ૨૩
 તોપણ હઠ તારી થઈ, તો વાંચું શુણ કાન;

ભોળી ભની જઈ બડકીને, ભામની ખોઈશ ન બાન” ૨૪

એમ કહી પત્ની કને, પતિ વાંચે તે પત્ર;

ગુણજો શ્રોતા સ્નેહથી, તે ઉચરું હું અત્ર. ૨૫

ગરબી.*

“સ્વસ્તિ શ્રી ધારાપુરી મધ્ય, પરમ વિવેકીરે;

શિરછત્ર પિતા સુપવિત્ર, નમ્ર ગુણ નેકીરે. ૧

છો દયાતણા દરિયાવ, ગ્રેમ પપોધિરે;

અવપતિ ઉપર દ્રઢભાવ, ન કોઈ વિરોધીરે. ૨

પુરી ઉજ્જેણીથી લિખિતંગ, દર્શન અભિલાષીરે;

સરસ્વતી નમન સાષ્ટાંગ-કરે સ્તુતિ ભાખીરે. ૩

અત્રેછે સૌ આરોગ્ય, પ્રભુ પરતાપેરે;

તત્રેની ખબર શુભ યોગ્ય, લખજો આપેરે. ૪

ખીજું વિશેષ લખવાનું, તાત કંઈછે નહિરે;

રે! છે તે તમથી જાનું, રહ્યું નથી જે અહિરે! ૫

તમ બોધથી હો મુજ આપ! રિપુખટ જીતીરે,

પણ પ્રગટે મારાં પાપ, પીયૂષ નર્મીનીતીરે. ૬

દહં દોષ હું કોને તાત, કર્મ મંડળ નડવાંરે;

સવળું કરતાં સાક્ષાત, અવળ થઈ પડતાંરે! ૭

મેં વિપત્તિ જીતી તમામ, હામ બહુ રાખીરે;

ધીરવીર પ્રમાણે કામ, કરી દુઃખ સાંખીરે. ૮

તોપણ અભિવાંછિત આપ, પામી નહિ પાપેરે;

પેલા ભવ કેરા શાપ, કોણ ઉથાપેરે! ૯

સહ્યું સઘળું તે છે સલ, નથી દુઃખ તેનુંરે;

પ્રભુ જોવા મારી પલ, કરે કૃલ એનુંરે. ૧૦

પણ હાલ અન્યો જે બનાવ, આપ હું શું કહુંરે!

* આ ગરબીમાં વચ્ચે વચ્ચેના વિશ્રામમાં પણ અનુપ્રાસ મૂકવામાં આવેછે. ખીજ કડીથી ઠંઠ સૂધી તેમજ કીધુંછે. ૧ સમુદ્ર. ૨ શિવ. ૩ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ શત્રુ.

- તે છે ઘટભેદક ધાવ, કહો ક્યમ હું સહુરે ? ૧૧
- લખતાં તે દુખકર વાત, કર ન કપાયરે !
- અન્યાયે 'હલકાપાત, હું શિર નવ થાય રે ! ! ૧૨
- હું જેવી તાત દુઃખદેણુ, સુતા ઝટ મરજોરે !
- સૃષ્ટિ કર્તા સુખદેણુ, એવી નવ સરજોરે ! ૧૩
- અણુચાસે ઉભરો આપ, દુઃખનો દાખુરે ;
- કાળજડે પડિયો કાપ, ક્યમ કરી સાંખુરે ! ૧૪
- રાંધણુછક રોજ રસોઇ, નિપાવવા કોડેરે ;
- હું સર્જી થઈ નાહી ઘોઈ, ગમજ રસોડેરે. ૧૫
- છાણાનું બળતણુ છેક, મુજને આપ્યુંરે ;
- હતાં વજ્રથી કઠિણુ વિશેક, જેથી દુઃખ વ્યાપ્યુરે. ૧૬
- ભાંગ્યાં બળ કરીને પરાણે, કઠિણુ અતિ છાણુરે ;
- નંદ દુઃખ મુજ જીવડો જાણે, પડ્યાં કર કાણુરે ! ૧૭
- પણ શકુનિ શિરશું એક, કારમું છાણુરે ;
- ભાંગ્યું ન ઉપાયો છેક, કર્યા મેં નવાણુરે ! ૧૮
- ત્યારે સાસુની પાસ, નમ્રતા દાખીરે ;
- માગ્યું ભાંગવાને ખાસ, ભલપણુ ભાખીરે. ૧૯
- ‘આ છાણું ન ભાંગે આંહિ, ભાંગું હું શાથીરે ?
- મેં કસર ન રાખી કાંઈ, વળ્યું ન કશાથીરે.’ ૨૦
- તવ સાસુ ભરેલી આગ, બોલી વિખ જેવું રે ;
- ‘તુજ તાતનાં શિરપર ભાંગ, જાયરી એવુંરે ! ! ! ૨૧
- આ વિષમ વચન શુણી તાત, ધાવ ઘટ લાગ્યોરે !
- નથી કહેવાની રહી વાત, વેણુશર વાગ્યોરે ! ! ૨૨
- ખાતું પીતું ધિક્ક ધૂળ, પર્વનું પેખ્યુંરે !
- હું માત પિતા દુઃખ મૂળ, એવું લેખ્યુંરે ! ૨૩
- ઈશ્વરે મને ક્યમ આમ, સૌ દુઃખ દેવારે ;

૧ વીજળીનું પડવું. (હલકા વીજળી) બીજો અર્થ તોફાન, પણ આ રચણે પ્રથમ અર્થ ભાગ્યું પડેછે.

સરજની દેવા કામ, સુખ નહિ લેવારે.	૨૪
હું પાપણી કેરું પાનું, પેહું પાતાળેરે !	
રાખજો તે હૃદયે છાનું, આપ ઉર બાળેરે ! !	૨૫
અપરાધ ક્ષમા આ વાર, આપની માગુરે;	
કરજો દુઃખમાં મુજ બહાર, પાયે લાગુરે.	૨૬
મુજ માતને નામું શીષ, હું દિન રાતેરે;	
બાધ બોળાધને આશીષ, દઉં બલી બાતેરે.”	૨૭-૫૨

દાહરા.

પત્ર શુણી પુત્રી તણા, પાર્વતી અતિ પરિતાપ	
પામી પરજળી પિંડમાં, પ્રકોપ પામી આપ.	૫૩
“શંખણી સાસુ પુત્રીની, મદભરી મહામચ્છરાણિ;	
દુહિતાને દુખ દે ધણું, રાખી પેટમાં પાણિ.	૫૪
બાણુંછું હું સર્વ તે, કૃત્યા તણાં કુતૂત;	
પુત્રી આપણી પીડવા, ભરાય એમાં ભૂત.	૫૫
એ જીવશે લાં સુધી કદી, સુતા ન સુખનો શ્વાસ	
લેશે ચાટે ઝટ કરી, તેડો આપણી પાસ.	૫૬
વિપરીત વદતાં જીભને, શૂળ ન વાગી કેમ;	
બકતાં બૂરું હોઠ બે, કયમ ન શિવાયા તેમ !”	૫૭
અશૂણ અક્ષિ અશ્રુ ભરી, વદન રક્ત વિકરાળ;	
વપુ રોમાંચ બનેલ બહુ, કાળજ વ્યાધો કાળ !	૫૮
એવી સ્થિતિમાં ગિચરી, પાર્વતી પ્રજળે આગ;	
વિકળ બની મૂર્છિત થઈ, દુહિતા દુખને દાગ.	૫૯
સાંતવન કરી ગૌતમ વદે, “ગેહિની થઈ કયમ ગાંડિ ?	
આગળથી એતાવી મેં, સમજણ તેં કયમ છાંડિ !	૬૦
‘તુજ આગળ કાગળ ન આ, પ્રકાશવામાં માલ,’	
કહ્યું’તું મેં હે કામની, શું તે વિસરી હાલ ?	૬૧
રાખી પાસે પુત્રીને, કદી ન લઇએ દહાણ;	
આખર એ ધન પારકું, અત્રે રાખે હાણ.	૬૨

જગ મુખ ઢાંકણ છે નહિ, થાય આપણી વાત;	
બોલે નવતર બોલ કો, ઉત્તમ આપણી નાત.	૬૩
બલાઈ દાખી જીતવાં, ભૂંડાંને બલી ભાત;	
પગ પ્રભુએ પંપાળિયો, મારી ભૂગુએ લાત!	૬૪
કરે ભુંડાઈ ભુંડાં થકી, નવ કો રૂડાં કેહ;	
નરકે ઈંટ નાખ્યા થકી, મલિન થાય નિજ દેહ.	૬૫
માટે માનની મન થકી, તજ તાતો પરિતાપ;	
ઉપાય એનો હું કહું, જો તે જીગતે આપ;	૬૬
જેથી જગમાં આપણું, અવિચળ રહેશે નામ;	
અરિ એથી હારી જશે, ગુણ લેશે, ધર હામ.”	૬૭
મહેણું સુતાસાસુ તણું, કરવાં ભંગ જર,	
સત્વર સોનાનું ત્વહાં, શીપ ધડાવ્યું શર.	૬૮
તેપર જાતમ નામનો, લેખ લખાવી તર્ત,	
પત્ર લખીને પાઠવ્યું દીક્ષિત ઘર એક સર્ત!	૬૯

આપાઈ.

પત્ર માયું દીક્ષિત ઘર ગયું, શુણો પછી ત્યાંહી શું થયું;	
પત્ર આપી ગોરે કહી વાત, “આ પેટીમાં છે સોગાત!	૭૦
પત્ર વાંચી પરખી લો તેહ, પ્રત્યુત્તર આપો કરી સ્નેહ”.	
વાંચી પત્ર દીક્ષિત દિઃ થયો, ગયું સર્વ એનો ગળી ગયો.	૭૧
સ્ત્રીને બોલાવી નિજ પાસ, કરી ઉજ્જુ કૃષ્ણાપર શ્વાસ;	
“વહુ આગળ શું આવી ધાસ” વદો એમ દાખી અતિ ત્રાસ.	૭૨
“ઘડપણમાં ગાંઠું શું કીધું? પીયૂષ પરહરી વિષ કાં પીધું?	
ઘરમાં આમ ચલાવી કાર, બે ખૂઠા કીધા ધિક્ નાર!	૭૩
ત્રીગ્ગનું કરવાને ધૂળ, વાવ્યાં ક્યમ વિષનાં તેં મૂળ;	
જોયું ન આંખી મેં શું થાય, તો તેં દાખ્યો નિજ મહિમાય.	૭૪
લે આ ભેટ ભૂંડી! તુજ તણી, વેવઘએ મોકલી મુજ ભણી!	
એનું નામ એથી જગ થશે, તુજથી મુજ મહિમા સૌ જશે”	૭૫
એમ કહી જાતમનો પત્ર, વાંચી સંભળાવ્યાં તવ તર્ત;	

- એથી ખટ કૃષ્ણા પડી ગઈ, તમ છતાં ટાઢી રસ થઈ. ૭૬
- દંભી દીક્ષિત તજી નિજ ટેક, દાખી પત્રે વિનય વિવેક,
પ્રત્યુત્તર લખિયો થઈ સમા, વાર વાર માગી મહિં ક્ષમા. ૭૭
- ગૌતમના નૌતમ કામની, થઈ ખ્યાત બહુ દિન જામની;
વાહ! વાહ! એના નામની, વધી માંહિ ગામો ગામની. ૭૮
- નાત સમસ્તે કરી સુવિવેક, ગૌતમનો અનુપમ જોઈ નેક,
ભિયો સૌથી એને ગણ્યો, કીર્તિકોટ જેણે ધ્રુવ ચણ્યો. ૭૯
- ગંગોતરની ગૌતમનું દૂળ, સોળ આની સૌએ અનુદૂળ
ગણ્યું આજ પણ સૌકો ગણે, ભલું જેનું આહ્વાણ બહુ ભણે. ૮૦
- માન વધ્યું પણ ન ધર્યું માન, છતથી છાક્યો નહિ વિદ્વાન;
ઉપાધિ રૂપ ગણી સંસાર, નિંદા ગણ્યો જેણે નિઃસાર, ૮૧
- એવો ગૌતમ ગુણગંભીર, વાત વસેલી દૃઢ નિજ શીર,
પાર પાડવા તત્પર થયો, સ્નેહ જેથી સાંસારિક ગયો. ૮૨
- નિર્વિઘ્ને નિંદીશ્વર તણું, ધરવા ધ્યાન કરી મન ધણું;
ચતુર્થાશ્રમી થયો ચતુર, ચિત્તની ચિંતા કરીને ચૂર. ૮૩
- કાશીવાસ ગંગોતર ક્યો, ભવ સાર્યક અભિલાષે ભયો;
પાર્વતીની માયા પરહરી, પાર્વતીપતિ^૩ ઉપર દૃઢ ધરી. ૮૪
- સમગ્રવા સુખ સંસારનું, બાળકમના અંગારનું,
નિજ કર્યું અનુભવવા ગેહની, રાખી ઘેર દુર્ભણ દેહની. ૮૫
- વીત્યું પછી શું એને અરે? વૃદ્ધપણે વનિતા શું કરે?
કહું હવે તે શુણ્ણે કાન, માનનીનું ઉતર્યું સૌ માન. ૮૬
- ચાંપે ચપકા વહુ વેણુના, ક્યું શખ્દ શું તે કહેણુના?
સહન કરી ધીકી પરજાણે, વઢે વહુથી એનું નવ વણે; ૮૭
- કહે લક્ષ્મી “મા કરશે શોર, જાણ્યું હવે તમારું જોર!
બકબક કરતાં બહુ દિન ગયા, હવે ન રાખું તમારી દયા. ૮૮
- કરે કામ કંપારી ચઢે, લવતાં જીભ પાછી નવ પડે!
દૂધમાંથી પોરા પારખો, ડહાપણનો કરીને બહુ ડખો! ૮૯
- તે નહિ કાવે સાચું કહું, માપે લેશ હવે નહિ રહું!
એક કહી સાંભળશે ચાર, માટે કરજો કંઈક વિચાર. ૯૦

- સાંઠી અંખરાં કરી અતિ ઘેર, ડોસાને પળવી બહુ પેર;
 બાવો કરી કાઢ્યો કાશીએ, પણ નહિ કદી અમે નાસિયે!!” ૯૧
- વજ્ર વાક્ય વહુનાં સાંભળી, પાર્વતી તવ બોલી પરજળી;
 “વદતાં વહુ આવાં દુર્વાક્ય, વાગતી નથી જીભે ક્યમ ત્રાકા!” ૯૨
- એ શુણ્ણી વહુ બહુ વળગી વઢી, વ્યંતરી જેવી ચળી અતિ ચઢી;
 નહિ વદવાના બોલી બોલ, મારી ગાળો તણી ગલોલ. ૯૩
- પતિને કોપી કહ્યું બહુ પેર “ ડોસલો નવ જોઈએ મુજ ઘેર;
 એ લાં હું નહિ સાચું કહું, રોકી નહિં તમારી રહું. ૯૪
- ઘડપણુ ગત એની છે ગઈ, સાસુ શોક રૂપે છે થઈ !
 રહે બાળ માફ પારણે, તોપણુ બેસી રહે બારણે. ૯૫
- આજ પાણી બરવા હું ગઈ, વાર મને લાં કંઈએક થઈ;
 રડી છોટિયો રાતો થયો, જાણે જીવ નીકળીને ગયો!
 તોપણુ ડોસી રજ નવ ડગી, શાની મા એ જાણો સગી ! ૯૬
- ઘરમાં ઘંટી ચાટે જ્ઞાન, હાંકે નવ ડોસી ધરી માન;
 માળામાં લાળા મૂકતી, ઘર બળતે જોડે નવ સતી”! ૯૭
- ગુણવંતો કહે “ડહાપણુ રાખ, મુજ માને ભૂંડું નવ ભાખ;
 ઘડપણુ છે બાળાપણુ જશું, માટે મુખ નવ કહિયે કશું. ૯૮
- બાળકનું જોને માઆપ, કેટલું સહન કરે છે આપ;
 તો તેનું સહેવામાં અરે, કસુર કેમ કરવી કહે ખરે?” ૯૯
- “હશે ! બાળપણુ ઘડપણુ એક, સમજવો છો કરી વિવેક;
 બાળ નરક ચૂથે દડબડે, ડોસી ક્યમ નવ ચૂથે અડે ? ૧૦૦
- એમ ન સમજું હું એ પેર, વક્ષી ડોસી લેવાને વેર;
 માટે એનું કાઢો મૂળ, નહિ તો મુજ જીવતર છે ધૂળ. ૧૦૧
- એને પાપે પુત્ર સમેત, પડીશ કુવે હું ન ધરીશ હેત !”
 પતિને આમ ઉપજવી શૂળ, પાર્વતીશું વહુ રહે પ્રતિકૂળ. ૧૦૨
- એથી પાર્વતી શિર દુખ વૃક્ષ, જગ્યાં ઘડપણુમાં દશ લક્ષ;
 પેટપૂર નવ પામી ભક્ષ, પુત્ર યકી પણ ન થઈ પક્ષ. ૧૦૩
- વટવટી વિપત વિષે દિન રાત, ભોગવો દુખ ભારે બહુ ભાત,
 દહાવાના લાળા લઈ ગઈ, શમી ચિતામાં તે સુખી થઈ. ૧૦૪

અધ્યાય ૮ મો.

સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.

નારાયણંદ.

ઉજ્જૈનીમાં સરસ્વતી સ્થિતિ હવે તપાસિયે,
 મુલક્ષણી ગુણીનું દુઃખ દેખવાયો ત્રાસિયે;
 ગયો સુતાત કાશી, માત સ્વર્ગવાસી તો થઈ,
 પિયેર ઓથ પદ્મની તણી તદા તુટી ગઈ. ૧

સીમંત સુંદરીનું આવતાં નણુંદ સાસુએ
 મચાવ્યું મોટ જુદ ના સુકાયું એક આંસુએ;
 નૃસિંહ નાગરી રીતિએ જરીત ગાતમે કરી,
 તથાપિ તુષ્ટતા ન પામી તેયકી શિક્ષાતરી. ૨

અવાધિમાં બલાર્થ ભાળી ના શકે, વિરાગમાં
 વળ્યો સુવિપ્ર આપ, તાપ જોઈ રાગ આગમાં;
 પિતા છતાં સીમંત ઓરિયો લીધો સરસ્વતી,
 દિશાજ માત્ર દાખી તેની વાત મેં કહી વીતી. ૩

સરસ્વતી સુતા જણી ધણી ધણી દુખી થઈ,
 •પિયેરથી લઈ સુઆળી સાસરે યદા ગઈ;
 ધયોજ ઊંજરે સુતાની સાથ પાય જાહેર,
 ગણેશ પાટ મેસવા સમું જણાયું તાહરે. ૪

નણુંદ માતને વદી, “વદ્દજ જોની આવિયાં,
 વધાવો લે ઉતાળળી, કમાણી મોઢી લાવિયાં.”
 ન વ્યંગ્ય સાંભળ્યાં છતાં વદી સરસ્વતી રતી,

૧ સરસ્વતીનું એક પણ આંસુ સૂકાયું નહિ, એવો કલેશ એના સી-
 મંતમાં સાસુ નણુંદે કર્યો. ૨ નરસિંહ મહેતો. ૩ પેટે. ૪ પૂરત, મોસા-
 જાની રીત. ૫ સંસાર સાગર. ૬ માયા-પ્રીતિ; માયામાં તેણે કેવળ
 દુઃખ વીકું.

- ઉપાડ સાસુ ને નણુંદ શબ્દનો થતાં અતિ. ૫
 વીંચું પછી સુતા છતાં અપાર એહને અરે !
 વીતેછ વિશ્વમાંહિ એવું સોંધી સ્ત્રી વિષે ખરે !!
 સરસ્વતી સુરીત ચિત્ત રાખી, દીકરી તણું
 કરે જાતન રત્નથી અધિક ઠીક, શું બાણું ? ૬
 'કુભાંડી સાસુ દે તદા, ગદાસમીજ ગાળને,
 "કમાણી તારી જાણી એ ઘડીક દૂર બાળને !!
 વિદારતાં 'શિક્ષા વહેછ કેમ સોર સર્વદા,
 નથી થવાનું કાંઈ એહને ન ખીશ તું કદા !" ૭
 નણુંદ ટાલુકો કરી પૂરે તદાજ ટાપરી,
 "મળીછ મોઢી એહને જભવીશ એ કમી કરી ?
 ન ખાવું પીવું જોઈશું હવેયી એહને જરા,
 પધારી અન્નપૂરણા બ્રૂજનવશે બધી પધરા !!" ૮

દોહરા.

- આમ ડામ નિત દે ઘણા, સાસુ નણુંદ અપાર;
 કામ કાજ કરતાં છતાં વાકું બોલેલી બહુ વાર. ૯
 તનયા છવી ત્યાં સુધી, તરફેડા કરી કોડ,
 અદેખાછ કરી આત ઘણી, શુણવ્યા શબ્દ મરોડ. ૧૦
 મરડાથી માંદી થઇ, શરી શિશુ સરખી બાળિ;
 સરસ્વતી સાવધ નહી ઘણી જોયું ન કોઈએ બાળિ. ૧૧
 વીતક એ વેળા તણું, મુખ વણ્યું નવ જનય;
 કદ વાત શુણતાં બધી, કાળજડું કરપાય. ૧૨
 માટે વીતી વિપતિ જે, સુતા સમયની સર્વ;
 કથતાં કમકમી બાળને, ગાળુ મનનો 'ગર્વ. ૧૩

૧ કુપાત્ર-ફિતુરી. ૨ પથરો. (જ્યાં સ્ત્રીઓ હલકી ને સોંધી ગણાય છે, ત્યાં આ પ્રાંતમાં દીકરીને પથરો કહેવાની રૂઢિ છે.) ૩ ગમવું. ૪ પૂંછ. ૫ પૃથ્વી. (એને ઘેર અન્નપૂર્ણા પધારી છે, તેથી એ તો હવે ધબકારે ધરતી ધૂળવશે ! દીકરીની જગોએ અન્નપૂર્ણા વક્રોક્તિમાં.) ૬ કવિપણાનો ગર્વ.

- તનયા દેહ તજી ગઈ, ત્રીજા વરસની માંહિ;
મા મરવાની ખબર પણ, આવી એવે લાંહિ. ૧૪
- પછી શું પૂછું કષ્ટમાં, કામર્તીને એ વાર ?
દુકાળ મધ્યે આવિયો, માસ અધિક નિર્ધાર. ૧૫
- કંથ કુટિલ છે અતિ ઘણો, દુર્વસની દુઃશીલ;
ભમતો ભૂત સરીખડો, કૂર ભયાનક ભીલ. ૧૬
- વૈદું શીખવા બહાનું કરી, જામ બાવા મઠ માંહિ,
કરતાં કેદ શીખ્યો અધિક, બગડ્યો બહુવિધ લાંહિ. ૧૭
- ચેલી ચેતનદાસની, ચેટક ભરી અપાર,
વળગ્યું ચિત્ત એના વિષે નટવરનું નિર્ધાર. ૧૮
- એથી આજ સુધી ન મન, મળ્યું નિજ મલિકા માંહિ;
મા એને વિષ ભેળી વળી કસર ન રાખી કાંઈ. ૧૯
- નળુંદ તૃણા નીકળી નબળી આખર છેક;
સતી ગણાતી સટકી ગઈ, તજી કુળ કેરો નેક ! ૨૦
- એથી દીક્ષિત દંભીનું, નાક કપાયું નેટ;
માની જાની રીતથી, પહોંચ્યો જામપુર ફેટ ! ૨૧
- કૃષ્ણા કલહ વિષે પડી, લઠી વઢી સુત સાથ,
જૂદી આખર જઈ રહી, ઘડપણ ધસીને હાથ. ૨૨
- લઢી વઢી ત્રણ બાંધવા, જૂદા થયા જરૂર;
ભાગ લાગને વહેંચતાં, વહ્યાં લોહીનાં પૂર. ૨૩
- હેમમાયું જાતમ તણું લઠી નટવરે લીધ;
દિવસ ક્રિયા દીક્ષિત તણી એથી ન કોએ કાધ. ૨૪
- સરસ્વતી સાસુ તણી, લે રોજ સંભાળ;
ઘરમાં ઘાલી નવ શકે, પેટ પતિની ફાળ. ૨૫
- પણ સૌ પૂર પાડતી, ખાન પાન ભણી ભાત;
અહો ! અખિલ આ વિશ્વમાં, સજ્જનની શી વાત ? ૨૬
- રોડું ઈંટ કે લાકડી, આપટતાં શુભ જાડ
મીઠાં ફળ દે મન ગમ્યાં, અવગુણીને કરી પાડ. ૨૭

- સનન સુવર્ણ ૩૫ છે, અવશ્યથી અમિયો આપ
પડે ન સ્યામ, સુકાંતિ ધરી, ગુણ કરી દાખે માપ. ૨૮
- તેમ સરસ્વતી સાચુને, કરી ઉપકાર અનેક,
શોભે સૌનાં વદનમાં, દાખી નિજનો નેક. ૨૯
- કૃષ્ણા કાળા સુખ થકી, કઈ રીત માને પાડ,
જેણે કેર કરી ધણો, વહુ શિર ઉગવ્યાં ઝાડ. ૩૦
- પણ પીંગળી પાણી ઘષ, આંખ આસુ ભરી એહ;
“વહુ તે દુખ સહી સુખ મને આપ્યું” એમ સુખ કેહ! ૩૧
- સરસ્વતી કહે સ્વામીને, શાંત જોઈ કા વાર;
“માણ વિપત વહે ધણી, વૃદ્ધપણે આ વાર. ૩૨
- લાવો આ ઘર એમને, હવે ક્લેશ નહિ થાય;
રાખે જૂદાં વૃદ્ધને, નહિ ઠીક દેખાય.” ૩૩
- અકુટી ચઢાવી રક્ત થઈ, કહે નટવર તવ આમ;
“ઝમ દઈશ રંડા કદી, દઈશ ડોસીનું નામ!” ૩૪
- ચતુરા ચટ રહે ચૂપ તવ, પતિનો જોઈ પ્રકોપ;
કૂર કુટિલ પાપાણુ પર, ચઢે ન કદિએ ઓપ. ૩૫
- અતિ સ્વચ્છંદે ચાલવું, ગમે તેમ ધર માંહિ,
લક્ષ્મી તેમાં ડોસીનું કેમ ધાતવું ત્યાંહિ. ૩૬
- એહ વિચારે વહુ તણી, શુણે ન નટવર વાત;
દિવસ દિવસ પરમનવિવશ, ઉપજાવે ઉત્પાત. ૩૭
- ન્હાદુખ દેહે ભોગવી, પક્ષાઘાતે પ્રાણ
તજ્યો તરફડી સાસુએ, લીધી ન કરીએ દહાણ. ૩૮
- પતિ ઘેર પછી પકનની, રહી શો આખ્યો સ્વાદ ?
વર્ણવું તે વાણી વડે, સાંભળજો અવિવાદ. ૩૯

ઓપાદ.

નિર્ભાગીને ૧ શુદ્ધ કે ઓવી, મળે ન સુખ ઊંવતરમાં કદી;

૧ પારકે આઘીન મન છે જનું એવો. ૨ અનવાળિયુ. ૩ અધારિયુ.
(નિર્ભાગીને શુદ્ધ કે વદમાં કોઈ દિવસ આખા જન્મારામાં સુખ મળવું નથી.)

દુખ દરિયાનો નાવે અંત, ચલવે નાવ કરીને ખંત.	૪૦
એક પાર કરતાં પટ અન્ય ખડું રહે, ખોટું વિધિ ધન્ય!	
સમજો સાર અહો એ થકી, પોણે અનર્થ પેશે નકી.	૪૧
પદ્મનીને પોકળ દુર્ભાગ્ય, પ્રકટેલી ચોરીથી આગ;	
હજી ન શાંતિ પતિ સાથે પડી, (પણ) હોલેથી ચૂલે અહિં પડી.	૪૨
ફાંસ સાસુ નણુદીની ટળી, સ્વામી સાલ પેટું ના રળી;	
ધણીને કોની ન રહી ધાક, વગાડવા લાગ્યો વીર હાક.	૪૩
પરસણ ચરતો માતો સાંઢ, પતિ પેખ્યો પાખંડી દાંડ;	
સ્વચ્છંદે વત્તે બહુ પેર, કામનીને કનડે કરી કેર.	૪૪
ગુગડું જરી વ્યસન તમામ, શીખ્યો નટવર નજર હરામ;	
પિયરતણો પૈસો સ્ત્રી તણો, ધાણુ વાળતો તેનો ધણો.	૪૫
કો વખતે હડ શકે તે કરે, “આપ કંઠી તારી મુજ રકરે;	
દેવી છે દેવા આડમાં,” એમ કહી નાખે આડમાં!	૪૬
જમનીને ધરની સ્ત્રીતણાં, પટભૂપણ પહેંચાડે ધણાં;	
ખાવો ખેડો માળા જપે, જે આવે તે એને ખપે.	૪૭
ટોંગી આવા કોષક હોય, ન જાણવા એવા સી કોય;	
એવાને સ્ત્રી પુત્રી કશી? ટેલમાટ મંદિરમાં વસી.	૪૮
અદેખાઇ એમાં નવ હોય, સમંદર્શી સ્વાર્થી અનિ સોય;	
એતનદાસ હવે એ સમે, તીર્થ સંચર્યા શુણ્યજે તમે.	૪૯

હરિગીત છંદ.

બરમાંથી જર વર ધૂળ કરતો દેખી અખળા જિયરે,	
“સમજો અરે શુભ સ્વામી! આમ કરે અરથ કંઠ નદિ સરે;	
સ્વાર્થીજ સઘળા લોક, અર્થ સુધી અજ્ઞા રહેશે સદા,	
સરતાં અરથ સંકટમાં, નહિ સહાય કો થાશે કદા.	૫૦
ફળ રહિત વૃક્ષ થયેથી પંખી લાગ કરતાં એહનો,	
સરવર સુકાયે સારસો તજી જાય કાંઠો તેહનો;	
રસ ચૂસી લઇને ભમર પુષ્પ તણો કરે પરિલાગને,	

૧ જટ લઇને. ૨ હાથમાં. ૩ આ રાખ્દમાં શ્લેષ છે. ૪ આવા સમંદર્શી હોય તેજ સ્વાર્થી હોયછે, ખીજ ખરા નહિ.

- હરણો તજે વન તેહ, જોહ પડી ગયું વશ આગને. ૫૧
વળી ગરથ ગાંઠ ગયેયો ગુણકા. તજે તીક્ષ્ણ વદી વહી;
પદ્મજ નૃપની ખખર મંત્રી નવ પૂછે દોડી ચઢી;
આ રીત તત્પર, સ્વાર્થનાં છે સર્વ જન સ્વામી અહો!
નયો કોઇ કોનું અત્ર, પીતળ પ્રીતને ન કદી ચહો. ૫૨
આપત્તિમાં સમન્નય સાચો મિત્ર કે પાકો અરિ;
પૈસો ઘટે પરખાય, પારકો આપની ખોટી ખરી;
માટે હું જોડું હાથ, નાથ વિચારીને પગલાં ભરો,
તજીને ઉપાધિ તમામ, રાખી હામ ઉઘમ આદરો.” ૫૩
કંઈ કામ માટે કેદ ધૂનમાં, મૌન ધરી ધણી જવ રહ્યો,
તવ પથર પીગળી જાય એવો બોધ ઉપરનો કહ્યો;
ને શુભી પ્રગટી આગ, આંખ ઉઘાડી ઊંચું જોઇને,
બનિયો બહુ વિકરાળ, દીધી ગાળ રહી સ્ત્રી રોઇને. ૫૪
“લવરી કરી રહી કે નહિ? બકતી રહે છાની હવે,
ચટ આપ ચંદનહાર, સમજી શાણી થઇ કહું સવે;”
સમજ્યો ના કહેતાં નડે, ડસ રાખીને પૂરી દમે,
ધરમાંથી આવે હાથ તે, લઇ અંચ ને ધૂળ ધમે. ૫૫
આ વિપતના વિસ્તારથી કંઈ બચાવક એ જોયે,
ઉર માંહિ ઉપજે ત્રાસ, જીજ્ઞાસે ઘણી છાતી બજે!
તેથી પ્રગટ દુખ સ્પષ્ટ કરતાં લેખિની નયો ચાલતી,
સર્વસ્વતો પડી પશુ હાથ, વિપરીત વાત એ ઉર સાલતી! ૫૬
થોડે દિવસ થડ કાપવા, જડ જમની ધરમાં લાવિયો,
છૂપું કર્યું એ કામ, ઘોળ ઘણો ગજબનો ઘાલિયો;
ફળ આમ્રનું તજી આકનું સંધર્યું રાખે જોહમાં,
દેવાંગના ડાખી કરી, દિલ દીધું ડાકણ દેહમાં. ૫૭

૧ પરસ્ત્રી. ૨ પોતાની સ્ત્રી. (સ્ત્રીની પરીક્ષા પૈસો ઘટે થાયછે, એમ પંડિતો કહેતા આવેલા છે.) ૩ જલકાઈ જાય. (સરસ્વતીના દુઃખનો વિસ્તાર કરતાં કંઈલા અને બચાવક બન્ને રસજલકાઈ જાય, માટે દુઃખ ને અંચ બપજે, તેથી વિસ્તાર કરતો નથી. ૪ ધર. ૫ અળખામણી.

કેતકી ક્યારે પરહરી, કૌવચ ઉગાવા આદર્યું,
કંકુનો ભૂસી, કુટિલ કાળજનો કરી કાળું કર્યું;
શુભ વંશવર્ધિની વેલ વનિતા છાંડી વંશનિકંદિની
વિષવેલ બહુ વંડેલ બહાલી કાઢી કંદની નંદિની.^૧ ૫૮

સ્વકૌયા સુવર્ણ તજ કથિર પરકૌયા નટવર સંધર્યું,
પરિણામ મૂકી પોક, પૂલ્યો ફેક એમાં શું સર્યું?
રાખી બહુ રાજ થઈ રાણી કરી રખડેલીને.

સતી આપ પતિવ્રતધારી દાસી ઠામ મૂકી ઠેલીને! ૫૯

જેણે મુકી કુળ લાજ, રાજ મળ્યું ગણે તે આપને,
થાપે ઉથાપે ચાલ્યો સમ, માને ન કોના માપને;
તે રીત તજીને ભીત, નાથવનો સરસ્વતીનાથ તે,
ગુલમી થયો નિજ ગુવંતીપર, ઝાલી શકે કુણ હાથ તે? ૬૦

ચોપાયાની દેશી.

નટવર નિજ નારીને કહેછે, “સાંભળ વાત તું મારી;
વાત કરી ઘરની જાહર તો, નાંખીશ તુજને મારી! ૬૧

તાકે તાંડે જે તું સાંડે, તો મૂગી તું નરહેજે;
જમનાજી જે કહે તે કરતાં, ના મુખથી નવ કહેજે! ૬૨

અદેખાઇ કાઢી તો આંખો ફાડીશ નિશ્ચે તારી!
ચળવળી જીભ કદી જે તુજ તો સજ છે પાળી મારી!!” ૬૩

ડર દેખાડી દમ બહુ દઇને, ખર તે ખુશીથી ખેલે;
એને દિલ બળતે દિલડાહી, રાંધી રસોઈ મેલે. ૬૪

પહેલે દિન કંસાર કરાવ્યો, ગેલિની પાસે પતિએ;
નાખી પાટલા સમીપ અઝાં બે, પિરશ્યું શાણી સતીએ! ૬૫

ધણિયાણી સમ માડ્યો સઘજો, ધુતીશું વ્યવહાર;
ખાય ધણી ગમ, પહેરે શંખિની સતીના શુભ શણગાર.

ઘરઘંઘો ધણિયાણી પાસે, પાપી પૂર્ણ કરાવે;
રાખ રાખ સરખી પાટે બેસારી પાન ચવરાવે! ૬૭

૧ પુત્રી. (જણે કંદની-ફેલનીજ પુત્રી નહિ હોય શું એવી.)

- કે વખતે હઠાપણુ દર્શાવ્યા, ચલણુ જણાવ્યા જમની,
દૂધમાંથી કાળું કાઢે ઝટ, જાણે ભગતી જમની! ૬૮
- અવર્ણ્ય દુખ અબળા આતું બહુ, માન ગ્રહણ કરી સાંખે;
પેટ બળે પણ અણચાલે મલકાતું મુખડું રાખે. ૬૯
- આ પરથી બીકણુ બાળી લાગણી વની નવ લેખો;
દિવતદીન દામણી દેખી નવ પશુ સરખી તે પેખો. ૭૦
- પશુ સરખી પણ પેખી આતું, સદન કદાપિ ન કરે;
તો દેવી જેવી જીવતી આ સદન કરે તે શું અરે? ૭૧
- ડો મેર પણ ન ડો કદિએ, તુટે આભ નવ ત્રાસે,
માર કંથનો પડવા બીકે, તે ક્યમ ઉરથી ત્રાસે? ૭૨
- ત્રાસી તેથી બની ઉદાસી, અણચાલે રહી વશમાં,
નવ કરવાનું કરતી સતી નવ જાણો રાત દિવસમાં! ૭૩
- પણ પતિવ્રતનો ટેક ધારી વ્રત વિપમ આદરી પ્રબળા,
ધૈર્ય દાલ ધરી વિપત્તિ ઝટકા, ઝીલી રહી છે સખળા. ૭૪
- આજ સુધરવા માટ તિતિક્ષા સાધન મુખ્ય કરીને,
આકળી નથી થાતી રાતી યદ્ય, ક્રોધ વિરોધ ધરીને. ૭૫
- ‘ધીરજનાં ફળ મીઠાં’ ગણી મન, કાળ ક્ષેપ તે કરતી;
નાનતણી શીખામણુ ઉર ધરી, બાળા તે અનુસરતી. ૭૬
- શીખવ્યા છે સારી રીતે ‘પતિવ્રતા ધર્મ’ નિજ તાતે.
અબ્યુદય એમાં અબળાનો વર્ણ્ય છે બહુ વાતે. ૭૭
- તેથી ટેકમાં રહી તે રામા, કરતી નિજ કર્તવ્ય;
સ્વામી આગ્રા શિર ધરતાં, ગણતી ન સન્ય અપસન્ય. ૭૮
- બાકી કહો આતું કુણુ બાળા, સદન શકે કરી કટ?
અદેખાઇ પશુ પક્ષીમાં છે, જેની સૃષ્ટિમાં સ્પષ્ટ. ૭૯
- આવાં દુખથી કંઈ કામિનીઓ, પૂરતાં કૂપ ન ડરિયો;

૧ ધણીના ત્રાસથી ત્રાસી ને ઉદાસી બની અણચાલે વસમાં રહીને
તે સતી ન કરવાનું કરતી હતી, એમ કદાપિ ન જાણ્યો. ૧ ધીરજ-સખુરી.

- ધણીમાં હંગ ન દીઠે કંઈકે, દૂપો કંઠે ધરિયો. ૮૦
- ખર જેવો નર જોઇ પર નરમાં પ્રીત કરી કંઈ નાહી;
વિષ આપી એવા વરને, ગાંઠું કરતાં નવ ગાહી. ૮૧
- સરસ્વતીને વણ પરણી શોકનું, દુખ બહુ વધિયું એવું,
કવિ કોવિદ વર્ણી તે ન શકે, જીભ ન વદવા જેવું. ૮૨
- માગ ધરતી આપે એવું મહિલા તે નજરે નરખે!
પડે વીજ એવું વિપરીત ચિત્ત સ્થિર કરી ઉરમાં પરખે!! ૮૩
- અનુભવ એવો કો બાળાને, જીવતે કદિ નવ થાશે;
બાળવિવાહ તણો બુધ જન જોશેજ ગજબ છે આ શો! ૮૪
- સરસ્વતી વીતક શુણ્વતાં સુંદરી કંઈ મૂર્છિત થાય;
સાંભળતાંમાં રૂધિર શરીરનું, તરત સુકાઈ જાય! ૮૫
- તેથી પટંતર રાખી ઉપરની, વાત સ્વદ્ય આ કહી છે;
સમય સમયની વીતક વાતો, કવિના ઉરમાં રહી છે. ૮૬

અધ્યાય ૧ મો.

લક્ષ્મીવહુની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યુ.

૩ચિરાછંદ.

- ધારામાં ગુણવંત તણી સ્થિતિ, વર્ણુ વદન થકી સુજનો,
વીતક સમય સમયનું શુણતાં, દુખ પામી દિર-મૂઠ બનો;
કુભારગ્નના દુખની કહાણી, જેને વીતી તે જાણે;
અવર અહઃકૃતિ અતિ ધરી મનમાં, મિથ્યા મોટમ હર આણે. ૧
- પદ્મનાથ પરલોક ગયા પછી, ગરથ ઘણો ગૌતમ ધરનો
કયો પ્હોંચતો પિયર લક્ષ્મીએ, હિત વિચાર ન કયો વરનો;
માનું હિત ચાહ્યું માનનીએ, ઘણીનું ધન ધૂળધાણી કરી,
સાસરી પરજરિ સ્નેહ ન જેને, પિયરરખું નીવડીજ નરી. ૨
- પાર્વતીએ પૈસા વાળું ધર સુતહિત ચાહી પસંદ કર્યું,
પદ્મનાથ પડતે પોહુંદમ નોકળ્યું ખાલી ખોખ નર્યું;
લક્ષ્મીની લાઝચથી લક્ષ્મી વરાયી સુતને બદાલ ધરી,
દરિદ્રતા ધર ઘાલી તેણે, લક્ષ્મી ધરની દૂર કરી. ૩
- ગૌતમ પાર્વતી જીવ્યાં ત્યાં સુધી, કબૂજે કંઈક રહ્યો ધરમાં,
મેળ પાડી ભામિનીએ પછીથી, વક્કર નહિ જેઈ વરમાં;
વક્કર કયાંથી પડે પ્રથમથી, વર ન્હાનો વહુથી મળિયો,
બદી નહિ એ કારણ બાળા, મેળ ન મૂળ થકી મળિયા. ૪
- શૂરપૂર સંગ્રામ વિષે નર, ધીરવીર, ધીંગા હોયે,
તરણી તેનું તોલ ન રાખે, તીખો તક્ષક સમ તોયે;
પંડિત ગ્રાંઠ જગત જાહરને, કાયર કામની સઘ કરે,
વિજયી નૃપને વશ નવ રહેતાં, ફાવે લમની આપ ફરે. ૫
- આમ કામ કામનીનું છે ત્યાં, ગુણવંતની ગુંજશ કશી ?
રામા રહે તો આપયી નહિ તો સગા આપથી જાય ખસી;
સરખી નથી જગમાં સુંદરીઓ; ભરિયો કંઈ બલપણ જળથી;
વક્કર વરનો આપ વધારે, ધર્મ ગણી નિજ, નહિ બળથી. ૬

હોય રોગી કે રંક કદાપિ, હંગ વનો નહાનો નિજથી,
તોપણ તરણી તોલ વધારે, રવામી નિજ સમજી રીઝથી;
બહે ભિખારી હોય તથાપિ, થાપી નિજ ભર્તા ઠામે,
ભામા ભક્તિ કરી શુભ તેની, નિત્યે શિર ઝેને નામે. ૭

કેળવણી કુમળી વયમાંથી, ઉત્તમ આપેથી બાળી
નીવડશે નારી સુખકારી, વરનું હિત કરવા વાળી;
લક્ષ્મીને લધુ વયથી કરીએ, કેળવણી ન મળી રૂડી,
મેં જોઈ લાડકી માની મહિયર, નીવડી કુળકાતર કૂડી. ૮

પૂર્વ વાત અત્રે વિસ્તારી, નથી કહેવામાં માલ કશો;
વાત કહું ચાલુ ગુણવંતની, જ્યારથી ફાંદે પૂર્ણ ફર્યો;
અંપાણો વય ચૌદ વર્ષમાં, પિતા ગયે ઘરભાર થકી;
ભણતર ગણતર પાર ન પામ્યો, નહાનપણે પરણે નક્કી. ૯

જોડાયો સંસાર ઘાણીએ, કાચી વય કસ પ્રાપ્ત વિના,
કશું પરાક્રમ દાખી ન શક્યો, બગડી જેની બહુજ બિના;
પિતા તણો અધિકાર પામવા, યોગ્ય બન્યો ન, રહ્યો નબળો,
વિધા વિત્ત ન મેળવી શક્યો, શરીરે પણ ન થયો સબળો. ૧૦

તીવ્ર બુદ્ધિનો હતો તથાપિ, બાળવિવાહ તણે દોષે,
બાહુક જેવો બન્યો બાપડો, સ્ત્રીએ આગ ધરી ક્રોધે;
વિત્ત જતાં ચિત્ત ભ્રમ બહુ બન્યો, આવીશ વર્ષ તણી વયમાં;
બાળક ચાલુ હવાં ઘર મધ્યે, વિપ્ર વહો વિપત્તિ વ્યયમાં. ૧૧

ખરચી ખૂટી ધરની સઘળી, માર્ગ કમાણી તણો ન રહ્યો,
દેવાને દરિયે પડવાને, ચિત્ત વિચાર બહુ વાર ચલ્યો;
ભિક્ષુકવૃત્તિ, તણ નિવૃત્તિ, દાનાધ્યક્ષ તણે તનુજે,
રે! રે! ગ્રહણ કરી! બહુ શું કહું? મોટમ માની નહિ મનુજે. ૧૨

કર્મ કઠિણ કાયા સુવાળી, કાળી રાત્રિ સમી માયા
વળગી વિપત્તિ વોહે ધરવા, કરવા ક્લેશ સતત કાયા;
ભવ દરિયો તરવાને ચઢિયો, પથર નાવ વિષે પોતે,
જોખમ બહુ જેમાં ઝટ જોયું, પામ્યો પાર નહિ રોતે. ૧૩

૧ બંડાર. (પૈસાના બળનામાં સ્ત્રીએ આગ ધરી, મતલબ ઊડાવ્યો.)
૨ અર્થમાં. ૩ માણસે. ૪ નિરંતર.

વિકટ માર્ગ વસમો બહુ જોયો, ચલાવવા ધરસૂત્ર તણો,
 રહાયક સાચું કોઇ ન દીકું, ગભરાયો ગુણવંત ધણો;
 ધરણી ૧૫૩ણી ૩૫ નીવડી, હબક્યો નર એથી આપે,
 ગેહની દેહની દમનારી નિજ ડાળ ખેસવાની કાપે. ૧૪

કાયર કંથ કરે કામની નિત, ઉલટી રીત ચાલી દાલી,
 કરે છેડવા છણુકા છછણી, વ્યંગ્ય વદી નાખે બાળી;
 પ્રહર ચઢે પોદીને ઊઠે, ત્યાંથી રૂઠે પતિ દમવા,
 પ્રહર જતાં જાંપી નવ સૂતી, સ્વામીને ન દિયે શમવા. ૧૫

કામ વિષે ભલિવાર કરો નહિ, જીભ સવાગજની શૂરી,
 બક બક કરતી જક નવ છોડે, વઢવામાં પ્હોંચે પૂરી;
 પતિની રીશે કરે રોટલો, બાળકને મારી મારી,
 ધણીની ધાક ન માને મમતી, વજે નહિ કોની વારી. ૧૬

ચોપાઈ.

લાલ બની લક્ષ્મી દિન એક, કરી તરફેડા તુચ્છ અનેક;
 કહે કંથને “કયમ સુઈ રહો, આદર્યું છે શું મુજને કહો. ૧૭

થયા માડવા ત્રણ તૈયાર, તોપણ ચિત્ત ચિંતા ન લગાર;
 મોંજોયો મગનો આ થયો, ઊઘાડો પગ હાથે રહો! ૧૮

છોકરીઓ પણ અડવી ફરે, કંકણ સોનાનાં નયો કરે;
 ધર ખેસી ખેડાખડ થતાં, વહે સોર કયમ કર પગ છતાં! ૧૯

ઉઘમ કરતાં આવે તાવ! ધરથી નીકળે વાગે ધાવ !!
 આમ હતું તો શિદ ખુંપ ધરી, પારકી જણી ભવ બાળ્યો વરી? ૨૦

જેણે આ ધર દેખાડ્યું, પાતું મુજ એથી પાડ્યું,
 જજો જડામૂળ તેનું સર્વ! પેખ્યું નહિ પરણી શુભ પર્વ! ૨૧

મળ્યો પીંપજો કે વડ નાહિ, વળગાડી આવળિયે અહીં;
 એવાં ઊંધાં મુજ માખાપ, મુઆં ત્યાંથી મરજો દગિ આપ !! ૨૨

૧ પરાણી-બળદને ઘોંચવાની આરવાળી દંડિકા. (લાકડી.) ૨ પુત્રી-
 ઓ. (બોલવાની રૂઢિમાં શ્લેષમાં પુત્રીની જગાએ માડવો શબ્દ વ્યંગ્યમાં
 બોલાય છે.) ૩ શાપ-બદ્ધવા. (લક્ષ્મીના બોલમાં શાપને ઠેકાણે શ્રાપ
 અશુદ્ધમાં બાણી લેવા.)

સાસુએ ડાકણની રીત, દમી મને દુખ દીધું ખચીત!
 વેરાગી સસરા અહિં થયો, ચોળાની ચાલ્યો ચટ ગયો !!!” ૨૩
 વિષમ વેણુ વામાનાં શુણી, લાગી કંથ મરચાંની ધુણી;
 થયાં રક્ત લોચન ધમધમ્યો, શાંત છતાં એ વેળ ન શમ્યો. ૨૪
 ઉઠ્યો આકળો થઈ અતિ આપ, “વઘો રાંડ મૂકે ક્યમ માપ!”
 એમ વદી પાટુનો પ્રહાર, કથે ક્યો ન લાગી વાર. ૨૫
 લાત હણી લલનાને તદા, કર્યું તોફાન તરણીએ તદા;
 “મારી નાખી એ મારા આપ!” એમ પુકારી ક્યો વિલાપ. ૨૬
 ફતવા કીધા નારે ફેક, મળ્યા પાડપાડોશી લોક;
 રાગ કાઢી રડતી નવ રહે, “હાય મરી ગઈ” મુખથી કહે. ૨૭
 “જમની પાટુ જમણી ફૂપ, લાગી વસમી તેનું દુઃખ
 નથી વેઠાતું એ આપરે! પ્રગટયાં મુજ પૂરણ પાપરે! ૨૮
 કસાઈ કાટલું માફ કરે, હાય! હાય! હું શું કરું અરે !!
 દુઃખે મરી રહીયું આ વાર, સહો ન જાએ મુજથી માર”. ૨૯
 વદી આમ છેડો વાળિયો, બળતાને પૂરણ બાળિયો;
 “અરે ભાઈ આવું શું કરો, વિવેક કંઈપણ રાખો ખરો! ૩૦
 દાનાધ્યક્ષ તાણું ઘર આજ, વગોવાવતાં ન ધરો લાજ;”
 એમ અનેક રીતે કહે લોક, “ફળેન શાને થાઓ ફેક?” ૩૧
 શીખામણ સૌની સાંભળી, ગુણવંતો ધીકે પરજળી;
 દેખી ન્યાય ઉલટો નિજ દૃષ્ટ, લાજવંત ઉર પામે કષ્ટ. ૩૨
 મનની મુનમાં રહે ક્યાં કહે, જે જ્યમ કહે સમ મળી જઈ સહે;
 જાની રાખી લોકે લક્ષમી, શાંત પાડી તોપણ નવ શમી. ૩૩

દોહરા.

રાઠ પતાવી લોક સૌ, વિખરાયાં જે વાર;
 માનની મોડી રાત્રિએ માંડ્યું ફેલ નિર્ધાર. ૩૪
 “પીટયે પાટુ હણી મને, રડયે બહુ રંજાડિ;
 નબળો માટી વહુ ઉપર, શૂરો દીડો દાડિ. ૩૫
 માટે મારાં છોકરાં લઈ હું કુવે પડીશ;
 ચોખું કરી એનું બધું નિત્યે મુએ નડીશ!” ૩૬

૧ ધણીને જમની ઉપમા આપી, એક લેખે ગાળ હેતી બચે ને રડતી બચે છે. ફિતૂરી સ્ત્રીઓ આમજ કરે છે.

બપડી એમ નિજ બાળકો, જગાડિયાં ઝંઝેડિ;	
જવા કુવે તૈયાર થઈ, તે સધળાંને તેડિ.	૩૭
કાચી ઊધથી ઊઠિયાં, કુમળાં કાલાં બાળ,	
રો કકલાણુ કરી રહ્યાં, મા જેની મહારાણ.	૩૮
ટીપ્પાં તવ બહુ તેમને, કરી કારમો ક્રોધ;	
કંપ્યો કંથ કુતૂત આ દેખી શુભી દે મોધ.	૩૯
“નારી સારી રીત આ નથી કહું શું બહુ વાર ?	
ઉચિત ન કરવું આમ જો, દંગે રહે નિર્ધાર.”	૪૦
એમ કહીને બાળ સૌ લીધાં એથમાં આપ;	
તાણા તાણી એ સમે, થઈ રહી અધિક અમાપ !	૪૧
વિચિત્ર ચિત્ર જણાવવા, એહ સમયનું અથ,	
કવિ લેખણુ અટકી પડે, પ્રકટ કરું શું પથ ?	૪૨
કરુણા હાસ્ય ભયાનકે, મિશ્રિત આ મંડાણ,	
મધ્ય રાત્રિએ મચી રહું, ન જાવ વર્ણુ વાણ.	૪૩
માત્ર કલ્પના એહની કરવી સુજન સુખાણ;	
એપરથી ગુણવંતની, સ્થિતિ નિરખો નિર્વાણ.	૪૪
જેંચ તાણ કરતાં ધણું, બાળક પામ્યાં કષ્ટ;	
કારમી ચીસો તેમની, શી હું વર્ણવું સ્પષ્ટ ?	૪૫
બોલી બાળા બળ કરી, અંતે કરી અતિ રીશ;	
વદી વિપરીત ચિત પરજળી, જવાળા વ્યાપે શીષ.	૪૬
“ રાખ રહ્યા તુજ છોકરાં, પાળજો તું કરી પ્રીત;	
પડું કુવે હું આ હવે, ચટપટી નવ કર ચિત્ત. ॥ ”	૪૭
આમ વદી ધણીધામથી, ધળ પગ ધરતી નાર	
ચટ લઇ ચાલી નીસરી, ક્ષણ નવ લાગી વાર.	૪૮
થય્યો એથી ઉર વિષે, અધિક આપ ગુણવંત;	
ચટપટી ઉપજ ચિત વિષે, ચતુર વિચારે ચંત.	૪૯
“હાય હવે હું શું કરું, જાશે મારી લાજ !	
કામની કૂપ વિષે પડી, સૌ કહે કૂડું કાજ ॥	૫૦

પરિવાર ત્રણ પુત્રીનો, પાળું હું શી પેર ?

પુત્ર માસછે પાંચનો, વાળ્યું પાકું વેર !”

૫૧

ચોપાઘ.

આમ વિચાર કરી તે વાર, નીકળ્યો નરમ થઈ ધરખંદાર;

પાડોશી ડાહ્યાનું દાર, ઠોડ્યું ગુણવંતે ગ્રહી સાર.

૫૨

ઊઠાડ્યો હળવે દઈ સાદ, વીતક માડી કહ્યું અવિવાદ;

ધીરજ દઇ શુભ ધીરજરામ, વાધ્યો જીવંતી મનાવા કામ.

૫૩

સમજાવી બહુ બહુ માનની, લાગ્યો ઝટ મધ્યે ધામની;

ટાઢી પાડી કરી તદખીર, ખુશી થવા પિરશી મસ ખીર.

૫૪

ઝંઘડો રાગ્યો જીવંતે કરી, જગ્યાં સૌ નિશ ગઈ નીસરી;

સમય આમ શોકે વહી જાય, નારીથી નર દુખી નિત થાય.

૫૫

સંવત્સરી આવી મા તણી, કહે કંથ જોઇ સ્ત્રી ભણી;

“નારી, શુણુ મારી શુભ વાત, પધાર્યાછ આજે ધર માત !

૫૬

માટે સગાં સહોદર સહુ, તેડી શ્રાદ્ધ કરવા ચિત ચહું;

રસોઇ કર તું રૂઢી રીત, દૂધપાક પૂરી પર પ્રીત.”

૫૭

મચકો કરી માનની તવ વહે, “આવ્યાં મા તે જાણ્યું અધે !

સગાં થકી નહિ સંતોષાય, નાત કરો પૂરાં પોષાય !!

૫૮

કાને કોટે નહિ અહિં કશું, હોઠે સી આવીને વચું !

તે નથી ખપતું મારે નેટ, નાગા થઈ પોષો નિજ પેટ !!

૫૯

ઉલાળિયો આપે જયમ કર્યો, કરો તેમ ખાઈ પી ખરો !

માએ લાહા દાટયા હશે, ખરચો તે ડરશો નવ કશે !!

૬૦

સાસુનું સુખ મેં મસ લીધ, જીવંતે પાણી પીવા નવ દીધ !

તો મૂએ તેના નામનું, કશું નથી મારા કામનું !!”

૬૧

આ રીતે વાંકું પાડીને, તિથિ નિર્મુખ ડોસી કાઢીને,

ક્લેશ કરાગ્યો બહુ કંથને, પળી આપ ઉલટે પંથને.

૬૨

અવંતીમાંથી કાસદ એક એક દિવસ આવ્યો ત્યાં છેક,

તવ ગુણવંત કહે “શુણુ નાર, રાંધ ખીચડી નવ કર વાર.”

૬૩

છણુકો કરી મદ ભરી સ્ત્રી વદી, “એવું મેં નવ કીધું કદી;

- આવે માણસ તેને માટ, કંઈ ખીચડી શો વળિયો દાટ ? ૬૪
 પોત પ્રકાશો ખાસું તમે, લાજ રાખવી જો નષ ગમે;
 કરીશ આજ ખાસો કંસાર, પિરશીશ ધીની છૂટી ધાર ! ૬૫
 વેચીશ કંડી તાણીશ 'ત્રાક, માથું જતાં રાખીશ નાક !
 આપ નામ બોળો કદિ તમે, પણ હું તેમ કરીશ નહિ ક્યમે !!” ૬૬
 વરજિતિથી ઉલટી આમ, નિલ નારી ચાલે સૌ કામ;
 કંથ કહે “કરજો તું આમ,” તો કહે “ના હું કરીશજ આમ !” ૬૭
 વાળે ઝાંટે નહિ શુભ રીત, એમાં વાસી રાખે નિલ;
 ગંદવાડ ધરમાં બહુ કરે, વીણ્યા વણ કણ ચૂલે ધરે. ૬૮
 ચાલ્ય હારવાને કોયલા, પગપાક કીધા વિણ બલા;
 કાસું પીરશે ઝટ લછ નાર, છાંટે પીરશું સૌ તે વાર. ૬૯
 માપ વિના રાંધે મસ ધાન, ચટયા બળ્યાનું ન રાખે બાન;
 ‘ભૂડી રાંડને બમણો વરો,’ અનુભવ અત્ર ખચિત છે ખરો. ૭૦

હરિગીત છંદ.

- કહે એક દિન ગુણવંત, “ઉધરાણી હું આજે જાઉં છું,
 “લખણી થયેલી લેવી છે, ટાંપું હું તેથી ખાઉં છું;
 રાંધી રસોઈ રાખજે, આપીશ બૂપોરે હું નકી,”
 કહી કામનીને આમ, ગામ ગયો ગુણી નર ધર થકી. ૭૧
 રઝગી ધરોધર થાકી પાકી, પાંચ કોશથી કટથી,
 પાછો ફર્યો તે પુરુષ, અથડાયો કઠિણ અદૃશી;
 મધ્યાન્હ ગ્રીષ્મ વિષે તપ્યો, પગ ધર વિષે મૂક્યો યદા,
 પરિતાપ પાંચ ગણો તહાં પેખ્યો તરત ધરમાં તદા. ૭૨
 જીવતી ખરે મધ્યાન્હ નાણી સોડ ને સૂતી હતી,
 ટાંકું શીજું ખવરાવી ખાઈ, રાંધ્યું નવ જોણે રતી;
 ગુણવંત ધરમાં આવી જોયું, પાકશાળાની બણી,
 આજોટતાં ચૂલે બિલાડાં, દેખી રીશ વ્યાપી ધણી. ૭૩
 તાપે ભૂખે અકળાયજો બની આકળો મુખ ઊચરે,

૧ સૂતર કાંતીશ. ૨ ટીપ (આઠણ કયા વાંચે, કે દેવની પૂજા,
 પાચિવ કરે, તે બદલ જે ટીપ કરી આપવી, તે લખણી કહેવાય છે.)

“રંડા નથી ક્યમ રાંધ્યું ?” બોલી સ્ત્રી પછી સ્વર “ખોખરે;
કે “રાંડ તારી હોય તે, મા બેન, પીટચા માહરા !”
ઊઠી થકને આકળી બોલી કુમતી રહી ધરા. ૭૪
“પટપટ દિયે શા જ્યાં પાપણી ? રાખ વશ મુખ તાહરું.”
વઢી બળી “તારો બાપ પાપી, વેણુ શુણુ ફરી માહરું !”
“નીકળ તું મારા ધરયો”, “નયો ધર તાં માં એહ છે”,
“પ્રભુ પાડ મારો દેહ”, “રૂંઘું ખરી ગયું જાણીશ તેહ છે !” ૭૫
સંતાપ આમ અમાપ ઉપજાવે સદા સ્ત્રી સ્વામીને,
દવ દુઃખનો દેખી મરણ માગે પ્રભુ શિર નામીને;
સંતર્પિત કાચી વચની થયલી, રહે દુર્મળ દેહની,
રોગાદિથી રગડાય, તરતીય રહે પૂરી નહિ તેહની. ૭૬
ધૂંઆઇ ધરતી જાળમાં ગુણવંત બહુ રીતે ગયો,
તાંણ્ય મધ્ય તવાઇ, વૃદ્ધ ખરેખરો ત્રીશે થયો !
પુત્રીઓ પરણાવા તણા દેવા વિષે ડૂલી ગયો,
લય પામવા ક્ષયરોગ, વય કાચી વિષે કાચે થયો. ૭૭
લીધી ન કરીએ લ્હાણુ, લ્હાવ મળ્યો ન પરણ્યામાં કરી,
ખાધી ખરેખર ખોટ, દુખની દોટ ચઢી જગથી ખર્યો !
જાતાં જીવન ગુણવંતીએ જાણ્યું, કષ્ટ કંથ વિના ખરું,
અનુભવ થયો નિજ નેટ, પારકું સર્વ અહિં પેખ્યું પડું. ૭૮
અંતે ધર્યા બહુ હાથ, નાથ વિના ત્રિપત આવી પડે,
જીવતાં ન ગુણુ જાણ્યા જરા, મરતાં મલાવીને રડે !
ઉપકારીને સંભારી નારી, ભારી શોએ પળ પળે,
વઢી ગયું સુખનું વારિ, બેદરકારી પાછળ વલવલે. ૭૯
આ રીત જે કોઇ નાર, નિજ ભર્તાર કિંમત નહિ કરે,
દેખશે તે દ્વારદુખ ને શોએ પછીથી નહિ સરે;
પતિ પર *રતિ શુભ રાખતાં, ઈશ્વર અડ્યું નહિ રાખશે,
પરપ્રીત પીતળની વડે, દુખ એથી અંતે ચાખશે. ૮૦

૧ ખોખરા શબ્દમાં કુવડ શખનીની લક્ષણા રહેલી છે. એ શબ્દમાં લક્ષ્મીનાં લક્ષણોનો ધ્વનિ છે. * પ્રીતિ.

અધ્યાય ૧૦ મો.

સરસ્વતીના દુઃખની પરિસીમા.

દાહરા.

- ઉજ્જેણીમાં આજ સુધી બનિયું જે વૃત્તાંત,
વર્ણવું તે સંદેપમાં, શુણ્ણે થઈ સૌ શાંત. ૧
- નટવર ધર જમની રહી, ત્યાંથી રહી જે વાત,
કહું શ્રોતા શુણ્ણે તમે, ભાવ ધરી મુજ બ્રાત. ૨
- બેનો બહુ શુણ્ણિયું તમે, સરસ્વતી આર ચરિત્ર;
કહું આગળ હું કોડ ધરી, સમજી થાવ પવિત્ર. ૩
- નિંદા નાત વિષે થઈ, નટવરની નિર્ધાર;
ગુપ્ત વાત આપે પ્રગટ થઈ નવ લાગી વાર. ૪
- ચોળાચોળ થઈ ઘણી, પડ્યો નાતમાં ધોળ;
વર્તાયો એ વાર તવ, નટવર ધરમાં રોળ. ૫
- રાંધી રસોઈ ધરી રહી, પર્વ વિષે પળ માંહિ;
દીવાળીના દિવસમાં, હોળી હવી તવ લાંહિ. ૬
- ગંઠિયેણુ ધરમાંહિથી, મારી જંબરો હાય,
ગૂમ થઈ ઘડી એકમાં, આવી નવ કો હાય ! ૭
- હેમ માયું ગૌતમ તણું અને બિજા શણગાર
જમની સાથે ઝટ ગયા, હાણું ન લાગી વાર. ૮
- સરસ્વતી પડી શોકમાં, રડી ઘણી બની રંક;
માથે હાથ દઈ વદે, કેમ થયો વિધિ વંક ? ૯
- બની વ્યાકુળ થઈ બહાવરો, નટવર દેતો દોટ,
કોટવાળ પાસે ગયો, જ્યાં છત્રપનો કોટ. ૧૦
- કોટવાળ આવી કરી, કરી તજવૈંજ કહે આમ;
“ધાંટા શાને પાડિયા ? ધરમાં થયું આ કામ ! ૧૧
- શક છે કો પર તાહરો, બક ઓ નર બેભાન !

નહિ તો જૂઠી અરજનું દેખશ સિક્ષા દાન ! !” ૧૨
 ધમકાળ્યો તજવીજ કરી, ડરી ગયો તવ આપ;
 તજી આડું અવળું પછી, આપ્યો સીધો જવાબ. ૧૩
 એથી વાત ઉઘાડી પડી, નટવર કેરી ખેશ;
 “કટ! કટ! નકટ” કહે સહુ, “ચોળી મોઢે મેશ!!” ૧૪
 વિદ્યુત વેગે વહી ગઇ, ઠગણી કરી કરાર;
 સાંઠણીપર અધરાત્રિએ, થઇ આપે અસવાર. ૧૫
 બાવાજીથી બાવોએ, મૂળ કરી સંકેત,
 ઘાટ ધડો નવટર તણો, ઉપર જણાવી હેત. ૧૬
 જઈ મળી અતિ ઝડપથી, સાધુરામને સઘ;
 શોધ કર્યો નવ સાંપડી, અથડાયે અણહઘ. ૧૭
 નાત જહાર નવટર કર્યો, નાત એહ નિમિત્ત;
 તોપણ ઉઘાપણ નવ ગ્રહું, ચાનક રાખી ચિત્ત. ૧૮
 સરસ્વતી મતિ શુદ્ધથી, સ્વામીને સહબોધ
 આપે વસમી વેળમાં, કદી ન પ્રગટે ક્રોધ. ૧૯
 ધીરજ દે ધીમી રહી, પડતીમાં ધરી પ્રીત;
 વચનામૃત એ વેળમાં, વર્ષાવે શુભ રીત. ૨૦

ઝૂંસણા હંદ.

૧

“પ્રાણપતિ હૃદયના, હાર મુજ હર્ષના,
 સૂર્ય સૌભાગ્યના, સ્વામી મારા;
 રથ મનોરથ તણા, મોહના મેર મુજ,
 પ્રેમના પીયૂષનિધિ, નેત્ર તારા;
 શશિ છો રત્નના મુજ રત્નના રૂડા,
 ભાગ્યના ભવ્ય મોટા મિનારા;
 ક્ષારજળ પુણું સંસાર નિઃસારના
 કંથ છો આપ કાંચન કિનારા.

૨૧

વિપત આવે ન થાઓ વિકળ વાહલા,
 દૃઢ રહો ધૈર્ય સુખધામ ધારી;
 મોભ મરડાય મજબૂત નવ ભાર સહી,
 બળી તણું શું ગળું લો વિચારી;
 આપ સંતાપ વશ દેખી સળગી જઈ,
 ઝાંખી મુખ ઝાંખું વહે નેત્ર વારી;
 મંદ સુખકંદ જીવન નજર જોઈને,
 વશ રહે જીવ નવ, રાખું વારી !! ૨૨
 સ્વામીનો રંગ રળિયાત નિરખી નયન,
 મોદ હું પામું મસ આઠ અંગે;
 પૂર્ણિમા ચંદ્રને જોઈ જ્યમ પોયણી,
 થાય પુત્રકિત રહે દીપી રંગે;
 નાથનું નૂર ઉતર્યું યદા જોડે હું,
 રોડે મુખ હાથ ધરી રહું ન ઢંગે;
 બહાણુ જ્યમ માલ ભરિયાં બુઝાં હોય લમ,
 ગાંડી જેથી બનું ગત ઉમંગે. ૨૩
 મે મતિહીણીએ આપને વીનવી,
 પ્રથમથી ચેતવણી આપી ચાર;
 પણ અહો પ્રાણપ્રિય! પાપ મુજ પૂર્વને,
 માન્યું નહિ મંદ જ્યાં ભાગ્ય મારું;
 પાસ આપત્તિ આવે વડા વિમુઘની,
 બુદ્ધિ બદલાય વદું શું હું વાર ?
 હેમમૃગ હોય નહિ, તોય માની ખરા,
 રામ ગુણગ્રામ ચૂક્યા વિચારૂં. ૨૪
 નળ યુધિષ્ઠિર ન જાણ્યું મહાનેષ્ટ છે
 દૂત, નખજો સમો નિકટ આવે;
 ચંદ્ર ચૂકી ગયો, એથી પ્રતિદિન ગળ્યો,

દેવપતિ^૧ આવિયો પૂર્ણ દાવે;
 ભવનદી છે ભયંકર મહાભૂલની,
 ઇંદ્રિયોવારિ ચિતને ચળાવે;
 કામ ને ક્રોધ મદ લોભ મોહાદિ મછ,
 ટેક ત્રણ લોક કેરા ટળાવે. ૨૫
 વાંક નથી એક પણ ટાંક પતિ આપનો,
 આંક મુજ કર્મના છેજ એવા;
 આપને આશ્રયે સુખ રહું માહરં,
 દે કહો દૈવ તે કેમ લેવા ?
 આપ સંતાપ તલમાત્ર કરશે નહિ,
 સર્જશ હું પૂર્ણ દિન રાત્ર સેવા;
 પ્રાણુવલ્લભ પ્રસન દેખી પુલકિત બનું,
 જાણું મુજને મળ્યા મિષ્ટ મેવા. ૨૬
 વિપત વાદળ જશે સર્વ વિખરાઈ પ્રિય,
 માટ ગભરાઈ ન રહેો ભરાઈ;
 આજીવો ઉત્સાહ ઉદ્યોગ શુંભ આદરો,
 પ્રતીત પણ એક ન કરો પરાઈ;
 •ગતતણો શોચ કરશે ન સ્વામી કદા,
 ચૂક છે કર્મ જોગે કરાઈ;
 કલેશ તેનો તળે જગતથી છે ગયા,
 મલિન ચિંતાથી મનુષો મરાઈ. ૨૭
 દાગીના દેખવા માત્રના મુજ ગયા,
 હેમ શિર તાતનું નાથ! તેવું;

૧ ઇંદ્ર. (જુહસ્વપતિની સ્ત્રી ઉપર મોહિત થઈ વ્યભિચાર કરી ચંદ્ર સપડાઈ શાપિત થયો હતો, તેજ પ્રમાણે ઇંદ્ર ગૌતમની સ્ત્રીશું વણુધતાં દાવમાં આન્યો હતો. પોતાનો ધણી જુગારી, વ્યભિચારી છે, માટે અન્યાકિતઓથી માહું ન લાગે એમ બોધ કરે છે.) ૨ વિશ્વાસ, પતીજ.

સસ શણુગાર સ્વામી રહ્યા એથી છે,
 સૌ રહ્યું માનું મન સસ એવું;
 સ્વામી વિણ જાણું શૃંગાર અંગાર હું,
 તાત શિર જીવ વિણ જવાળ જેવું;
 અધિક સંતાપ એ જોઈ ઉર ઊપજે,
 સુખ શી રીત એમાંથી લેવું ? ૨૮
 કર જતે કંઈજો છે નહિ કામનાં,
 પગ જતે નૂપુરો છે નકામાં;
 ડોક જતે તુશી દાર નિઃસાર છે,
 કંઈ જતે કહું એવી કામા.
 હાથ પગ ડોક છો સસ સ્વામી તમે,
 આપ રમણે વિરાજ્યું હું રામા;
 એથી સામાન્ય આધાર ભર્તાર ! શણુ-
 ગાર સૌ આવી મળશેજ સામા. ૨૯
 સિંહવત્ શૌર્યથી લક્ષ્મી ઉઘોંગી જન,
 પ્રાપ્ત નિજ સાહસે તો કરે છે;
 મલિન મહાઆળસુ મંદઉઘોંગી જન,
 આશરો નશિય કરો ધરે છે;
 હરિણવત્ લક્ષ્મી નવ એક હામે ઠરે,
 અહિં તહીં એમ ફરતી ફરે છે;
 ઉઘમીનું નથી એથી કાંઈ ગયું,
 ગર્થ પ્રિય ઉઘમીને ધરે છે. ૩૦
 હોય ઉત્સાહ સંપન્ન, નવ આળસુ,
 કામમાં કુશળ, નિર્વ્યસની, શૂરો;
 પાડ ગુણ જાણુ. દૃઢ મૈત્રી વાળો મનુજ,
 સમ્પન્ન ગુણ માંહિ પરિપૂર્ણ પૂરો;
 તેહપર તુષ્ટ થઈ લક્ષ્મી એને વરે,

૧અષ્ટ-અભિલાષ ન રહે અધુરો;

માટ ગતિ મંદ નવ રાખતાં ઝટ કરો,

આપ ચિંતા તણો અત્ર ચૂરો.

૩૧

કષ્ટ છે પુરૂષ કેરી કસોટી ખરી,

તેથી નવ ત્રાસવું નાથ મારા;

પાણી ઝળકાવવું એ સમામાં પુરું,

થાય નિસ્તેજ કાયર નહારા;

સત્યનું ખાંડું ને ધૈર્યની ઢાલ ધરી,

નીતિ^૧ પથ પાય ચલવો તમારા;

વિજય કરશે ખરો એથી આ વિશ્વમાં,

સુસ્ત કહેશે સદાકાળ સારા.

૩૨

દાસી હું આપની છું વગર દામની,

આપ સુખ માટ ઉપયોગ એનો

ઉચિત કરશે નથી આપથી વેગળી,

તોલ તમ આગળે તુચ્છ તેનો;

આપ સુખી જોઈ કે જાણી જીવન! સદા,

જીવ મસ મગ્ન રહેશેજ. જોનો;

કંથ ! છો મોક્ષના પંથ મારા તમે,

છે ન વિશ્વાસ કહું અન્ય ઢકેનો.

૩૩

• નાથ ! શિર નામી કરી અરજ આ આપને,

લક્ષમાં તે કદી આપ લાવો,

તો કઠિણ કર્મના લેખ મુજ રદ થશે,

લઘશ જન્મ્યા તણો સત્ય લહાવો;

સ્વામીને હાથ છે સુખ સ્થામા તણું,

દૈવનો તેપર છે ન દાવો;

કૂશકાં સુખ છે કામનીનાં બીજાં,

કંથ માનું ખરો મિષ્ટ માવો.”

૩૪

૧ અષ્ટ મહા સિદ્ધિની અભિલાષા-દ્રવ્યની ઈચ્છા. ૨ નીતિનો માર્ગ.
(૫૫-૨૨૨૦) ૩ કોઈનો પણ.

છપા.

સ્વામીને ઉપદેશ, સરસ્વતી બેશબ આપે;
 કહણ વેળમાં કટ કાળજનું કટ કાપે;
 મૃદુ વેણુનો મલમ, ધાવ ધટને દે ધરણી;
 કરે મંદને ૧૨૫૬, તીવ્ર નવ કહેતાં તરણી;
 ધીરજની હાલ ધણી તણી, માઈ વેળની મિત્ર છે;
 પક્ષનો આ પતિવ્રતધારી શુભ, તનમન પૂર્ણ પવિત્ર છે. ૩૫
 હોએ ચુર પવિત્ર, નાર તે મિત્ર ગણીજે;
 રાખી સદૈવ પાસ, માન તેને મસ દીજે;
 જેના મુખના બોલ, તેલ અમૃતથી મીઠા,
 ક્લેશ અને કંકારા, જેલથી અળગા દીઠા,
 જે ઉપજાવે છે પળપળે, ઉરમાં અતિ આનંદને,
 આત્માક કરેછે ચતુર તે, ધણી તણા મન મંદને. ૩૬
 જેનાં નિર્મળ નેણુ, નેહણું સ્વામી ન્યાજે,
 બીજે ભારે ભૂપ હોય તેને નવ ભાજે;
 હસતી રહે હમેશ, ધૈર્ય આપે ધણિયાણી,
 જીવ ગયે નવ ખુએ, જેહ પોતાનું પાણી;
 સુખ સમયે રાખે સ્નેહ પાણુ, દુખ વેળા તો દશ ગણો;
 સંસાર સાગરે સ્નીજ એ, ગણપત કહે નાકા ગણો. ૩૭
 આવી હોશે નાર, તેહ જન આ ભવ તરશે;
 એથી ઉલટી મળે, ખચિત નર બૂડી મરશે;
 ક્રોધમુખી ક્રો હોય, કપટથી ક્રોઈ ભરેલી,
 દુષ્ટ કામમાં પૂર, હોય નવ જેહ ઠરેલી,
 દુખમાં સુખ નવ કદિ આપતાં, ક્રોધે અપકા આપતી,
 ઉપજાવી ક્રોધ વિરોધ ને આનંદાંકુર કાપતી. ૩૮

દોહરો.

સરસ્વતી ને લક્ષ્મી વિષે નિરખો આવો ફેર;

પહેલી દુખદવ ઓલવે, વાળે બીજી વેર ^૧ .	૩૯
સરસ્વતી સંકટ સ્થાય થઈ, રહી પિયુતે અનુકૂળ;	
લક્ષ્મી દુખમાં ડામ દઈ, થઈ પતિશું પ્રતિકૂળ.	૪૦
અયોગ્ય જોડાં નીવડ્યાં, શિશુવય પરણી આમ:—	
એકનું ^૨ શિર સાળું નહિ, એકનું વાંકું ^૩ આવમ.	૪૧
નટવર દુઃખ દખાણુમાં, આંગ્યો આણી વાર;	
ખટ પડ્યો ખાલી થયો, બનિયો પૂર્ણ ખુવાર.	૪૨
એથી અબળાની શુભી, કથની કંઈક દઈ કાન;	
ચૂપ રહ્યો દિન ચાર તે, આવી જાણે સાન.	૪૩
પણ પલટાયો ઝટ પછી, પળ્યો અસલ નિજ પંથ;	
કહોં ન શકી કશું કામિની, દેખી કુટિલ નિજ કંથ.	૪૪
શ્વાન પુચ્છ ન્યાયે મળ્યો, શ્વાન વૃત્તિનો સ્વામી;	
વનિતા વિશ્વપતિ ઉપર, ધરી વિશ્વાસ વિરામી.	૪૫
શાકર પાસે એળિયો, મિષ્ટ કદા નવ થાય;	
કસ્તૂરીથી લશણુની, ગંધ જરા નહિ જાય.	૪૬
ઉપાય જગમાં સર્વના, સ્વભાવનો ન ઉપાય;	
૪ પત્રગ પય પીતે છતે, વિપ એથી ઓકાય.	૪૭
મૂરખતાનું મહીતજે, ઓસડ કંઈ નવ જોય,	
સાચુ દૂધથી કોયલા, ઘેતાં સ્વેત ન હોય.	૪૮
પ્રકૃતિ મડી તે જાય છે, પ્રાણ સાથ નિર્ધાર;	
૫ મહિષી ખૂંદે ખાખડાં, ગર્ધવ લોટે છાર.	૪૯
બિખાણા શીયાળના, ‘હુવા’ ન મિથ્યા હોય;	

૧ આ દોહરામાં શ્લેષાર્થ રહેલા છે, એટલે એના બે અર્થ થાય છે. પેહેલો અર્થ જાતમની પુત્રી સરસ્વતી અને લક્ષ્મી તેના પુત્રની સ્ત્રી; બીજો અર્થ સરસ્વતી એટલે વિદ્યા અને લક્ષ્મી એટલે પૈસો આ બે અર્થ-વાળાં નામોના ગુણ મળતાજ છે, એ વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ૨ શિર આ ઉકાણે સ્વામી અર્થે, ધણી એ સ્ત્રીનું મસ્તક છે. ૩ ડાણું અંગ સ્ત્રી અર્થે, સ્ત્રી પુરૂષનું ડાણું અંગ છે. ૪ સાપ. ૫ ભેંસ. ૬ શિયાળ ‘હાન-પણથીજ ‘હુવા ! હુવા !’ કરી શબ્દ કરે છે, તેને ગમે તેવી તજવીજથી રાખ્યું હોય, તોપણ તે સમયઆવે ‘હુવા-આ’ એવો લાંબો ઘોષ કર્યા વિના રહેજ નહિ. એ ઉપરથી કહેવત ચાલી છે કે, ‘શિયાળના બિખાણા ‘હુવા’ તે હુવા.’

- સ્વભાવ સૌ શિર થાય છે, ગુણ બહુ દાખે તોય. ૫૦
- અબળા આમ વિચારીને ધરી દૃઢતા અતિ ઊર,
સજ થઈ સંકટ સાંખવા, પેખી દુખતું પૂર. ૫૧
- તોપણ અતિ પરિતાપથી, દીન દુખી દેખાય;
એકાંતે અકળાઈને, મનશું મસ મૂઝાય. ૫૨
- છાયા કૂપ તણી સદા, કૂપ વિષેજ શમાય;
સ્વામી સંકટ સતી થકી, કો આગે ન કથાય. ૫૩
- પણ પ્રભુની કરી પ્રાર્થના, કરે અર્જ જવ નાર,
ઉભરાએ તવ ઉર થકી, આપે દુખ ઉદ્ધાર. ૫૪
- “હે પ્રભુ અશરણ શરણ વિભુ, નોધારા આધાર !
દશ દિશ દવ લાગ્યો દિશે, વળજે મારી બહાર !! ૫૫
- ભવાટવીમાં ભવપતિ, કદની કાળી રાત
ભટકાવે ભડકાવીને, સહાય કરો સુખદાત ! ૫૬
- પ્રયત્ન કોટિક માહરા, જળમાં ગયા જરૂર;
હારી સંકટહારી ! હું, ન રહ્યું મુજમાં નૂર !! ૫૭
- સ્વામીને બહુનામો હો, સૂઝાડો શુભ પંથ;
મુજ કીધું કશું ના વળ્યું, કળ્યા દુર્વ્યસન કંથ. ૫૮
- મતિદાતા પતિને હવે, સુમતિ કંઈક સૂઝાડ;
ગતિ મારી અટકી ગઈ, પડિયા દુખના પેહાડ !! ૫૯
- તાર્યા તે ત્રિભુવનધણી, અગણિત અધમ અપાર;
તો બાળ રાજ થઈ, તું મુજ સઘ સુધાર ! ૬૦
- વિશ્વપતિ સતી કંઈકની, રાખી જાતી લાજ;
તો અબળા હું રાંકને, શે આણો વિભુ વાજ ? ૬૧
- હરજ હદ થઈ શું કહું, તમ મરજ ન કળાય;
ધીરજ શી પેરે ધરૂં, આ હૈયું અકળાય ! ૬૨
- લાજ રાખવી હોય તો, જગદીશ્વર ! જીવાડ;
નહિ તો નમી પાચે પડું, પિંડ હવે મુજ પાડ !!!” ૬૩

ચોપાઈ.

આમ સ્તુતિ અખળા નમી કરે, ઝરણુ નેત્રથી દુખનાં ઝરે;
પણુ નટવર એવે શું કરે, એક ઘડી ધરમાં નવ ઠરે. ૬૪

ફેલી ફાવે લમનો ફરે, લંપટ લાજ કશી નવ ધરે;
દાંડ સમો કોથી નવ ડરે, પાપે પિંડ પલિત તે ભરે. ૬૫

જે રસ્તે ખાધા બહુ ખતા, મળી ન જેમાંહીથી મતા,
તે રસ્તે ગર્ધવ તે ગયો, શિક્ષાથી સાવધ નવ થયો. ૬૬

જુગારી હાથો ખમણો રમે, ધન સંચિત જ્યમ ધૂજે ધમે,
લ્યમ ખમણો બદ્દેલે ફર્યો, વિવેક મન જેને નવ વર્યો. ૬૭

ધરનો ચોર થયોજ ગમાર, ત્યાં પરનું હરતાં શી વાર;
પ્રથમ માગી લેતો મતિઅધ, હવે ચોરીનો ચલવ્યો ધંધ. ૬૮

ધરમાંથી છાની બહુ વસ્ત, ચોરે જે આવે નિજ હસ્ત,
જુવો રમે તેમાં જઈ ધરે, કેદ અફીણ ગાંજની કરે. ૬૯

પશ્ચો રહે ડુંગ્રજીને ઘેર, જીવતર આમ કરે તે ઝેર;
વનિતાશું વાળે બહુ વેર, કરે ઘેર બહુ અકર્યા કેર. ૭૦

સરસ્વતીના સંકટની વાત, કહી ન જાએ અહિં સાક્ષાત;
ધણી થઈને પાડે ધાડ, અખળા ત્યાં શી રાખે આડ ? ૭૧

કાર ગામમાંથી અતિ ઘટ્યો, વિપરીત કામ કરીને વટયો;
ધર્મચક્ષુ કરી ધરબોળ, વલ્લો ગુપ્ત વર્તાવી રોળ. ૭૨

હહાકાર ઉજ્જનમાં થયો, ગજબ અજબ વર્તાવી ગયો;
સાત વર્ષનો સુત શેઠનો, કીધો ઠેકાણે ઠેઠનો ! ૭૩

ધજ્યો ધરેણા માટે ધાટ, વણિક જીવિત જીઠાડી વાટ;
થઈ શહેરમાં શોરા શોર, તજવીજ કરી પકડવા ચોર. ૭૪

૧ ગધેડો. એ શબ્દમાં એવો ધ્વનિ રહેલો છે કે-ગધેડો ખતા ખા
ય, તોપણ પાછો તે જગાએ જાય. તેને શિક્ષા (માર) થી સાત આ-
વતી નથી. “પંચતંત્ર” માં એ વિષેની એક વાત છે; જેમાં ગધેડો ક-
ન્યાની લાલચે ત્રણ વાર વાધ પાસે જઈ અતે નારા પાચ્યો હતો. ૨ સ્ત્રી-
ની સારી શીખામણ. બીજો અર્થ ચોરી થઈ, આખરે ગ્રહ, વગેરેની શિક્ષા
૩ પાતર-અભિચારણી સ્ત્રી.

કોટવાળ પાળા લઈ પળ્યો, વાપી કૂપ ખોળી સૌ વળ્યો;
 અંતે ક્ષિપ્રા કોતર થકી, શેઠ સુત શબ જડિયું નકી. ૭૫
 શકવાળા સપડાવ્યા ઘણા, મોકમ માર દીધો નવ મથા;
 સારે નટવરપર શક ગયો, હાજર એહ નથી અહિં થયો. ૭૬
 કરી તપાસ તેની પછી ઘણી, ભાળ લાઈ નવ 'લવ તે તણી;
 દોડાવ્યા ચલુદિશ અસ્વાર, જેહ પકડવે ન કરે વાર. ૭૭
 પશ્ચિમ દિશ પંદર કોશથી, પકડ્યો પાપી ઉઝા હોશથી;
 મુદ્દાસાય મળ્યો મ્હાકૂર, ઘટ પાપે ભરિયો ભરપૂર. ૭૮
 બાંધી બેઠી જડી હાથ જરર, આણ્યો પ્હો ફાટયે નિજ પૂર;
 કોટવાળને કમજો પડ્યો, મોઢે હાથ દઈને રડ્યો. ૭૯
 લટકાવ્યો ઊંધે મસ્તકે, અવળા કર બાંધી તે તકે;
 આપ્યો અદકો એને ત્રાસ, સારે પાપ ક્યુંજ પ્રકાશ. ૮૦
 ન્યાયાર્થીશે કીધો ન્યાય, નટવરનો ન્યાળી અન્યાય,
 બારવર્ષનો કેદી કયો, જેકે શણી આહક ઠંધો; ૮૧
 વિપ્ર જાણી વપુ દંડ ન દીધ, ન્યાય શાસ્ત્રથી ન્યાયજ કીધ;
 આ અવસર સરસ્વતી સ્થિતિ સ્પષ્ટ, વર્ણ ન જાય કહું શું કહી? ૮૨
 કંથ કેદ પડિયો જે વાર, મળ્યાં બ્રાત મરણુ સમાચાર;
 એથી થઈ અમળા અતિ રાંક, આવી રહ્યો દુખનો અતિ આંક ૮૩

માસિની વૃત્ત.

વરસ દિવસ વીત્યો, દુઃખમાં કામનીને;
 દિવસ વરસરૂપે, શાણી તે શામનીને;
 મરણુ દુખદ એવે, સ્વામીનું બંધીશાળે,
 શુણી સરસ્વતીયે સાં, હાથ ઠોક્યા કપાળે. ૮૪
 “અરર અખિલ ત્રાતા, દૈવ હા! શુંય કીધું ?
 ધડ પ્રભુ મુજ રાખી, શીપ તેં આજ લીધું !
 પતિ વિણુ ધિક જીવ્યું, આશ ને આથ કોની
 નવ રહ્યો, જગત્રાતા, તું જરા આમ જોની ! ૮૫

- કુટિલ વ્યસની પાપી, કંથ જોડે ગણાતો,
પણ પતિ ગતિદાતા, શાસ્ત્રથી એ બણાતો;
હતી ઉર અભિલાષા, કો દિને દીક થાવા,
પત્ની હરિ પતિ જાતે, ધાય છે ધામ ખાવા !” ૮૬
- રૂદન કરતી રામા, આમ ત્યાં વાર વાર;
“પિયુ પતિ પ્રિય મારા, હા !” કરીને પુકાર;
પતિત પતિ યવાથી, નાતના કે સગાએ,
નવ ધર જરિ ઝીલી, રે ! જઈ તે જગાએ ! ૮૭
- તવ સરસ્વતી પોતે, ત્યાં ગઈ ષ્ઠેન દેવા;
કરો શબ્દ વિધિ વાર, ઉચ્ચરી “દેવદેવા !
મુજ તણી કરણી જે, હોય સારી દયાળુ,
(તો) પતિ શુભ ગતિ પામે ! મોક્ષ દેજો મયાળુ !” ૮૮
- પતિ સહ સતી થાવા, શર વ્યાપ્તું સતીને,
પણ અટકી વિચારી, શુદ્ધ રાખી મતિને;
શિશુવય પરણ્યાની, હાનિ જાતે જણાવા,
જીવતી રહો ગુણવંતી, ભાષણો તે બણાવા. ૮૯

૧ મોક્ષ. (સ્ત્રીને પતિની સેવનાથીજ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે એમ આર્યોનાં ધર્મ પુસ્તકોમાં લખેલું છે.) ૨ હામમાં મદદ આપવી—તે, કામ ઉપાડી લેવું. ૩ દહન કરવું તે. (પોતાના ધણીને દહન કરવા કોઈ ન ગયું ત્યારે પોતે ગઈ.)

અધ્યાય ૧૧ મો.

સરસ્વતીનો બોધ અને કથાનું રહસ્ય.

દાહરો.

વિધવાત્રત અતિ આકર્ષ, વનિતા ધરિ તે વાર,	
ભોગ રોગ સરખા ગણી, લાગ્યો સૌ વ્યવહાર.	૧
પવિત્ર પરિવ્રાજક સમો, પદ્મની ધારે ધર્મ;	
તજી સંસારી વાસના, કરે શ્રુતિ વિહિત કર્મ.	૨
“શિવ શિવ શિવ શિવ” અહર્નિશ, શ્વાસોદ્વાસ જપેય;	
તન પરબ્રજે તપ કરી, પણ મનથી ન તપેય.	૩
૨૩૬ અન્ન એકજ વખત, જીવતી જમે સદાય;	
ચાંદ્રાયણ વ્રત આચરે, કોડે થકી કદાય.	૪
સ્વેત વસ્ત્ર શ્યામા ધરે, સાદું કોર વિનાનું;	
ભૂમિપર ભામા સુએ, પાતળું નાખી બિછાનું.	૫
શુણે સંત ઉપદેશ ને, પોતે પણ દે બોધ;	
સતી ચરિત્ર ચર્ચા કરે, કરે ન કોશું કોષ.	૬
ગીતા પાઠ પઢે સદા, ઉપદેશી પદ ગાય;	
નિર્મળ નારી મંડળી, સરસ્વતી સદન ભરાય.	૭
વિધવા સધવા ધર્મ શુભ, વાંચે વનિતા આપ,	
જેથી જીવતી જીવને હૃદય પડે શુભ છાપ.	૮
સરસ્વતીના શુભ ચરિતની, વાત થઈ વિખ્યાત;	
ગુરુ માની બહુ બાળીએ, માની બહુએ માત.	૯
મોટાં છોટાં સ્ત્રી પુરુષ, પૂજ્ય ભાવ ધરે પૂર,	
સરસ્વતીને નેહુ નમે, નિરખી એમાં નૂર.	૧૦
મળવા લાગી એથી બહુ, અન્ન વસ્ત્રની ભેટ;	
ચતુરા કંઈ રહી પાસ શુભ, કરવા કોડે વેઠ.	૧૧

નાણું પણ ના કેહતાં, આવી મજે હમેશ;	
રાખે રાજી રાખવા, લોભ ન જોને લેશ.	૧૨
વિત મળતાં વીતરાગિતા, છાંટે નહિ છત જોઈ;	
દાન ધર્મ અતિ આદરે, પ્રીતે પ્રભુ ચિત પ્રોઈ.	૧૩
ચાર વર્ષ ચતુરા રહી, ઉજ્જનમાં આ રીત;	
વળતી આગળ વાધવા, ક્યો વિચાર ખચીત.	૧૪
તીચો ફરવા તારણી, જણવી આપ વિચાર,	
વિશુદ્ધ વિધવા ચાર લઈ, થઈ સત્વર તૈયાર.	૧૫
નિજ ચોકીને કારણે, પવિત્ર પાળા પાંચ	
રાખ્યા નિજ સેવક સમા, નાવે જીની આંચ.	૧૬
ગાડીમાં ઉપયુક્ત ભરો, સામગ્રી સૌ માટ;	
પગ પાજે પોતે પળી, વિકટ પંથની વાટ.	૧૭
મૂળ વિચારપ્રચાર શુભ, કરવા નિશ્ચય કીધ;	
રાજધાની ધારા તણો રસ્તો પ્રથમે લીધ.	૧૮
પ્રવાસ કરતી પદ્મી, ધારામાં સુખધામ	
આવી શાળા ધર્મની, મધ્યે ક્યો મુકામ.	૧૯
સરસ્વતીએ દિન સાતમાં, નિજ વાણી મહિમાય	
જણવ્યો ભાષણ કીર્તને, માનવ ત્યાં નવ માય.	૨૦
ભોજ સુધી ભાષણ તણી, થઈ પ્રશંસા પૂર;	
અધિપતિ અભિલાષા ધરી, નિરખ્યું ત્યાં જઈ નૂર.	૨૧
પ્રસન્ન ભાષણથી થઈ, ભૂપતિ ઉચ્ચો આપ;	
“માગો કંઈ મુજ પાસથી, પવિત્ર ખાઈ આપ.”	૨૨
ઉચરી સતી “ભૂપતિ અહો, ! ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ;	
રાખો રૂડી રીતથી, સત્ય ધર્મ સંભાળ.	૨૩
ભાષણ આપ સભા વિષે, માગું ભાખવા અઘ;	
સૌ જનને સુખદાયી શુભ, પ્રગટ કરીશ હું પદ.”	૨૪
પુરપતિ પ્રસન્ન થઈ વધો, “ભલે ખાઈ સુખરૂપ,	

ભાખો ભાપણ ભાવથી, એ દિન ગણીશ અનુપ.	૨૫
ભરૂં સભા અતિ ભવ્ય હું, આમંત્રી વિદ્વાન, સદ્ગૃહસ્થ, મંત્રી તથા, તેડી બહુ ગુણવાન.”	૨૬
એમ વદી વસુધાપતિ, ઊઠ્યો લાંથી આપ; દિન બીજો સુંદર સભા, ભરૂં જઠ મોટે માપ.	૨૭
સરસ્વતી સન્માનથી, તેડી અધિપે લાંહિ, નવરત્નો નૃપ ભોજનાં, ઝળકે છે શુભ જ્યાંહિ.	૨૮
આપ્યું આસન આદરે, અવનીપતિએ તર્ત; ભાપણ ભામા ઊચરી, સભા સમીપ કરી સર્ત.	૨૯

॥ પ્રવોધ પંચાવની. ॥

રાગ વેળાવર.

“ભોજ ભૂપતિ શુણો ભાવથી, ભાપણ આજ મારું; સુન્ન સભાસદ પંડિતો, શુણતાં હું ઉચ્ચારું.	ભોજ. ૧૬૬.
માળવના મહીપતિ અહો, વિદ્યાના વિનોદી, પંડિત જનના પારખુ, પ્રગલ્હિતના પ્રમોદી.	ભોજ. ૧
ખ્યાત ખરેખરી આપની, નવ ખરે પ્રકાશી; કીર્તિ કળા કવિ કોવિદે, વખાણીને વિકાશી.	ભોજ. ૨
સ્વર્ગ સમું સુખ ભોગવે, પ્રભ આપ અમલમાં; ન્યૂન નહિ કો વાતની, ખોટ છે જન ખળમાં.	ભોજ. ૩
માગ્યા મે’ વરસે સદા, માળવે મન માન્યા; તે પુણ્ય અધિપતિ આપને, મંત્રવે પણ માન્યા.	ભોજ. ૪
પણ અહો અવનીશ્વર ભલા, અમૃતમાં વિપ ભળિયું, તે પંડિત તે આપથી, હજી જાય ન કળિયું.	ભોજ. ૫
એ વિપથી વસુધાપતિ, પ્રભ માત્ર પીડાય; પ્રતિદિન ગળી ક્ષય પામતી, પણ ઉપાય ન થાય.	ભોજ. ૬
જેની ઝેરી અસરે કરી, ક્ષેશ કારમો વ્યાપ્યો; દવ બળતો ભવ થઈ પડ્યો, સૃષ્ટિકર્તાએ શાપ્યો.	ભોજ. ૭

મીઠું વિષ મહાનેષ્ટ એ, લાગે તરતજ સાંઝં;	
પણ પછીથી પણ દે નહિ, દરવા થઈ ખાંડ.	ભોજ. ૮
નિર્વીર્ય નબળા સૃષ્ટિને, એ 'દળાહળે કીધી;	
વેલ ફળિત શુભ વંશની, વંજા બહુ કીધી!	ભોજ. ૯
પાપ અનીતિ અમાપનું, 'કાળકૂટ એ કારી;	
અંધી નવ શક્તિયાં એહથી, જંતુકોપ નરનારી.	ભોજ. ૧૦
એ વિષ બાળ વિવાહનું, જાણુને જનપાળ;	
પ્રસર્યું છે પ્રાંત તમામમાં, વ્યાપતાં કળિકાળ.	ભોજ. ૧૧
પણ અહો પુણ્યપવિત્ર શુભ, પરમાર પ્રજ્ઞેશ;	
તમ રાજ્યે વ્રતમ કળિ તણું, વ્યાપિયું નથી લેશ.	ભોજ. ૧૨
તો વિષ આ કઈ દીશથી, આવી અત્ર ભરાયું ?	
પંડિત 'પ્રભાકર રૂપથી, દૂર ક્યમ ન કરાયું ?	ભોજ. ૧૩
અધિપતિ એ વિષને વિષે, કળિ કૂર રહ્યો છે,	
જેણે નિજ જગાળે કરી, દેશ સર્વ દહ્યો છે.	ભોજ. ૧૪
બાળલક્ષ્મી ચાલમાં, કળિની રહી કાયા;	
જેમ મનુષ્ય કાયા થકી, અળગી ન રહે છાયા.	ભોજ. ૧૫
કળિ માળવમાં ધાલિયો, બાળલક્ષ્મી જૂરે;	
ખખર ન તેની રાખી જરા, પંડિતજન પૂરે.	ભોજ. ૧૬
રેરે શુંઠું આપને, ઢંગ ઠીક ન ધરિયા;	
પંડિત પાખંડી થઈ, એહને અનુસરિયા!	ભોજ. ૧૭
મનુ 'ધારો નવ માનતાં, 'અંગિરાનો 'અંગાર	

૧ સખત ઝર. ૨ જેને માત્ર મહાદેવેજ જ્ઞેરત્યું હતું, તે કોઈથી સહન થઈ ન શકે એવું વિષ એમ પુરાણમાં લખેલું છે. તાત્પર્ય ધણુંજ આકરૂં વિષ. ૩ અંધારૂં. ૪ સૂર્ય.—(સૂર્યરૂપ વિદ્વાનો છતાં અજ્ઞાનનું અંધારૂં શી પેરે આવવા પામ્યું ? તેમનાથી બાળલક્ષ્મી અજ્ઞાનનો અટકાવ કેમ ન થયો ?).

૫ : || ત્રિંશદ્વર્ષો વહેત કન્યાં હયાં દ્વાદશવાર્ષિકીં ।

ત્ર્યષ્ટવર્ષોઽષ્ટવર્ષાં વા ધર્મે સીદતિ સત્ત્વરઃ ॥ ૧. ૧૪ ॥

૬ અંગિરા || અષ્ટવર્ષાં ભવેદ્ગૌરી નવવર્ષાતુ રોહિણી ।

પાટા આંખે પૂરા ધરી, કરિયોજ રવીકાર.	ભોજ. ૧૮
મનુએ કન્યા બાર વર્ષની, ત્રીશ વર્ષના સાથે	
પુરુષે પસંદકરી કહી, વરવા નિજ હાથે.	ભોજ. ૧૯
અંગિરાએ દશ વર્ષની, હદ કન્યાનીં બાંધી;	
વરની વાત ગળી ગયા, એથી થઈ આંધી !	ભોજ. ૨૦
એ આંધીમાં અધિપતે, વરત્યો ન વિવેક;	
ગુણ કે દોષ દેખ્યા વિના, વાળી હદ છેક.	ભોજ. ૨૧
પાંચ વરસના પુત્રનાં, સાત વર્ષની સાથે	
લક્ષ્મી થવા લાગ્યાં અહીં, બોળવા ભવ હાથે !	ભોજ. ૨૨
અથવા ચાર વરસનીનાં, ચાળીશ વય વરથી	
લક્ષ્મી થતાં લેખ્યાં ઘણાં, ભૂશ્યો ભવ ધરથી !!!	ભોજ. ૨૩
જુગતે જોડું જો કદી, વરકન્યાનું નહાતું	
મેળવે બહુ તોપણ અરે, માડું મસ માનું;	ભોજ. ૨૪
નીવડશે નર કેલવો, તેમજ એ તરણી ?	
શિશુની સમજણ ના પડે, બેઠાં જે પરણી.	ભોજ. ૨૫
એથી મેળ મળે નહિ, મોટપણે વાર;	
બહુ રીતે દુખ ભોગવે, જોડું તે બિચારું.	ભોજ. ૨૬
વર નરસો નિવડે અરે, પામે દુખ નારી;	
નખળી સ્ત્રી નિપળ્યા થકી, નર જાયજ હારી.	ભોજ. ૨૭
વળી નહાનાં પરણેલાંનું, જોડું જોખમ કારી;	
છે ધાત, પાત, રોગાદિએ વેદિત લો વિચારી.	ભોજ. ૨૮
પરણેલું સાતજ વર્ષનું, વરકન્યાનું જોડું;	
નકામું નવ વર્ષો સુધી, જાણજો કહું થોડું.	ભોજ. ૨૯
એ સંધિમાં અનિષ્ટના, સંભવ છે ઝાઝા;	

દશમે કન્યકા પ્રોક્તા, અત ઉર્ધ્વે રજસ્વલા ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ સંવત્સરે પ્રાપ્તે દશમે કન્યકા બુધેઃ ।

પ્રદાતવ્યા પ્રયત્નેન, ન દોષઃ કાલદોષતઃ ॥ ૨ ॥

૭ અંગારા જેવો અંગિરાનો ધારો. (સ્મૃતિ.)

મુખ તેમાં નવ સાંપડે, વાગે ધા તાળ.	ભોજ. ૩૦
કન્યા કંઈ પાંચ વર્ષની, ચોરીમાં રંડાણી;	
વરને બળિયા નીસરે, મોકળ મંડાણી !	ભોજ. ૩૧
ઘાત ધરેણું માટથી થાતાં વર ન્હાના	
મૂઆ તળાવ તરવા જતાં, એ બનાવ ન છાના.	ભોજ. ૩૨
બાળપણે પરણ્યા થકી, વિધવા બહુ બાળા	
થઈ લ્હાવ કંઈ નવ લઈ શકી, લીધા દુઃખ લાળા !	ભોજ. ૩૩
પતિનું મુખ પેખ્યા વિના, બાળી બહુ રાંડી;	
પ્રીતની રીત સમજ્યા પેહેલાં, છબિલી કંઈ છાંડી !	ભોજ. ૩૪
ન્હાનાં જોડાંથી નીપજે, નબળાં બહુ બાળ;	
તે શું પરાક્રમ કરી શકે? નીપજે કંગાળ.	ભોજ. ૩૫
આયુષ્ય બળ ઓછું થવા, રીત એ છેજ ભૂંડી;	
નર દુઃખ દરિયામાં ડૂબે, ગમ ન પડે રૂડી.	ભોજ. ૩૬
પક્વ પુરુષ થઈ પરણવું, કલું છે મનુસ્મૃતિએ;	
ઉણટી ગંગા આ વહી, માનવી જાંધી મતિએ.	ભોજ. ૩૭
૧ પતિમર્યાદાસેવના, ૨ ધર્મશાસન પુત્રી	
સમજેથી પરણાવવી, રહો નહિ ૩ દીર્ઘસૂત્રી.	ભોજ. ૩૮
૪ પ્રીત ધર્મ પાર્વતી અહો, શિવ સાથે વરિયાં;	
પ્રેમ ને સમજ સીતા, રામને અનુસરિયાં.	ભોજ. ૩૯
દમયંતી ને દ્રૌપદી, પાકાં થઈ પરણ્યાં;	
વિવાહ ચરિત્ર જેનાં રહ્યાં, કવિઓએ વરણ્યાં.	ભોજ. ૪૦
ચાલ સ્વયંવરનો રહો, ચાલતો અટકાવી,	
૫ કોણે પાછળ થકી, સૃષ્ટિ ભટકાવી !	ભોજ. ૪૧
૬ કન્યાની સ્મૃતિકારથી, હદ ન્હાની કરાઈ;	
પણ વરની તેવી થવા, વાઈ ક્યાંથી ભરાઈ ?	ભોજ. ૪૨

૧ અજ્ઞાતપતિમર્યાદામજ્ઞાતપતિસેવનાં ।

નોદ્ધાદ્યેત્ પિતા બાલામજ્ઞાતધર્મશાસનાં ॥

૨ ધર્મની આજ્ઞા. ૩ આળસુ. ૪ સંપૂર્ણ જીવાન થયલી-પ્રેમ નિયમ સ-
મજનારી. ૫ કન્યાના વયની. (વયને અધ્યાહાર છે.)

- નહાના તે વરની નારને, સાસુ નણુંદ સંતાપે;
કુમળી કાચી વયનીને, કામ કઠિણજ આપે. ભોજ. ૪૩
- પવિત્ર પ્રેમની ગાંઠ જે, લક્ષ પૂર્વે ગણાતું;
સ્વેચ્છાથી વરકન્યાનું અહિં, લક્ષ થાતું ભણાતું. ભોજ. ૪૪
- ધર્મ ને દાનની પંક્તિમાં, એ ગણાયો ધારો,
ત્યારથી બાળવિવાહનો, પેટોજ કુધારો. ભોજ. ૪૫
- કન્યાના દાનની લાલચે, પુણ્ય ઝટપટ લેવા,
ખટપટ ઝટ પરણાવવા, કીધી દુષ્ણ દેવા. ભોજ. ૪૬
- સ્વાર્થ આગે શિશુ સુખનો, નર્ચી કરતાં પિત્યાર;
અનિષ્ટ નીપજેથી અરે, હાલી કરતાં પોકાર. ભોજ. ૪૭
- હાલો લેવાની લાલચે, લાલ લઘુવય કેરા
પરણાવી પશ્ચાત્તાપમાં નાખે દુઃખ ઘેર્યા! ભોજ. ૪૮
- શ્લિષ્ઠિતિ જેમાં થાય નહિ, લક્ષ ફરી લલનાનું,
તેમાં ટીખળ આ વર્ષી પડ્યું, દુષ્કર મનમાન્યું. ભોજ. ૪૯
- એથી હે અવનીપતે, જીય વર્ણની નારી
બાળરાંડ બહુ થઈ પડી, વંસ નહિ વધનારી! ભોજ. ૫૦
- સ્વામીનું સુખ દીકા વિના, રાંડી જે અમ બાળી,
વિધવાત્રત અતિ આકર્ષ, કહો ક્યમ શકે પાળી? ભોજ. ૫૧
- જેખત નવ જીતી શકે, દંદ ખોટે ફસીને;
છાનાં કુકર્મ કરે ઘણાં, વસ્તીમાં વસીને. ભોજ. ૫૨
- એથી બાળહત્યા બહુ, ભૂલુહત્યા અપાર,
સ્ત્રીહત્યા છાની ઘણી, થાય છે વારવાર. ભોજ. ૫૩
- પાપ આ પ્રોહું દેશમાં, વિસ્તર્યું છે વિશેષ;
અધિપતિ શિર પ્રજા પાપનો, ભાગ આવે હમેશ. ભોજ. ૫૪
- માટે હો ધારાધીશ્વર, ધારો બાળવિવાનો
અટકાવો પ્રસરાવો ભલો, પ્રેમ પીયૂષ પિવાનો. ભોજ." ૫૫-૮૪

૧ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, આદિ જંચવર્ણ જેમાં ઉપવીત દેવામાં આવે છે તે ભતિ. ૨ બાળલક્ષ્મી. ૩ ગર્ભહત્યા.

છાપા.

પક્ષનીએ દિન પાંચ, બોધ શુભ બાળવિવા'નો
 બોજ સભામાં બણ્યો, રહ્યો નહિ કાથી છાનો;
 અધિપતિને બહુ અસર, એહથી થઈ મનમાની;
 બાળકને અટકાવ વાત મહીપતિ-મનમાની;
 પંડિતને પૂછી પ્રબંધ શુભ, લગ્ન વિષે રચવા લલ્લો;
 ચટપટ ધારો દૃઢ બાંધવા, ચતુર ભૂપ ચિતમાં ચલ્લો. ૮૫
 સરસ્વતીનું સન્માન કરી ભવને નિજ તેડી;
 આપી આદરમાન, વાત આ રીતે છેડી;
 “છો કુણુ બાઈ આપ ? દેવી જેવાં દીશો છો !
 સરસ્વતીજ સ્વરૂપ, હૃદય સૌનાં હીશો છો !
 ઉદ્દેશ સુ બાળવિવાહને, અટકાવા ક્યાંથી હવો ?
 નારી મેં બહુ નિરખી નયન, આપ ન્યાય ન્યાળ્યો નવો !” ૮૬
 ચતુરાં તવ ઊચરી, “ભૂપ ભાવિક હે બોજ !
 નથી કથવામાં સાર, નથી બહુ મારો બોજ;
 શુભીને થશે વિપાદ, સ્વાદ એમાં નથી સારો;
 પણ તું પિતા સમાન, બાપ માનુંછું મારો !
 માટે એકાંતે આપને, ઝાળખં આથી ઊચરું;
 સમજી જાજે તૃપ સારમાં, અધિક અમો નહિ ઊચરું. ૮૭
 જૂનના દાનાધ્યક્ષ, આપના જે વિશ્વાસુ,
 પુત્રી હું તેમની, મંદબાગિની રે કહું શું ?
 ઉત્તર વયનાં બાળ, પુત્રી હું, ને મુજ બાઈ,
 શિશુવયમાં જેમની, કરી કોડેજ સગાઈ,
 પરણાવ્યાં તેથી ઉભયનો, સ્વાર્થ અરે કંઈ નવ સર્થો;
 વિપત્તી સહી હું વિધવા થઈ, બ્રાત અરે ભવ નવ તર્થો !! ૮૮
 બગડયું બહુ બાપનું, આપનું લગ્ન મેં જોયું;
 જગમાં બનતું બહુ, પ્રગટ દુષ્કર્મ મેં ચિત પ્રોયું;

એચી 'સહગમન હુંય, કરી ન શકી સ્વામી સાથે;
 પાપ દુઃખ આ દૂર, કરાવા સુખ નૃપ હાથે
 ઉદય મેં પ્રાંઠા પુણ્યનો, અધિપતિ હોંશે આદ્યો;
 કરવા મંગળ પગ પ્રથમ મેં, કાઢે ધારામાં ધર્યો!" ૮૯
 દુહિતા દાનાધ્યક્ષ તણી જાણી બહુ શાણી,
 નરપતિ અતિ મતિશુદ્ધ, પ્રેમ હૈયામાં આણી,
 વધો વહાલ ધરી આમ, "નામ શું સરસ્વતી તારૂં ?
 કહું તે કર એક કામ, માની આ વેણુજ મારૂં;
 આપું 'વેતન શુભ વહાલથી, વસવા મંદિર કાવતું;
 રહી અત્ર જાને અવિનાશીને, દાન પુણ્ય કર જાવતું. ૯૦
 તુજ ગમતું હું કરીશ, શાયના તજ તું તેની;
 અથડાવાનો સમય, હાલ નથી બહુધા બેની !
 'સંધિવિગ્રહ થકી, સાધના સાધીશ સારી;
 વિદ્વાનો મોકલી, વાત પ્રસારવીશ નારી;
 માટે હો બેની અત્ર તું, વસી 'સાધન સી સજ સહી;
 જોખમ છે જીવતીને ઘણું, પ્રવાસ કરવામાં અહીં." ૯૧
 સમજાવી બહુ કરી, સુખદ લાલચ બહુ કહીને;
 માન્યું મન નહિ જરા, વેદી વૈનિતા દંઢ રહીને;
 "નચી સુખનો અભિલાષ, ધામ ધનને નવ ઇચ્છું;
 પતિ જાતાં જય હવે, પૃથ્વી પડમાં નવ પ્રીછું;
 ઉદ્દેશ પાર શુભ પાડવા, ફરવું તીર્થ મન આદર્યું !

૧ સ્વામી પાછળ સતી થવું તે. (બાળવિવાહથી થવું પાપ અને દુઃખ
 સારા રાજથી દૂર જાતે કરાવવા, સ્વામી પાછળ સતી ન થતાં જીવતી રહી
 એમાં સતી થવા કરતાં એ માર્ગ મોટા પુણ્યનોગણેલોછે.) ૨ જીવિકા-વર્ધન-
 શન. ૩ એ વખતમાં મહામદ ગિજનવીની સ્વારીઓ હિંદુસ્તાન ઉપર થ-
 તી હતી-ક્ષત્રી રાજ્યો માંહોમાંહે લઢી મરતા. તેમનામાં સંપ નહોતો,
 તેથી એ સમય અનુકૂળ નહોતો. ૪ એલચી-વડીલ. (બોજે કહ્યું-ખીન્ન
 રાજ્યોમાં એલચીઓ મોકલી બંદોબસ્ત થાય તેમ કરીશ, તેમજ વિદ્વા-
 નો મોકલી એ વાતની અસર જોખને તેમ કરીશ.) ૫ મોક્ષનું સાધન.

રે 'અકપથ દા કાજ' મં કરવા નિશ્ચય છે કર્યું. ૯૨

જો મમતા મસ હોય, મહીપ મુજપર મનમાની,

તો તજી આ સૌ વાત, વિનતિ મારી ઉર માની;

આપો મુજને સહાય, અટન નિર્વિધને કરવા;

મુજ ભ્રાતનાં બાળ, પાળજો ગુણિયત્ત ગરવા;

એથી વિશેષ નથી જોઇતું, ધર્મશીલ ધારાધણી;

સમજેછો થોડામાં ધણું, તાત વાત શું કહું ધણી?" ૯૩

દોહરા.

ભોજો વળતી ભાવથી, સહાય સારી દીધ;

શસ્ત્રધારી રક્ષક રૂડા, પ્રવાસ કારણ લીધ. ૯૪

વાટ ખર્ચ વસુ દઈ બહુ, આપી બની ઉદાર;

કારભાર કરવા પુરુષ, વૃદ્ધ દીધો સુખકાર. ૯૫

ગુણવતી ગુર્જર દેશમાં, જવા થઈ તૈયાર;

આણહિલપુર પહોંચી પછી, દિન થોડે તે વાર. ૯૬

ભીમદેવ ભૂપતિ સત્રીપ, સભા મધ્ય ધરી ભાવ,

ભાખ્યું ભાષણ ભામિની, દાખી પૂર્ણ પ્રભાવ. ૯૭

મહીપતિ મન મોહિત કર્યું, અસર બહુ ઉપગતિ;

૧સાંભર ફરીને સરસ્વતી, ૧ચિત્રદૂટ પછી આવિ. ૯૮

કનોજ કાશીમાં કર્યું, ભાષણ મૃદુ મહિલાય;

બાળ વિનાહની બહુ વિધે, લલના દાખી લહાય. ૯૯

રાજસ્થાન તમામમાં, ચર્ચા ચતુરા વાત;

સૌ ભૂપે ભૂંડું ગણ્યું, બાળલક્ષ દુખદાત. ૧૦૦

ભોજો પૂરા ભાવથી, શુભ ધારો સાક્ષાત

રચવા આપે આદર્યો, પણ અનિષ્ટ બની વાત. ૧૦૧

અકસ્માત અવનીપતિ, અમરલોક એ વાર

ગયો અનિલ જગત થઈ, રહ્યો ઉરે ઉદ્દગાર ! ૧૦૨

ક્ષત્રી ભૂપો પરસ્પર, કરી રૂપધા હદપાર,

લઢી લઢી લૂલા થતાં, મ્લેચ્છ થતા અસવાર. ૧૦૩

એથી જોકે વાત આ, બાળકમની દેહ	
ખૂંચી સૌ રાગ હૃદય, પણ ગણી મનથી વેદ.	૧૦૪
કંઈકે ધારે બાંધવા, નિશ્ચય મનથી કીધ;	
ઉપદ્રવો આવી પડે, કામ થયું નહિ સિદ્ધ.	૧૦૫
અંધાધુંધી એ પછી, ચાલી દેશ અપાર;	
યવનોને ઉપદ્રવે, થઈ ન શક્યો સુવિચાર.	૧૦૬
વાત વીજળી રૂપમાં, ઝપકી ઝટ થઈ બંધ;	
સૈંકા પાંચ વીંટ્યા પછી, મળિયો સુખકર સંધ.	૧૦૭
અકબરશાહે આદરે, કરી ખચિત શુભ ખોજ;	
બાળવિવા' અટકાવવા, જન્મ્યો જાણે ભોજ!	૧૦૮
ચલ્યો ધારે ચિત્ત દઈ, હિતકારક નિર્ધાર;	
પાદશાહ પડતે પછી, ટક્યો ન તે બહુ વાર.	૧૦૯
કારણ કે એ પછી થયા, સ્વાર્થી સહુ સુલતાન,	
આયોના કદા ચરિ, તુચ્છ તેમનું તાન.	૧૧૦
ત્રીજે સૈંકે ત્યાર પછી, શાંત સમયમાં આજ,	
દિગ્વિજયી વિઠ્ઠોરિયા કેરે સુખદ સુરાજ,	૧૧૧
ચર્ચા બાળવિવાહની, થયા લાગી બહુ હીંક;	
દેશ શુભેચ્છુ સજ્જનો, કરે પ્રયાસ અધિક.	૧૧૨
ચાલ દુખદ અટકાવવા, પારસી ભારતભિત્ર,	
'બહેરામજી મલખારી'એ, દર્શાવી દુખ ચિત્ર,	૧૧૩
રહાય માગી સરકારની, કયો ભગીરથ યતન;	
ઉત્તેજન એ વાતમાં, આપ્યું આર્ય નરરતન.	૧૧૪
પણ શુભ હેતુ પાર નયો, પડ્યો હજી લવલેશ,	
વર્તમાનપત્રે થઈ, ચર્ચા જેનો વિશેષ.	૧૧૫

૧ બહેરામજી મહેરવાનજી મલખારીએ બાળવિવાહના સંબંધમાં લખાણ દ્વારે મોટી ચર્ચા ઊભી કરી સરકારની સહાય માગેલી, જેથી સરકારે આ દેશના વિદ્વાનોનાં એ વિષેનાં મતનો સંગ્રહ કર્યો છે.—એ વાતમાં આ દેશના વિદ્વાનોએ સારો મત આપ્યો છે, જેનું એક પુસ્તક સરકારે છપાવી બહાર પાડ્યું છે, ને શું કરવું એ વિષે વિચાર ચાલે છે.

હરિગીત છંદ

સરકાર આ અંગ્રેજનો, સિદ્ધાંત પાકો ભાળવો,
 વ્યવહાર ધર્મ પ્રજા તણામાં, હાથ નવ કદિ ધાલવો;
 તો ધર્મ તેનો તે તળવા, તંત્ર નવ કરવો કદા,
 પ્રીતિ પ્રબંધ રૂઠો પ્રજાએ, બાંધવો નિજનો સદા. ૧૧૬

રાજા તણો છે ધર્મ, પરથી થાતી પીડા ટાળવી,
 રાખી સમાધાની સદા, રૈયત સકળ સંભાળવી;
 પણ આપ ધર હાથે પ્રજાને, રાય તેને શું કરે?
 આ ન્યાય હો મુજ દેશી, જોતાં સ્પષ્ટ છે એવો ખરે! ૧૧૭

વળી રાયથી સ્થાયી સુધારો, પ્રજાનો થાતો નથી,
 નયી સ્થાયી રાજા સર્વદા, એકજ અહો શું કહું કથી ?
 એકનો ધારો અન્ય ઉલટાવે અમલ નિજ જામતાં,
 માટે મહીપતિ મદદથી, નયી સ્થાયી સુખ જન પામતાં. ૧૧૮

જે જે સુધારા કે કુધારા, પ્રજાના વ્યવહારમાં
 પ્રસરી છ તેહ પ્રજાથી બનિયા છે સકળ સંસારમાં;
 શાસ્ત્રોચી રૂઠિ છે ચઢી, દેખાય આ દુનિયા મહી,
 માટે સુધારો સદા, પોતાનો કરો પોતે સહી. ૧૧૯

સરસ્વતી અને ગુણવંતનું આખ્યાન આ શુણી સ્નેહથી,
 મળ ધોઈ મનનો દેશી મારા, તજ આજસ દેહથી,
 ચટ ચાલ બાળલગન તણો, અટકાવશે આગળ પડી,
 ઉત્કર્ષ થાશે દેશનો, ઝટ દેખશે સુખની ધડી. ૧૨૦

*ગુણુ^૩ મુક્તિ^૪ ભક્તિ^૫ ભૂમિ^૬ સંવત્, વિક્રમાર્ક તણો ભલો,
 આપાદ દશમી કૃષ્ણ, ભૃગુવાસર ભલો આવી ભળ્યો;
 તે દિવસ ત્રીજે પ્રહર રચના, પૂર્ણ કરીજ કથા તણી,
 દ્વિજ રૈકવ ગણપતરામ, ભાવે નામ પ્રભુ કેરું ભણી. ૧૨૧

